

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Erica Kovač

Mentorica: red. prof. dr. Ljubica Jelušič

PSIHOLOŠKI VIDIKI VOJAKA
NA BOJIŠČU

Diplomsko delo

Ljubljana 2008

ZAHVALA

*Iskreno se zahvaljujem
mentorici, redni profesorici doktorici Ljubici Jelušič
za strokovno pomoč pri mentorstvu,
za svetovanje pri nastajanju diplomskega dela in potrpežljivost,
gospodu Igorju Urekarju, višjemu vojaškemu uslužbencu - psihologu,
za strokovne usmeritve, nasvete, predloge ter kritike,
vsem prijateljem in domačim za vzpodbudne besede in razumevanje,
ter tebi, Beti,
da sva v najinih študijskih letih lahko skupaj vztrajali in šli naprej ... do konca !*

IZJAVA O AVTORSTVU diplomskega dela

Spodaj podpisani/-a ERICA KOVAČ, z vpisno številko 21013604,
rojen/-a 12.01.1978 v kraju NOVO MESTO, sem avtor/-ica diplomskega dela z naslovom:
~ PSIHOLŠKI VIDIKI VOJAKA NA BOJIŠČU ~

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo diplomsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko diplomskega dela ter soglašam z objavo diplomskega dela v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 14. maj 2008

Podpis avtorja/-ice: Erica Kovač

PSIHOLOŠKI VIDIKI VOJAKA NA BOJIŠČU

Vsebina obravnave v diplomskem delu je vojna ter njen vpliv ter posledice na vojaka. Vojna je izredno stanje, ki povzroča neobičajno akcijo in vedenje tako vojakov kot tudi civilnega prebivalstva. Osnovni namen vojskovanja ni ubijanje, temveč čimprejšnja onesposobitev nasprotnika s posledično čim manjšim številom mrtvih. Osrednja tema je opisovanje psiholoških vidikov vojaka na bojišču, ki je izpostavljen psihičnim obremenitvam bojevanja. Psihološke razsežnosti bojevanja lahko pod vplivom skrajnih stresnih situacij pripeljejo do psihičnega zloma. Čustveni zlom je odvisen od čustvene in fizične (ne)stabilnosti ter (ne)normalnih potez v osebnostni strukturi vojaka. Na to, kako vojak doživlja bitko, in kakšne posledice bo na koncu imel, vpliva tudi fizična razdalja od tarče in njeno (so)razmerje do odpora do ubijanja.

Posledice doživljanja bitke, če jo vojaki fizično preživijo, so razni vojni sindromi, med njimi je najbolj poznan posttravmatski stresni sindrom, ki označuje razne vrste motenosti po duševnem pretresu, zlasti pa v vojni.

Ključne besede: psihični zlom, bojni stres, bojevanje, vojni sindromi, vojaška psihologija.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF A SOLDIER ON THE BATTLEFIELD

A theme in the diploma thesis is war and its consequences for a soldier, which are caused by war. A war is a state of emergency, which leads to unusual action and behaviour of soldiers as well as civilians, who are both engaged in war. The fundamental intention of a combat is not killing, but to disable the opposer as soon as possible, with consequently as little number of dead persons as possible. The main topic is describing the psychological aspects of a soldier on the battlefield, which is exposed to the psychical burden of the combat. The psychological extensions of combat are huge, influences and consequences of highly stressful situations may lead to the psychiatric breakdown. Psychiatric breakdown (collapse) depends upon the emotional and physical (un)stability and (un)normal traits of the soldier personality. The soldier's combat experience and the types of consequences he is about to have at the end is influenced also by a psychical distance from target and the attitude proportion to the resistance to killing.

The consequences of experiencing the battle if soldiers survive it, are different war syndromes - the most known among them is so called posttraumatic stress disorder, which describes different kinds of disturbances after the psychical shock, especially in war.

Key Words: Psychiatric Breakdown (Collapse), Combat Stress, Combat, War Syndromes, Military Psychology.

KAZALO:

UVOD	9
1. METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI OKVIR	11
1.1 OPREDELITEV PROBLEMA IN CILJ PREUČEVANJA	11
1.2 UPORABLJENE METODE	11
1.3 HIPOTEZE	12
1.4 STRUKTURA NALOGE	13
2. VSEBINSKI DEL	15
2.1 OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	15
2.1.1 Vojna kot specifičen primer izrednih razmer	15
2.1.2 Območje vojskovanja	18
2.1.3 Bojišče	18
2.1.4 Bojevniki	19
2.1.5 Bitka	19
2.1.6 Boj	19
2.1.7 Psihični zlom	20
3. IZREDNE RAZMERE IN PSIHOLOŠKI DEJAVNIKI NASTANKA VOJNE	23
4. OSEBNOST	24
4.1 POJEM IN STRUKTURA OSEBNOSTI	24
4.2 NORMALNOST IN ABNORMALNOST (NENORMALNOST) OSEBNOSTI	25
4.3 ZRELOST IN NEZRELOST OSEBNOSTI	26
5. OSEBNOST IN DINAMIKA VEDENJA V IZREDNIH RAZMERAH	27

5.1 NORMALNA OSEBNOST IN DINAMIKA VEDENJA V IZREDNIH RAZMERAH	28
5.1.1 Kriteriji normalne osebnosti in prilagajanja v izrednih razmerah	29
5.2 MOTENA OSEBNOST IN DINAMIKA VEDENJA V IZREDNIH RAZMERAH	31
5.3 PSIHOLOGIJSKI POJAVI PRI OSEBNOSTI	32
5.3.1 Čustvena nezrelost.....	32
5.3.2 Psihonevroze (nevroze)	32
5.3.3 Prehodne situacijske motnje osebnosti.....	33
5.3.4 Psihopatije	34
5.3.5 Mentalna defektnost.....	35
5.3.6 Primitivne reakcije	35
5.3.7 Psihoze	36
6. PSIHOLŠKE KATEGORIJE VOJAKA	37
6.1 ČUSTVA	37
6.1.1 Strah vs. pogum	38
6.1.2 Panika	43
6.1.3 Stres	44
6.1.4 Agresija.....	45
7. PSIHOLŠKI VIDIKI VOJAKA NA BOJIŠČU	47
7.1 VEDENJE VOJAKA V BOJNIH STRESNIH POGOJIH.....	50
7.2 UBIJANJE V VOJNI IN FIZIČNA RAZDALJA	54
7.2.1 Največja - dolga razdalja	56
7.2.2 Srednja razdalja	56
7.2.3 Bližnja - kratka razdalja.....	57
7.2.4 Razdalja roba orožja	62
7.2.5 Razdalja mož na moža	64

7.2.6 Seksualna razdalja.....	64
7.3 UČINKI TRAJAJOČE BITKE NA POVPREČNEGA VOJAKA.....	67
8. ZAKLJUČEK IN VERIFIKACIJA HIPOTEZ	70
9. LITERATURA	75

KAZALO SLIK:

Slika 2.1: Sun Tsu in Clausewitz - širši in ožji koncept pojmovanja vojne	16
Slika 7.1: Vedenje vojaka v bojnih stresnih pogojih	50
Slika 7.2: Stresno vedenje v bojevanju.....	53
Slika 7.3: Razdalja od tarče vs. odpor do ubijanja	55
Slika 7.4: Učinki trajajoče bitke – povezava stresa in razvoja bojne utrujenosti glede na bojno učinkovitost povprečnega vojaka	69

SEZNAM KRATIC:

- **BZU** – vezistični bataljon v Slovenski vojski
- **CSR** – *Combat Stress Reaction* (stresni odzivi v borbi)
- **DoD** – *Department of Defense* (Ministrstvo za obrambo, ZDA)
- **DVBIC** – *Defense and Veterans Brain Injury Center* (Obrambni in veteranski center za poškodbe možganov, ZDA)
- **GAS** – *General Adaption Syndrome* (splošni prilagojevalni sindrom)
- **IDF** – *Israeli Defence Forces* (Izraelske obrambne sile)
- **IEDs** – *Improvised Explosive Devices* (improvizirane eksplozivne naprave)
- **IEN** – improvizirane eksplozivne naprave
- **JLA** – Jugoslovanska ljudska armada
- **OEF** – *Operation Enduring Freedom* (Operacija za dolgotrajno svobodo - Afganistan)
- **OIF** – *Operation Iraqi Freedom* (Operacija iraška svoboda)
- **PTSD** – *Post Traumatic Stress Disorder* (posttravmatski stresni sindrom)
- **PTTS** – posttravmatski stresni sindrom
- **SFRJ** – Socialistična federativna republika Jugoslavija
- **SOB** – stresni odzivi v borbi
- **TBI** – *Traumatic Brain Injury* (travmatska poškodba možganov)
- **TPM** – travmatska poškodba možganov
- **VA** – *Department of Veterans Affairs* (Oddelek za veterane, ZDA)
- **WRAMC** – *Walter Reed Army Medical Center* (Vojaški medicinski center Walter Reed, ZDA)
- **ZDA** – Združene države Amerike

UVOD

Pomembna značilnost v vojni je dejstvo, da je človek, vojak, nenehno izpostavljen psihičnim stresom in čustvenim krizam. Ne samo, da se bori proti nasprotniku, ki ga lahko v vojni legalno in legitimno imenuje za sovražnika, bori se tudi sam s sabo. V njemu poteka spopad med fiziološkimi funkcijami, ki služijo, da ga obdržijo pri življenju, in med psihičnim stanjem, v katerem ga prepričanja vodijo naprej. V njemu se vrši prepletanje njegovega bitja kot celote, in psihe. Hoče postati in ostati dober, pravi vojak. Pojavljajo pa se ovire, s katerimi se mora soočiti. To je najpogostejše strah, ki ga vleče v nasprotno smer, da se ne bo boril. Ne boji se samo tega, kar se trenutno dogaja na bojišču, boji se tudi vsega tistega, kar bi se mu lahko zgodilo. Zato mora biti vzdržljiv in čustveno stabilen, kar pa je odvisno od vseh njegovih osebnostnih vidikov in lastnosti.

Za preživetje ni dovolj, da vojak v vojni obvlada orožje; kot osebnost mora imeti pozitivne značajske lastnosti, ki mu omogočajo, da se prilagodi nevarnim razmeram. Pomemben moment je tudi, ko vojak dojame, zakaj se bori in za kaj se bori. Najti mora smisel v nesmislu, kar pa za povprečnega, psihično zdravega vojaka, ni lahko. Imeti mora neko gonilno silo, ki ga žene naprej v ubijanje, da dojame, kaj je vzrok, za katerega je vredno tudi umreti. Žrtvovanje samega sebe pomeni včasih najvišji akt.

Najprej pa ga čaka naloga, da se na bojišču sooči sam s sabo, in ko mu to uspe, je velika verjetnost, da bodo posledice tega psihični zlom. Možna rešitev oz. »rešilna bilka« mu je »edino«, da se sam kolikor toliko dobro pozna, da ve približno, kako se bo odzval v dani situaciji. Kar pa je skoraj nemogoče, ker se samo v izrednih razmerah, ko je človek pod psihičnimi obremenitvami, pokaže tisti »pravi jaz«, ki deluje pod pritiskom. Če dojame, kaj je vzrok in predmet bojevanja, je lahko uspešen, postane celo heroj; ima veliko verjetnost, da fizično in psihično preživi. Naredi nekaj dobrega tudi za sotovariše, in se tako žrtvuje za njih.

Čustvene in socialne vezi in interakcije, ki se izražajo v tovarštvu, prijateljstvu, vzajemnem zaupanju in sodelovanju med vojaki in poveljniki, so osnovni vzvod enotnosti, moči in bojne morale vojaškega kolektiva. Psihološke kvalitete poveljnikov in njihovi

pozitivni zgledi v vedenju in delu ustvarjajo v praksi osnovo za razvijanje in ohranjanje močnih čustvenih vezi med vsemi člani vojaškega kolektiva. Na vsak način moramo upoštevati tudi ugotovitev, da uspešno izpolnjevanje nalog v miru ne zagotavlja, da bodo posamezniki enako uspešni tudi v vojnem času, in nasprotno.

Ni pomembna samo okolica, ki vojaka obdaja v času bojevanja, pomembno je tudi, kakšen je vojakov »notranji svet«, vsebina psihe, čustev, mentala ... V boju mora, ali vsaj naj bi, poslušal tako svoj razum kot tudi svoja čustva. Najverjetneje pa ga nagon po preživetju rešuje, da se odloča nagonsko in ne izbira sredstev v nori situaciji. Tako postane njegovo obnašanje normalno v nenormalni situaciji. Takrat začnejo veljati nova pravila in merila, ki pa bi imela v normalni situaciji nesmisel.

Vojna spreminja ljudi; če v boju vojaki fizično preživijo, niso več enaki, ko pridejo domov. Zaznamovani so z bremenom grozot, ki so se jim dogajale pred očmi, občutijo krivdo, saj so tudi oni prispevali k moriji. Občutek krivde, da so oni preživeli, nekateri njihovi sotovariši pa ne, jih grize še cel preostanek življenja, če temu sploh še lahko rečemo življenje. Takrat si postavijo nova merila, nove smisle, nove načine preživetja ..., ki jih morajo deliti s posledicami travm. Vojna pa ni samo travmatična – mnogi vojaki skujejo medsebojna prijateljstva, ki jih ohranjajo tekom življenja.

V vojni bo nakopičen stres slej ko prej izbruhnil na plan, in prišlo bo do psihičnega zloma, katerega vzroki imajo le malo zveze z vojakovim karakterjem. Opis delovanja neprestanih obremenitev, katerim je podvržen vojak v vojni, in se bo slej ko prej pod njimi zlomil, pa lahko najdemo tudi v starem latinskem pregovoru, ki pravi, da kaplja dolbe kamen ne z močjo, ampak s pogostim padanjem.

1. METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI OKVIR

1.1 Opredelitev problema in cilj preučevanja

Predmet obravnave v diplomskem delu so bili psihološki vidiki vojaka na bojišču. Cilji preučevanja so bili, da se prikaže psihološke učinke izrednih razmer - v mojem primeru vojne - na osebnost - v mojem primeru na vojaka, njihove vzroke in posledice. Osredotočila sem se na zahodni način vojskovanja vojaka na bojišču, ki je značilen za našo, zahodno kulturo. Ta nosi značilnosti treh sestavin, in sicer moralne, intelektualne in tehnološke.

Začela sem z opisom specifične izredne razmere, z vojno, in njene psihološke dejavnike nastanka, nato so sledili opisi osebnosti na splošno, do vojaka na bojišču, ki je izpostavljen psihičnim obremenitvam. Ugotavljala sem, kakšni so vplivi in posledice skrajnih stresnih situacij, kako se v njih vedejo in odzivajo vojaki, kakšne so morebitne psihološke posledice stresnih in travmatskih dogodkov. V tem okviru sem povzela tudi splošne značilnosti psiholoških kategorij vojaka. Poudarek sem dala tudi na psihični zlom, ki je tudi vsebina ene od hipotez. Pomemben je bil tudi vpliv fizične razdalje in različnih faktorjev, ki so vplivali na ubijanje, katere sem opisala z uporabo različnih shematičnih prikazov. Glavni cilj predmeta preučevanja je bil, da sem ugotavljala, ali se vsak povprečni vojak, ki se bori na bojišču, zlomi pod psihičnim stresom in posledično doživi psihični zlom. Izhajala sem iz predpostavke, da oseba oz. vojak na bojišču pred bitko ni psihično motena. Ugotovitve sem podala v zaključku, kjer sem tudi potrdila ali ovrgla hipoteze.

1.2 Uporabljene metode

V diplomski nalogi sem uporabila štiri metode dela:

1. opisno (deskriptivno) metodo s pojasnjevanjem
2. primerjalno (komparativno) metodo
3. analizo vsebine pisnih virov – primarnih in sekundarnih
4. metodo intervjuja

Prva uporabljena metoda je zbiranje obstoječih relevantnih virov. Prebirala in kritično analizirala sem sekundarne vire (knjige in članke). Pomembna je bila njihova interpretacija, analiza in končno, nova sinteza. Primerjala sem tudi različne podatke in mnenja večine avtorjev na posameznem področju. Z opisno metodo sem opredelila pojme, opisala glavne značilnosti predmeta preučevanja v vsakem poglavju. S shematičnimi prikazi sem praktično opisala teoretično podane značilnosti ter sovplivanja večih faktorjev - bitko, fizično, časovno razdaljo itd.- na vojaka. Analizirala sem vsebino pisnih virov (priročniki, knjige, enciklopedije, članki) s področja (vojne, vojaške) psihologije, psihiatrije, vojnih, vojaških in političnih znanosti, analizirala sem tudi nekaj člankov s področja filozofije in biologije. Uporabila sem tudi nekaj internetnih virov, predvsem statističnih podatkov, ki se nanašajo na sodobne vojne na primeru Iraka in Afganistana, ter opis izpovedi izkušenj sodobnega profesionalnega vojaka na primeru francoske tajske legije.

S pomočjo intervjuja in diskusij z gospodom Igorjem Urekarjem sem dobila, uporabila in opisala njegov drugačen vidik glede vsebine tematskih sklopov diplomskega dela. Gospod Igor Urekar je višji vojaški uslužbenec, psiholog, specialist klinično-psihološkega svetovanja, z 21-letnimi izkušnjami kot psiholog v vojski. Eno leto je služil kot bolničar v JLA, v vojnomedicinskem centru v Beogradu, 16 let je deloval v enotah samostojnega bataljona, brigade in polka (JLA), 4 leta v operativnem poveljstvu v Postojni, eno leto v Poveljstvu sil, delal je tudi za 62. brigado v Vipavi in 42. brigado v Ilirski Bistrici, za pehotni bataljon 1/52 ljubljanske brigade, za BZU (vezistični bataljon). Trenutno je gospod Igor Urekar zaposlen v Vojaški zdravstveni službi na Štuli v Šentvidu v Ljubljani. Intervju oz. diskusije so potekale od novembra 2007 do aprila 2008.

1.3 Hipoteze

V diplomski nalogi preverjam naslednje hipoteze:

1. Psihični zlom je reakcija normalnih, duševno zdravih ljudi, ki so se prisiljeni prilagajati izjemnim čustvenim okoliščinam. Takšna okoliščina oz. izredna razmera je, v našem predmetu raziskave, vojna.

2. Čim bolj je osebnost čustveno in fizično stabilna (normalna), toliko večja je možnost, da bo premagala nevarnost in ne bo doživela psihičnega zloma. Osebnost z nenormalnimi potezami v svoji strukturi bo v izrednih razmerah (v vojni) prej doživela psihološke (psihične) motnje.

3. Fizična razdalja od tarče in odpor do ubijanja sta v enakem sorazmerju kot razdalja od tarče in verjetnost psihičnega zloma. Večja je razdalja od tarče, manjša je verjetnost, da vojak, ki ubija na določeni razdalji, doživi psihični zlom, ter večja je fizična razdalja od tarče, manjši je odpor do ubijanja.

4. Več je članov v skupini, bolj psihološko je skupina (kolektiv) povezana, in tem bolj je skupina v neposredni bližini posameznika-vojaka, večja je možnost, da se omogoči onesposobitev nasprotnika-sovražnika.

1.4 Struktura naloge

Diplomsko nalogo sestavlja več sklopov, in sicer uvod, metodološko-hipotetični okvir, kjer sem opredelila problem raziskave in cilje preučevanja, uporabljene metode in zastavljene hipoteze ter strukturo naloge. V vsebinskem delu sem najprej opisala temeljne pojme, ki so pomembni skozi celotno nalogo: vojna kot specifičen primer izrednih razmer, območje vojskovanja, bojišče, bojevniki, bitka, boj ter psihični zlom.

Glavni, osrednji del naloge vsebuje pet vsebinskih delov. V prvem delu sem opisala izredne razmere ter psihološke dejavnike nastanka vojne. Drugi del vsebuje temeljne značilnosti osebnosti, njeno strukturo ter psihično stanje - normalno, nenormalno, zrelo, nezrelo. Tretji sklop opisuje, kako se normalna in motena osebnost vede v izrednih razmerah - v našem primeru, v vojni. Tu sem opisala tudi psihopatološke pojave pri osebnosti. V četrtem delu sem se osredotočila na vojaka v vojni in opisala njegove psihološke kategorije. Poudarek sem dala na čustva, strah, pogum, paniko, stres in agresijo. V petem delu so bili opisani psihološki vidiki vojaka na bojišču, njegovo vedenje v bojnih stresnih pogojih, komponenta ubijanja in fizične razdalje; v teh poglavjih sem opisala tudi primer fenomena sodobnih vojn in sodobnega vojaka na primeru profesionalnega vojaka

francoske tujske legije, in primer vojne v Iraku in Afganistanu, kjer se je pojavljala travmatska poškodba možganov - kot specifična poškodba pri ameriških vojaki v operacijah OEF/OIF. Na koncu je še podan shematični prikaz, kako trajajoča bitka vpliva na povprečnega vojaka.

V zaključku sem overovala hipoteze in opisala lastno mnenje na svojo temo diplomskega dela.

2. VSEBINSKI DEL

2.1 Opredelitev temeljnih pojmov

2.1.1 Vojna kot specifičen primer izrednih razmer

Začela sem z zame najbolj zanimivimi in pomembnimi definicijami vojne nekaterih avtorjev. Najprej sem izhajala iz definicij Clausewitza, nato iz Sun Tsuja.

Pri prvi definiciji vojne¹ se je Clausewitz držal njenega elementa, t.j. dvoboja. »Vojna ni nič drugega kot razširjeni dvoboj. Vojna je torej akt sile, da bi nasprotnika primorali k izpolnitvi naše volje« (Clausewitz 2004: 18). Sila, t.j. fizična sila, je torej sredstvo; sovražniku vsiliti našo voljo je smoter.

Še nekaj temeljnih definicij vojn, ki jih je Clausewitz objavil:

- »Vojna ni nikoli izolirano dejanje« (Clausewitz 2004: 20).
- »Vojna s svojim rezultatom nikoli ni nekaj absolutnega« (Clausewitz 2004: 21).
- »Vojna je samo nadaljevanje politike z drugimi sredstvi« (Clausewitz 2004: 28). Iz tega sledi sklep, da se vojaški vidik podreja političnemu. »Podrejanje političnega vidika vojaškemu bi bilo nesmiselno, kajti politika je porodila vojno; politika je inteligenca, vojna pa zgolj instrument in ne obratno. Torej ostaja možno samo podrejanje vojaškega vidika političnemu« (Clausewitz 2004: 288).

Bolj natančno rečeno pomeni Clausewitzeva vojna (Kaldor 1997 v Jelušič 2002: 614) meddržavno vojno za točno določene politične cilje, kjer sta zmaga ali poraz absolutna. Clausewitzeve vojne so bile namenjene utrditvi oz. konsolidaciji državne moči, definirane s pomočjo geopolitičnih ciljev, kot sta ozemlje in meje (Jelušič 2002: 616).

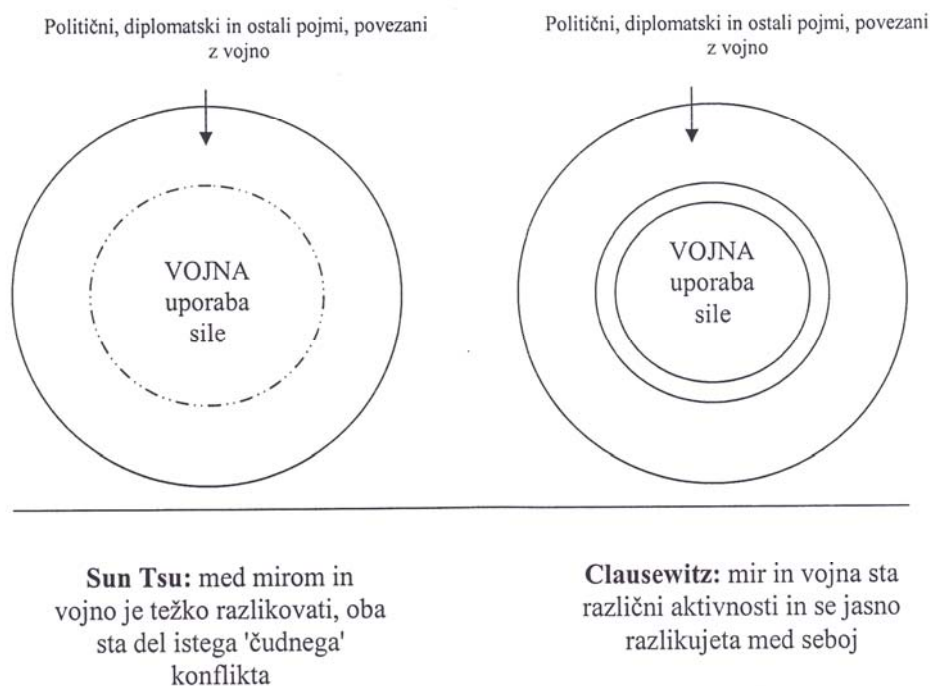
Sun Tsu in Clausewitz (Handel 2001: 33–34) sta uporabljala različne analitične okvirje in definicije za pojmovanje vojne (glej shemo 2.1). Sun Tsu je posvečal pozornost zadevam, ki dajejo prednost vojni, podrobno je razčlenil prednosti različnih diplomatskih strategij. Zanj je bila diplomacija najboljša sredina za doseg idealov brez prelivanja krvi. Skliceval se je na diplomatska in politična pogajanja, kljub temu da ni imel predhodne pojasnitve. Kot naslednji korak je priporočal razdor sovražnikovih zavezništev. Ko bo

¹ objavljeno v knjigi O vojni (*On War*)

prikrajan zunanje pomoči, lahko pričakujemo od sovražnika, da bo opustil svoje načrte za vojno ali pa bo vsaj bil bolj hitro premagan v izolaciji. Diplomacija in vojna si nista samo močno sorodni, ampak obsegajo brezmejno nenehno aktivnost.

Clausewitzev poudarek je bil na umetnosti vojskovanja, ne pa na delovanju diplomacije pred, med in po vojni. Diplomacija in vojna sta lahko neodvisni ena od druge. Njegova analiza se začne na točki, ko diplomacija odpove in tako postane vojna neizogibna. Iz področja svojih razprav je diplomacijo Clausewitz velikokrat izpustil, to pa ne pomeni, da jo je podcenjeval ali ignoriral njeno pomembnost. Preprosto je trdil, da diplomacija (ali politika) nadaljuje igranje pomembne vloge skozi vojno (Handel 2001: 33–34).

Slika 2.1: Sun Tsu in Clausewitz - širši in ožji koncept pojmovanja vojne
(Sun Tsu and Clausewitz - a broader and narrower Concept of War)

Vir: Handel 2001: 34.

Ko je Sun Tsu dejal, da je prava umetnost premagati sovražnika brez boja, je s tem postavil povsem drugo izhodišče in povsem drugačne prioritete, kot so vodile Clausewitzevo misel: Sun Tsu je vojaški napor najprej usmerjal nad sovražnikovo strategijo, nato so prišli na vrsto sovražnikovi zavezniki, šele nazadnje pa sovražnikova vojska (Sun Tsu 1998: 47–49).

Clausewitza in Sun Tsuja primerjajo pogosto, a redko, ko gre za raziskovanje strateških kultur: v preteklih dveh stoletjih je Clausewitz določil zahodno pojmovanje vojne tako, da še danes velja, da »vojna ni nič drugega kot državna politika, ki se nadaljuje z drugimi sredstvi.« (Clausewitz 2004: 13) in v devetdesetih letih 20. stoletja je izraz »vojne« zamenjalo poimenovanje »operacije«, zato ker v resnici niso ustrezale navedeni oznaki. Clausewitzeva definicija pa je univerzalna zato, ker je z njo definiral tudi sam razlog za uporabo vojaške sile, »operacije, ki niso vojne« pa ne potrebujejo takšnega razloga. Če uporabimo njegove besede: pri vojaških operacijah, ki niso vojne, pač ne gre za tisto, kar pri vojaških silah v resnici šteje (Brglez v Clausewitz 2004: 325).

Vojna predstavlja klasično obliko oboroženega spopada med dvema ali več neodvisnimi državami (meddržavna vojna) (Jogan 1997: 23).

Če se vrnemo na Clausewitza; trdil je, da je vojna samo ena od političnih aktivnosti - vojna torej ni avtonomna, temveč je povezana s politiko. Vojna je po njegovem tudi neomejena (Toffler 1998: 43).

V prejšnjih vojnah je bil vojak in s tem človek sam še vedno vpleten neposredno v boj in soočenje s sovražnikom. Danes pa vojne težijo k aseptičnosti, to pomeni, da boj poteka le še na daljavo s tehnologijo, ki je vedno bolj sofisticirana in tako ne prihaja več do neposrednega soočenja (Salecl 2000: 113).

Nove vojne so v bistvu *totalne* - so nekakšna kombinacija klasične vojne, organiziranega kriminala in sistematičnih zločinov proti človeštvu (Luard et al. 2001: 76).

Nemški general Erich Ludendorf je po prvi svetovni vojni razširil koncept »*totalne vojne*«, pri tem pa obrnil na glavo trditve Clausewitza. Dejal je, da je za totalno vojno neizogibno to, da bo samo politična ureditev podrejena vojni (Earle 1973 v Toffler 1998). Totalna vojna je sistematična dehumanizacija vsega (Luard et al. 2001: 76). Nove vojne naj bi se dejansko nagibale k temu, da potekajo brez tveganja in brez žrtev (Ignjatief 1999: 110), predvsem na strani tistih, ki so glavni akterji v vojni oziroma tistih, ki imajo moč odločanja za mir ali vojno.

Vojna je danes opredeljena z rabo elektronike, ne gre več za klasične vojne, ki so bile odvisne od iste fizične moči države. Sodobna vojna temelji na različnih postopkih slepljenja, poglavitna sila pa je letalstvo s sodobnimi nevidnimi letali (*Stealth Fighters*) (Strehovec 1994: 58), ki pa so jih Srbi v Balkanski vojni sestrelili precej, ZDA pa tega ne priznajo (Urekar 2007–2008).

Skupno vsem tem definicijam vojne je oboroženi boj, pred začetkom oboroženega boja pa se začnejo vojne v glavah udeležencev. Psiha začne delati svoje. Gabriel (1991) je trdil, da je bojevanje v vojni del podedovane človeške agresivnosti, drugi avtorji pa, da je vojna iznakaženje naravnih nagonov, delovanje okolice ali družbene interakcije.

2.1.2 Območje vojskovanja

Območje vojskovanja v pozitivnem meddržavnem pravu ni točno določeno. Znotraj njega razlikujemo vojskovališče² in operacijski predel.³

Vojskovališče se v splošnem označuje kot prostor, na katerem se smejo pripravljati in neposredno izvajati medsebojne sovražnosti. Na njem seveda tudi v celoti veljajo predpisi mednarodnega vojnega prava.

K vojskovališču se prišteva celotno ozemlje vseh vojskujočih se držav, skupaj z njihovim obalnim morjem in zračnim prostorom. Vojskovališče zajema tudi odprto morje in nikogaršnjo zemljo.⁴ V vojskovališče so vključena tudi vojaška oporišča, ki jih ima država v spopadu na ozemlju drugih držav. Iz vojskovališča pa so izključena internacionalizirana, demilitarizirana in nevtralizirana območja, sanitetne in varnostne cone, ki sta jih strani v spopadu iz njega izključili s svojim medsebojnim sporazumom ter ozemlja nevtralnih držav (Jogan 1997: 28).

2.1.3 Bojišče

Del vojskovališča, na katerem se v določenem obdobju dejansko izvajajo vojne operacije, se označuje kot operacijski predel (prostor) ali bojišče v ožjem pomenu besede. Znotraj tega se posebej opredelijo cone bojnih aktivnosti. V drugi svetovni vojni je

² ang. *Region of War*

³ ang. *Theatre of War*

⁴ lat. *Terrae nullius*

vojskovališče obsegalo ozemlje 57 držav z vseh kontinentov, medtem ko je operacijski prostor v posameznih obdobjih zajemal prizorišče vzhodne fronte, del severne Afrike, južne in zahodne Evrope ter Daljnega vzhoda (Tomšič v Jogan 1997: 28).

Bojišče Sun Tsu (Sun Tsu 1998: 139) poimenuje zemljišče. Ločuje več vrst zemljišč, in sicer: prehodno, zamudno, primerno za blokado, ozko, poševno in široko razpeto.

2.1.4 Bojevnik

Za bojevnika (vojaka, op. E. K.) je najpogostejša sintetična opredelitev: to je pripadnik oboroženih sil, skupin in enot pod poveljstvom, ki je strani v oboroženem spopadu odgovorno za vodenje svojih podrejenih; za te oborožene sile velja interni disciplinski sistem, s katerim je med drugim zagotovljeno spoštovanje pravil mednarodnega vojnega prava (Jogan 1997: 30).

2.1.5 Bitka

Bitka je oblika bojnega delovanja. Poteka v okviru operacije ali kot samostojna bitka na kopnem, morju ali v zraku, da bi dosegli taktični cilj (Furlan et al. 2006: 92).

2.1.6 Boj

Boj je osnovna, najštevilčnejša, najbolj neposredna in najintenzivnejša oblika bojnega delovanja ter drugih dejavnosti, ki jih izvajajo posamezniki, skupine, taktične enote ter četne in bataljonske bojne skupine. Boj je neposreden organiziran spopad med pripadniki enot, zrakoplovi, ladjami in drugimi bojnimi sistemi. Izvaja se kot sestavni del bitke ali operacije na kopnem, morju ali v zraku (Furlan et al. 2006: 92).

Poglobljena definicija boja po Clausewitzu se glasi: »Boj je izvorno izkazovanje sovražnih čustev; toda v naših velikih bojih, ki jih imenujemo vojna, iz sovražnega čustva pogosto kajpada nastane samo sovražna namera in običajno vsaj pri posamezniku ni prisotno sovražno čustvo proti posamezniku.« (Clausewitz 2004: 79)

2.1.7 Psihični zlom

Psihični zlom⁵ (*Psychiatric Collapse, Breakdown*) se dogodi vsakemu vojaku, le če se bojuje dovolj dolgo. Problem psihičnega zloma oz. kolapsa se v vojnah pojavlja že od grških vojn naprej in zanimivo je to, da so simptomi psihične onesposobljenosti danes enaki kot v preteklosti. Tako lahko rečemo, da je psihični zlom⁶ v vojnih razmerah danes temeljni problem, s katerim se morajo vojske soočiti.

Psihični zlom je posledica dolgotrajne izpostavljenosti vojakov entropičnim čustvom, kot so strah pred smrtjo, ranami, vojno, v zgodovini vojskovanja pa je bil pogosto napačno razumljen kot strahopetnost in slabotnost posameznikov. Šele v ameriški vojni v Vietnamu je bila organizirana tudi vojaška psihiatrična služba, ki je vojakom pomagala v stiski, pa še ta ne preveč uspešno (Jelušič 2002: 116).

Če malo bližje pogledamo dinamiko psihičnega zloma, vidimo, da naš organizem pod vplivom stresa avtomatsko reagira – ali gre v boj ali pa zbeži.⁷ Fiziološko gledano, je človek žival, in je tako kot ona, opremljen s fiziološkimi mehanizmi, ki telesu omogočajo, da se bori proti stresu in ga tudi preživi. Takrat vojaku naraste krvni tlak, srce mu razbija močnejše, obliva ga znoj, mišice se zategujejo, moč se jim za kratek čas poveča, hitreje mislijo, endokrine žleze pa aktivirajo vse biološke mehanizme, ki povečajo budnost čutil in moč mišic. Zelo malo vojakov ima kontrolo nad fiziološkimi reakcijami na stres. Ko pa nevarnost mine, se telo počasi umirja, ker se biološke sestave, ki so reagirale na stres, vračajo v prvotno stanje (Gabriel 1991: 74). Človek pa se razlikuje od živali po tem, da ima razum, in s tem sposobnost, ki mu omogoča, da pravilno presoja okoliščine in da izbere pravi način postopanja. Ker je telo izčrpano zaradi fizioloških reakcij na stres, to negativno vpliva tudi na um vojaka. Med prvimi se zmanjšajo sposobnosti dojemanja in uporabljanja informacij in s tem tudi težko odločanje. Tako bo izčrpano telo doživelo zlom, ne glede na to, kakšna je volja vojaka. Stari izrek »Telo bo nekaj naredilo, če ga um prisili v to.« tako čisto ne drži. Vsekakor, psiha lahko na veliko načinov vpliva na fiziološke procese v telesu, ampak prej je obratno (Gabriel 1991: 75).

⁵ Ali tudi psihični kolaps.

⁶ Zdi se, da ameriška kultura vsebuje poteze, zaradi katerih so njeni vojaki nagnjeni psihičnemu zlomu, kot npr. ruski ali kitajski. V drugi svetovni vojni je imela ameriška vojska več izgub zaradi psihičnih vzrokov, kot pa kateri koli drug udeleženec vojne. Japonci najbrž sploh niso imeli izgub zaradi psihičnih vzrokov. Pri Nemcih in Rusih je bil % takih izgub enak, okoli 9 na 1000 ljudi, medtem ko je bil v britanski vojski malo višji, ampak še vseeno manjši kot v ameriški vojni (Gabriel 1991: 145).

⁷ ang. *Fight – Flight*

Um pa ni brez obrambe - v reakcijah na stres ne deluje avtomatsko. Tako je Jules Masserman raziskoval t.i. »obrambe človeka«, s katerimi se psihološko brani v nevarnih situacijah v boju. Te obrambe služijo kot podpora vojakovi psihi v nevarnih okoliščinah. Ugotovil je, da psihološka obramba temelji na treh tezah oz. prepričanjih:

1. prepričanje, da obstaja povezanost med človekovim dejanjem in med tem, kar se dogaja
2. prepričanje, da bo človeku nekdo pomagal (bog, soborec, itd.)
3. prepričanje, da bo živel večno; po Urekarju (2007–2008) t.i. preživetvene težnje

Vsa ta tri prepričanja omogočajo človeku, da lahko psihično preživi (Masserman v Gabriel 1991: 75).

Šok, ki ga je povzročil boj (oz. onesposobitev zaradi psihičnega zloma), je lahko *akuten* (t.i. šok) ali *postopen* (t.i. psihična izčrpanost zaradi borbe) (Klain 1992: 21).

Postopni psihični zlom se odvija v 4 fazah. V vsaki od teh faz se v določeni meri zmanjšuje sposobnost vojaka, da sodeluje v boju.

1. faza: traja od 5–7 dni. Veliko vojakov takrat podleže akutnem (takojšnjem) šoku in so zato evakuirani. Tu se anksioznost povečuje že s samim borbenim položajem, pojavlja se tudi strah v različnih intenzitetah, kar se kaže v povečani potrebi mokrenja, velika žeja, izguba apetita, zavračanje hrane, zapiranje vase, znojenje, tresenje mišic, egoistično reagiranje.
2. faza: traja 14 dni, prihaja do povečanega zaupanja do orožja, do soborcev in do lastne vojaške sposobnosti. Telesne reakcije so povečane.
3. faza: traja 1 teden in se začne, ko je vojak že 3 tedne na bojnem položaju, pojavljajo se simptomi močne izčrpanosti; hitra utrujenost, nezmožnost počivanja, motnje spanja, spi se samo podnevi, pojavljajo se simptomi straha iz prve faze, vojak je bolj previden, večkrat menja položaj, da ga ne »zadane naboj«, pojavlja se razdražljivost in napad besa.
4. faza: se pojavi po 5-ih tednih, preživetih v boju. To je tudi stanje psihične izčrpanosti. Pri vojaki se pojavi občutek brezupnosti in nepomoči. Začne verjeti, da bo umrl ali bo ranjen, postaja apatičen, ne more dojeti enostavnih ukazov, ne more se koncentrirati, ne zapomni si nobenih nalog, tresenje pojenja, a se pojavlja stanje ravnodušnosti (apatičnosti). V tej fazi se mora vojaka evakuirati, drugače lahko pride do nekontroliranih emocionalnih reakcij (Klain 1992: 21).

Poudariti moramo tudi to, da so psihičnemu zlomu podvrženi vsi vojaki, če so le dovolj dolgo izpostavljeni stresom v vojni; le redke države, in še te ne vedno, so logistično sposobne zagotoviti pogoje za dovolj dolgo izpostavljenost stresom (Urekar 2007–2008). Do konca 2. svetovne vojne so imeli vojake, ki se v vojni psihično zlomijo, za reve in strahopetce. V ameriški vojski so imeli celo formulo, ki je definirala psihični zlom: *predispozicija + stres = psihični zlom* (Gabriel 1991: 68).

Najpomembnejša obramba psihičnega zloma je družbena povezanost borcev v vojni (tovarištvo,⁸ op. E. K.) (Gabriel 1991: 41).

Če povzamemo, lahko rečemo, da se ne moremo navaditi na vojne razmere v boju, in niso samo reve in strahopetci podvrženi psihičnemu zlomu. Psihični zlom neizogibno spremlja naravo bojevanja. Je pa 2 % vojakov izjem glede doživljanja psihičnega zloma. To so psihično motene osebe, ki jim borba prinaša zadovoljstvo–nekako deluje »zaščitno«. Vse, kar te osebe niso mogle narediti v miru in so to hotele, jim je zdaj, v vojnih razmerah, dovoljeno, in zaradi tega izberejo slavo in spoštovanje (Klain 1992: 22). Vendar po mnenju Urekarja (2007–2008) te trditve večina strokovnjakov zavrača.

Najbolj znano dejstvo je, da noben demografski ali osebni pokazatelj ne ločuje neko skupino, da je bolj podvržena psihičnemu zlomu v vojni, in ravno tako ni nič oprijemljivega, kar bi dokazovalo, kdo je bolj junaški. Nemogoče je tudi predvideti, katera skupina vojakov se bo prej zlomila ali pa hrabro napredovala. Vojak, kateri nekega dne pokaže veliko hrabrost, se bo lahko drugi dan povsem nepričakovano psihično zlomil. Če je človek dovolj dolgo izpostavljen vojnim razmeram in boju, se z vidika psihičnega zloma briše statistični % razlike med neizkušenimi vojaki in med vojnimi veterani, ker v vojni vsi tvegajo.

⁸ »Postali smo trdi, nezaupljivi, brezobzirni, maščevalni, surovi – in to je bilo dobro; ravno te lastnosti so nam še manjkale. Ko bi nas bili poslali v strelske jarke brez tega šolanja, bi bili gotovo večinoma vsi znoreli. Tako pa smo se pripravili na vse, kar nas je čakalo. Ni nas strlo, prilagodili smo se; naših dvajset let nam je pri tem pomagalo, čeprav smo imeli ravno zaradi njih pri marsičem toliko težav. Poglavitno pa je bilo, da se je v nas prebudil krepak, praktičen čut za skupnost in se potlej na fronti še stopnjeval v tisto najlepše, kar nam je prinesla vojna: v tovarštvo!« (Remarque 1981: 24) Tovarštvo so zavrti homoseksualni nagoni (Urekar 2007–2008).

3. IZREDNE RAZMERE IN PSIHOLOŠKI DEJAVNIKI NASTANKA VOJNE

Izredne razmere spremljajo človeštvo skozi njegov razvoj. Sem spadajo naravne in druge katastrofe, ki povzročajo pri človeku nesreče, negotovost, strah, uničenje ...

Delimo jih glede na njihov izvor. Prve se pojavljajo v obliki elementarnih nesreč in so posledice naravnih pojavov, ki jih ni mogoče nadzorovati in na katere človek nima vpliva: to so npr. potresi, poplave ... Druge pa so katastrofe, ki jih je človek izzval namerno ali po naključju: prometne nesreče, eksplozije, požari ... V posebno skupino uvrščamo izredne razmere, ki jih je človek izzval namenoma. To so vsi vojni spopadi s klasičnim, jedrskim in biološko-kemičnim orožjem (Jovićević 1983: 15). Slednje sem opisovala v svojem diplomskem delu. Če si zastavimo vprašanje, ali je človek že po naravi nagnjen k vojni, dobimo veliko odgovorov. V svetu omejenih virov imajo ljudje vrsto razlogov za medsebojne spore (kot tudi za miroljubno sporazumevanje).

Zaradi omejenosti virov in brez uveljavljenosti osrednjih ustanov in norm za njihovo dodeljevanje, se države zanašajo nase in na svoje armade. Pogostost, s katero gre posamezna država v vojno, je povezana z njenim položajem v mednarodni politični strukturi, z njenimi zmožnostmi, zavezništvu, domačimi političnimi procesi itd. Močnejše države gredo večkrat v vojno od šibkejših, vojna je tudi verjetnejša, ko se šibkejša stran po moči izenačuje z močnejšo (Polič 1993: 8).

Da se država udeleži ali začne vojno je odvisno tudi od ustavne ureditve - tako demokracije redkeje začne vojno kot avtoritarni ali totalitarni režimi. Vojne so včasih stranski proizvod potrebe ljudi po skupinski istovetnosti. Tisti, ki se od nas razlikujejo, nas ogrožajo. Če se osredotočimo še na agresivnost, ni nobenega dokaza o obstoju nekega nagona agresivnosti, ki bi se moral izražati ne glede na okoliščine (Polič 1993: 11). Vendar, po mnenju Urekarja (2007–2008), to ni res; iz psihologije ne moremo vzeti le tistega, kar nam godi, ampak tudi neprijetna dejstva.

Psihološke vzroke vojn nikakor ne gre iskati samo na čustvenem področju. Vojne namreč izvirajo predvsem iz racionalističnih, čeprav ne nujno modrih odločitev, zasnovanih na zaznavi navzkrižnih ciljev, upoštevanju stroškov in koristi ter prepričanjih o možnih izidih (Polič 1993: 11). Upoštevati moramo tudi kolektivno vedenje, poslušnost, časovno perspektivo itd. Kaj več o tem v nadaljevanju naloge.

4. OSEBNOST

4.1 Pojem in struktura osebnosti

Vse definicije osebnosti kažejo na dve stvari: raziskujemo konkretnega človeka in ta človek se s svojimi psihičnimi vsebinami razlikuje več ali manj od drugih ljudi.

Tri prevladujoča psihološka razumevanja o osebnosti, ki najbolj kažejo svoje lastnosti v vojaški psihologiji, so: psihoanalitično razumevanje, gestalt-psihološko razumevanje in psihofiziološko razumevanje (Cmelić et al. 1973: 58).

1. psiho-analitično razumevanje – temelji predvsem na Freudovi teoriji o konfliktni dinamiki nezavednih in zavestnih duševnih struktur. Po Freudu se da tudi družbeno življenje in kulturno ustvarjalnost ljudi razumeti kot svojske socialne izraze te konfliktna dinamike, predvsem pa kot reakcijo nezaželenih gonskih vzgibov (spontanih seksualnih, agresivnih teženj) (Nastran Ule 1997: 39).

Gon ima sodobno ime – težnja. Po Petru Praperju (Urekar 2007–2008) je libidni gon težnja po približevanju (senzorika), agresivni gon pa je težnja po oddaljevanju (motorika).

2. gestalt-psihološko razumevanje – osnovna teza je, da posamezni elementi niso primarna in glavna vsebina vsakega psihičnega procesa, ampak so to celote - konfiguracije, forme ali gestalti. Eden od začetnikov te smeri je bil Kurt Lewin, ki je opazoval osebnost kot diferencirano oblast, ki je ločena od okolice s propustno mejo (Cmelić et al. 1973: 63). Kompleksne celote psihološkega dojetja je ponazoril kot nekakšno »psihološko polje« ali življenjski prostor⁹ posameznika, v katerem so združeni mentalni, emocionalni in motivacijski dejavniki. Posameznikov jaz in njegovo socialno okolje sta bistveni sestavini (področji) tega polja (Nastran Ule 1997: 39). Ta smer operira na holistični ravni, zato je težko najti, katerim psihološkim oz. psihičnim funkcijam ustreza (Urekar 2007–2008).
3. psiho-fiziološko razumevanje¹⁰ – snovalec tega razumevanja osebnosti je bil fiziolog Ivan P. Pavlov. Odkril je učenje »pogojevanje«. Razlikoval je osnovne lastnosti živčnih procesov: moč razdražljivosti in oviranja, razdražljivost teh

⁹ Ta izraz je zavajajoč; gre za notranjo predstavo življenjskega prostora oz. sintezo senzorično pridobljenih in na ravni percepcije obdelanih izkušenj (Urekar 2007–2008).

¹⁰ Gre za začetek behaviorizma; psihoanaliza, gestalt-psihologija ter behaviorizem so tri velike psihološke šole (Urekar 2007–2008).

procesov in njihovo premikanje. Pomemben je še tîrmin »signalni sistem«. To je pogojno-refleksni mehanizem odraţanja resničnosti (Cmelić et al. 1973: 66).

Psihoanalitično¹¹ razumevanje osebnosti nam omogoča objasniti obnašanje vojaka, ko v njem prevladuje vedenje na ravni teţenj po nevarnih situacijah, tj. ko se v psihološkem smislu vrača na niţje, primitivne oblike obnašanja.

Gestalt-psihološko razumevanje razjasnjuje mnoge vidike skupinskega obnašanja: ozraĉje v vojaškem kolektivu, teţnjo k ciljem, posledice uspeha oz. neuspeha v delovanju vojaškega kolektiva itd.

Na osnovi psihofiziološkega razumevanja, ki slikovito prikazuje zgradbo ţivĉnega sistema in njegove velike sposobnosti prilagajanja, se lahko izvaja vzgoja in psihološka priprava vojaka,¹² ne samo, da bi zdrţali, ampak tudi, da bi bili uĉinkoviti v pogojih moĉnih psihiĉnih stresov (udarov).

Lastnosti osebnosti (Cmelić et al. 1973: 71–73) se kaţejo veĉ ali manj v karakteristiĉnem ustaljenem naĉinu ĉlovekovega obnašanja. Će se je vojak odzval na nepriĉakovano eksplozijo bombe, ne bomo zato rekli, da je plašljiv, ker se to lahko zgodi vsakemu ĉloveku. Strahopeten vojak je tisti, ki je veĉkrat v situaciji pokazal nekontrolirani strah, s ĉimer je oslabil svojo manipulativno delovanje in pripeljal do vprašanja izvršitve skupinske borbene naloge.

Struktura osebnosti se izgraja in formira skozi ţivljenje. Vsebine, ki naredijo strukturo osebnosti so veĉ ali manj ustaljene, ampak niso spremenljive. Pri analizi lastnosti osebnosti so za vojaško-psihološko prakso pomembni: interesi, sposobnosti, temperament in karakter osebnosti.

4.2 Normalnost in abnormalnost (nenormalnost) osebnosti

Normalnost se v psihologiji po nekaterih avtorjih definira kot psihiĉno zdravje, tj. kot antimonija mentalne bolezni. Veda, ki se ukvarja s sistematskim prouĉevanjem bolestitnih psihiĉnih stanj, pri katerih pa uporablja medicinske metode, se imenuje psihopatologija (Kapor v Cmelić et al. 1973: 642).

Normalnost (Kapor v Cmelić et al. 1973: 642–644) v psihiatriji razumemo kot:

¹¹ Psihoanaliza je uspela zajeti osnovne prvine, ki se jih še da razpoznati v vedenju in mišljenju posameznika, in je na tem izdelala integrirano koncepcijo osebnosti (Urekar 2007–2008).

¹² Teorije uĉenja (Urekar 2007–2008).

- *normalnost kot psihično zdravje:*

Ta vidik normalnosti je osnovni, tradicionalni medicinski in psihiatrični pristop pojmu zdravja in bolezni. Obnašanje v mejah normale je takrat, ko niso prisotne manifestne psihopatološke oblike obnašanja. Ko se le-te pojavijo, lahko govorimo o abnormalnem obnašanju. Če bi se obnašanje kot neka celota predstavilo na lestvici, bi normalno obnašanje zajelo večji del celote, preostali manjši del pa bi pomenil abnormalno (nenormalno) obnašanje. Zdravje se v tem kontekstu navezuje na optimalno stanje delovanja, to pomeni, da je zdrava oseba tista, ki je zmerno zdrava, sposobna.

- *normalnost kot idealno stanje*

Tu razumemo idealno stanje kot harmonično in optimalno mešanje različnih elementov psihičnega aparata, ki doseže vrhunec v najugodnejšem delovanju. Takšno razlago se v psihologiji in psihiatriji uporablja, ko se govori o »idealni osebi« ali ko raziskujejo kompleksno problematiko v zvezi s svojimi merili uspešnega zdravljenja.

- *normalnost kot presek*

Je osnovana na matematičnem načinu Gaussove krivulje. Kar je v srednjem delu krivulje, se razume za normalno, obe stranski razporeditvi oz. skrajnosti pa se razumeta za deviantni.

- *normalnost kot proces*

Normalno obnašanje je skrajni rezultat sistemov, ki medsebojno delujejo eden na drugega.

4.3 Zrelost in nezrelost osebnosti

Kapor (v Cmelić et al. 1973: 644–648) je definirал zrelost kot stanje popolnega ali odraslega dela zgradbe in funkcijo nekega organizma. Za neko osebo lahko rečemo, da je zrela, če lahko opredelimo njeno aktivnost na vseh področjih. Kriteriji za zrelost so relativni in kvantitativni. Sprejeto je, da obstajajo različne stopnje zrelosti, ena od teh je, da nihče ni tako zrel, da v vsakem pogledu ustreza splošno sprejetim merilom. V osnovi vseh vrst zrelosti osebnosti se nahaja zrelost čustev. Čustvena zrelost pogojuje tudi ostale zrelosti osebnosti (intelektualno, socialno, moralno zrelost, itd.).

Osnovni kazalci čustvene zrelosti osebnosti so: realnost (prave sposobnosti, možnosti in merila), uporaba dolgoročnih vrednot, zrela zavest, neodvisnost, sposobnost ljubiti drugo osebo, zmerna agresivnost (jeza, sovraštvo ...), uporaba zdravih obrambnih mehanizmov, dobro seksualno prilagajanje, dobro delavno prilagajanje.

Kazalci intelektualne zrelosti so: interes za aktualne probleme in dogajanja, odsotnost predsodkov, realno ocenjevanje lastne vrednosti in svojih zmožnosti, kritičen odnos do vsega.

Kazalci socialne zrelosti so: samostojnost na delu, profesionalna in družbena samostojnost, relativna neodvisnost, koristna aktivnost za posameznika in za družbo, sodelovanje v skupnih akcijah, ki so splošne in so za skupnost pomembne, odsotnost ljubosumja, zavisti in paranooidnih pojavov, sodelovanje, strpnost do sodelavcev, usklajenost svojih interesov z interesi kolektiva, harmonija z okolico, sposobnost spoštovanja mladih in starejših, pravilno dojemanje do vseh premikov, ki vodijo do napredka družbe ...

Lahko povzamemo, da se nezrelost osebnosti pojavi, ko zgoraj navedenih kazalcev sploh ni, in/ali so pomanjkljivi, in/ali pa so pretirani.

5. OSEBNOST IN DINAMIKA VEDENJA V IZREDNIH RAZMERAH

Psihološke reakcije v stresnih situacijah so spremenljive. Razlike se kažejo v značilnostih in množičnosti psiholoških motenj v določenih obdobjih. Tako so se psihološke motnje med prvo svetovno vojno v prvi vrsti kazale kot histerične reakcije,¹³ med drugo svetovno vojno pa kot anksiozna stanja. Spričo večjih psiholoških obremenitev med drugo svetovno vojno so vojaki v boju kazali manj vzdržljivosti kot vojaki med prvo vojno. Hitreje so zapadli v t.i. borčevsko izčrpanost,¹⁴ kar je imelo za posledico njihov umik iz boja zaradi zdravljenja in okrevanja.

V katastrofalnih situacijah v prihodnosti bo osebnost v še večji meri izpostavljena najrazličnejšim psihološkim obremenitvam, ki bodo neugodno vplivale na njeno psihofizično ravnovesje in čustveno stabilnost. Zato lahko pričakujemo, da se bo % psiholoških motenj, v primerjavi z drugo svetovno vojno, občutno povečal. To pa zahteva

¹³ Histerične reakcije = anksiozna stanja (pomeni isto, le terminologija je druga) (Urekar 2007–2008).

¹⁴ ang. *Combat Exhaustion* – to le pri velikih armadah, ki so bile v velikih operacijah na bojišču (Urekar 2007–2008).

poznavanje obrambnih mehanizmov v prilagajanju osebnosti v frustracijskih in konfliktnih situacijah. V izrednih stresnih situacijah osebnost ne kaže samo individualnih, ampak tudi kolektivne reakcije. V takšnih razmerah kažejo ljudje spričo splošne nevarnosti in življenjske ogroženosti nagnjenost k zbiranju v skupine in organiziranju, da bi se zavarovali, zaradi splošne ogroženosti pa se posameznik in skupina v celoti degradirata na bolj primitivne in infantilne¹⁵ oblike vedenja (Jovičević 1983: 11–12).

Zaradi delovanja močnih psihičnih stresov regredira na primitivne oblike vedenja vsaka osebnost. V večini primerov se to ne dogaja zavestno ali namenoma, marveč zaradi nujnosti in potrebe, da bi se zaščitila pred neprijetnimi doživetji. Takšno regresivno obrambno reagiranje je najpogostejše nevrotično in traja, vse dokler traja aktualni konflikt.

5.1 Normalna osebnost in dinamika vedenja v izrednih razmerah

Jovičević (1983: 56) je trdil, da je stopnja vzdržljivosti in tolerance v psihičnih stresnih situacijah odvisna od strukture osebnosti, njenih lastnosti, sposobnosti, telesne pripravljenosti in motivacije. V kateri fazi bo nenormalno reagirala, je odvisno od njene psihofizične vzdržljivosti, čustvene stabilnosti in drugih kvalitet, kakor tudi od tega, kako dolgo bo izpostavljena obremenitvam.

Različni dejavniki v takšnih razmerah še pospešujejo razvoj nenormalnih oblik reagiranja. To so predvsem psihofizična borčevska izčrpanost, kronična utrujenost,¹⁶ neprijetna čustvena doživetja, stradanje, pomanjkanje spanja¹⁷ itn.

Pri predvidevanju, kako se bo vojak (ali civilist) vedel v izrednih razmerah, moramo upoštevati dva osnovna dejavnika:

- človeka in njegovo osebnostno strukturo
- pogoje, v katerih se prilagaja

oz. vzajemen odnos osebnosti in njenega okolja. Takšen analitično-sintetičen pristop pri preučevanju vedenja osebnosti v izrednih razmerah zahteva preučevanje njenega razvoja. Vsaka osebnost je v obdobju formiranja in tudi v času zrelosti tesno povezana s svojim

¹⁵ otročje, zaostale, nerazvite oblike vedenja

¹⁶ ang. *Chronic Fatigue*

¹⁷ ang. *Loss of Sleep*

socialnim in fizičnim okoljem, kar še posebej velja za situacije, v katerih prihaja do psihičnih stresov, ko so pogoji za normalno življenje bolj ali manj moteni.

Če vsestransko analiziramo človekov položaj v izrednih razmerah, ugotovimo, da moramo v prvi vrsti preučiti biološko-sociološke in socialne dejavnike prilagajanja. Na prvi pogled se zdi paradoksalno zahtevati od človeka, da se v izrednih razmerah prilagaja. Vendar pa je to za njegov obstoj nujno, saj gre za zakonitost naravnih in družbenih gibanj in razvoja ne glede na težave, ki jih mora človek v takšnih razmerah premagovati. Proces prilagajanja je nemogoče preučevati in analizirati v normalnih pogojih, ne da bi upoštevali tiste dejavnike, ki vplivajo na človekov psihofizični razvoj in čustveno stabilnost (Jovičević 1983: 57).

5.1.1 Kriteriji normalne osebnosti in prilagajanja v izrednih razmerah

Za normalne osebe je značilen občutek varnosti in gotovosti v okviru družine, na delovnem mestu ter v drugih okoliščinah in razmerah. Realno, v sorazmerju s psihološkimi lastnostmi in doseženimi življenjskimi uspehi, znajo oceniti svojo vrednost in ne kažejo močnejše izraženega občutka krivde zaradi psiholoških in socialno nesprejemljivih motivov. Normalne osebe znajo tudi vzpostaviti bolj pristne in dolgotrajne emocionalne zveze z drugimi osebami in znajo razumeti afektivna doživljanja soljudi. Imajo potreben stik s fizično, socialno in psihološko realnostjo, kar jim omogoča, da ne zapadajo v ekstremna stanja sanjarjenja. Sposobne so realno dojemati življenjske probleme, premagovati težave in psihofizične travme, se zlahka prilagajajo razmeram, ko doživijo neuspeh, bolezen in težje psihotravme. Normalne osebe kažejo potrebno stopnjo psihične vzdržljivosti in tolerantnosti, kadar so izpostavljene obremenitvam, kar jim omogoča ohraniti potrebno psihično ravnotežje, da ne zapadejo v nevrotične in druge neadekvatne oblike reagiranja. Ker imajo pravilna stališča do drugih oseb, sebe in svojega okolja, lahko izkazujejo kooperativnost, konstruktivnost ter druge potrebne lastnosti, ki utrjujejo enotnost kolektiva (Jovičević 1983: 69). Te biološke in socialne zakonitosti v njihovem vedenju načelno veljajo tudi za pogoje v izrednih razmerah (Jovičević 1983: 110).

V izrednih razmerah je človek neposredno frustriran in življenjsko ogrožen. Med vojno se vojak na bojišču in civilist v zaledju znajdetta pravzaprav v konfliktni situaciji, v kateri prevladujeta strah in anksioznost. Konfliktna situacija (zaradi vojne, op. E. K.) nastane zato, ker je človek neposredno ogrožen, ker se boji smrti in ran, medtem ko ga moralne in družbene obveznosti silijo, da premaga vse težave ne glede na vse posledice, ki jih spremljajo. Konflikt izhaja iz dejstev, da ima izpostavljanje nevarnosti za posledico življenjsko ogroženost, umik pa lahko pripelje do moralnih, družbenih in zakonskih sankcij. V procesu prilagajanja lahko ljudi ocenjujemo po tem, kako doživljajo neuspehe. Nekatere osebe brez težav doživljajo neuspehe, v primerih, ko ne morejo doseči želenega cilja, pa navadno iščejo nove rešitve, da zadovoljijo svoje motive. Za takšne ljudi navadno pravimo, da so se sposobni spopadati s težavami in neuspehi in da imajo visoko stopnjo odpornosti in tolerance do travm (Jovičević 1983: 70).

Reakcije posamezne osebnosti v konfliktnih situacijah se načelno lahko adekvatne-realistične in neadekvatne-nerealistične. Z realističnim načinom reagiranja imamo opraviti v primeru, kadar človek išče nove, ugodnejše rešitve za dosego cilja ali pa prejšnji cilj zamenja z novim, bolj realnim. Neadekvaten in nerealističen način reagiranja pa je, kadar človek odneha pri iskanju rešitve in zadovoljevanju motiva (Jovičević 1983: 70–71).

Normalna (zrela, op. E. K.) oseba (Arnautović et al. 1988: 157) v frustracijski situaciji reagira racionalno. To pomeni, da svoje probleme uspešno rešuje, angažira vse svoje sposobnosti, da reši problem, in da realizira svoje želje in načrte (v to vloži več energije, prosi za pomoč ostale ljudi, zamenja način delovanja itd.). V kolikor tudi takrat ne doseže uspeha, lahko pride do zamenjave cilja in tudi do nevztrajanja za dosego cilja.

Racionalno reagiranje ima tri glavne lastnosti (Hrnjica v Arnautović et al. 1988: 157):

1. problem se rešuje tako, da ima za posledico redukcijo anksioznosti, obdrži se kontrola anksioznosti
2. zagotovljena je zadostna učinkovitost pri opravljanju osnovnih aktivnosti
3. ohranjeni so harmonični odnosi z bližnjo in širšo družbeno skupnostjo

Obrambni mehanizmi osebnosti v frustracijskih in konfliktnih situacijah so lahko različni. Človek se vedno ne zaveda njihove dinamike in končnega cilja, čeprav se hoče v teh stanjih rešiti psihološke napetosti in neprijetnosti. Ta način reagiranja se lahko razvije v avtomatične postopke in navade in vodi k sproščanju in zmanjševanju napetosti. Če so

takšne reakcije občasne, jih imamo še vedno lahko za adekvatne, čeprav so nezavedne. Toda če postanejo stalen in vpeljan način vedenja, dobijo obeležje nenormalnega in patološkega vedenja. Psihiatrično-psihološka literatura omenja večje število obrambnih mehanizmov. Najbolj znani med njimi so:¹⁸ kompenzacija, racionalizacija, identifikacija, projekcija, sanjarjenje in regresija (Jovičević 1983: 72).

5.2 Motena osebnost in dinamika vedenja v izrednih razmerah

Osebe z moteno osebnostno strukturo izkazujejo v vsaki novi situaciji zmanjšano sposobnost za psihološko, socialno, spolno in poklicno prilagajanje. Glede na to, da je prilagajanje zapleten proces, je razumljivo, da nenormalne značajske lastnosti, nizka inteligentnost ali čustvena nezrelost takšnih oseb pri njih nujno povzročajo konfliktna stanja in čustvene krize. Osebe z moteno osebnostno strukturo zaradi tega kažejo v izrednih razmerah različne psihične motnje, in sicer veliko hitreje, pogostejše in intenzivnejše kot normalne osebe. Ob dejstvu, da je % takšnih oseb razmeroma visok pri vseh narodih, postaja ta problem še toliko bolj aktualen v pogojih sodobnih vojnih dogodkov in drugih izrednih stanj. Po nekaterih ugotovitvah naj bi šlo v povprečju za 10 % nevrotikov, prav toliko psihopatov in okoli 3 % mentalno zaostalih oseb, kar predstavlja skoraj četrtino vsake nacionalne populacije. Glede na to, da so te osebe psihično nestabilne, ni nikakršnega dvoma, da lahko reagirajo nenormalno in da lahko postanejo nekatere med njimi vir širjenja paničnih reakcij. Gre za osebe na mejnem področju normalnih in patoloških duševnih stanj. Spričo strukturalne motenosti njihove osebnosti lahko z veliko verjetnostjo predvidevamo, da bodo v izrednih razmerah pogostejše reagirale nenormalno kot normalne osebe (Jovičević 1983: 110–111).

Nenormalna (nezrela, op. E. K.) bo v frustracijski konfliktni situaciji reagirala neracionalno, tj. z agresijo, bežanjem ali pa bo pogosto uporabila obrambne mehanizme, in to samo tiste, ki samo za določen čas pripeljejo do umiritve situacije. Hrnjica (v Arnautović et al. 1988: 157) je neracionalne načine reagiranja delil na splošne in specifične. V splošne šteje: agresijo, bežanje, strah in anksioznost. V specifične pa spada prepogosto zatekanje k obrambnim mehanizmom.

¹⁸ Ostale: zanikanje, sprevrčanje v nasprotje, projektivna identifikacija ... (Urekar 2007–2008).

5.3 Psihopatološki pojavi pri osebnosti

5.3.1 Čustvena nezrelost

Kapor je opisoval (v Cmelić et al. 1973: 649–651), da se je med vojaki¹⁹ (v mirnodobnem času, op. E. K.) pojavljalo veliko število čustveno nezrelih oseb, ker jih je bilo veliko izpostavljenih raznim socialnim in psihološkim faktorjem, ki so povzročili, da pri njih pride do formiranja čustvene nezrelosti. V vojaškem kolektivu²⁰ se težko prilagajajo, kršijo disciplino, ne izpolnjujejo nalog, izogibajo se svojih obveznosti preko medicinskih kanalov, stalno se pritožujejo, so nezadovoljne, igrajo vlogo težkega bolnika, vzbujajo pozornost – tako dobijo podporo osebe iz okolice. Nekatere čustveno nezrele osebe očitno kažejo nesigurnost, neodločnost, neagresivnost, neodgovornost in neresnost. Te osebe se ponavadi »prilepijo« na zrelejše posameznike kot otroci na svoje starše, tako tudi očitno kažejo svojo občutljivost, v interpersonalnih odnosih pa so provokativne, bolešno ambiciozne, preostre, zajedljive, povzročajo nasprotja. Za te osebe ni mogoče reči, da so duševno bolne, marveč da so predisponirane za nenormalno reagiranje (Jovičević 1983: 119).

5.3.2 Psihonevroze (nevroze)

Psihonevroze²¹ (Kapor v Cmelić et al. 1973: 651–653) so relativno blage motnje osebnosti, v katerih posameznik ni sposoben, da reši svoje specifične probleme in svoje težke situacije, ne da bi razvil v sebi neprijetno čustveno napetost ali očitno ne pokaže psihično obrambo (kompenzacijo), s katero ublaži omenjeno napetost, ali z drugimi besedami, psihonevroze so oblike psihofizične dekompenzacije, ki imajo zasnovo na deformacijah strukture osebnosti, zaradi katere je osebnost nesposobna, da v svojih specifičnih problemih in v svojih težkih situacijah najde zdravo rešitev.

¹⁹ To v glavnem izvira iz časa naborništva v SFRJ in tudi v Sloveniji; sicer pa se nezrelost kaže v nedokončanju šole, neiskanju zaposlitve, neodgovornosti itd. (Urekar 2007–2008).

²⁰ Zaenkrat je profesionalna vojska zajela zreli del mlade populacije, tiste, ki želijo biti samostojni. Toda kadra primanjkuje in sledilo bo nižanje zahtev (to, kar je ta hip nezrelo, je neizmerna želja naših politikov, da bi se promovirali s ponujanjem vojaških uslug vseppek ne glede na interes Slovenije (Urekar 2007–2008).

²¹ Novejši izraz: nevroze - osebnostne ali mentalne motnje, vendar ne zaradi kakršnekoli nevrološke ali organske disfunkcije (ang. *Neurosis* - nevroza) (Reber 1985: 471).

Psihonevrotiki so pogosto odporni na določene travme in frustracije, tj. na tiste travme in frustracije, ki ne razlagajo njihove specifične občutljivosti. V vojnih stanjih lahko psihonevrotiki pokažejo iznenada izraženo, psihično, moralno odpornost, kakor da so ravno v boju našli način zadovoljevanja nekih svojih motivov.

Veliko število psihonevrotikov ima velike in zelo pozitivne poteze osebnosti. Vse to kaže na to, da ni treba s psihonevrotiki postopati tako, kot se je v drugi svetovni vojni delalo z nekaterimi vojskami na Zahodu, v katerih se je vršila negativna selekcija, in s tem so odvezemali vojski dragocen kader (Kapor v Cmelić et al. 1973: 654).

V vojnih pogojih imajo psihonevroze v drugačno simptomatologijo kot v mirnem času. Vojna psihonevroza je menjavala svojo simptomatologijo skozi vojne na različnih področjih in v različnih časovnih obdobjih. V drugi svetovni vojni je bila v ameriški in angleški vojski najpogostejša oblika psihonevrotičnega reagiranja anksiozno-astenično in hipohondrično reagiranje. Pri nas se je po koncu vojne tako reagiranje očitno pokazalo v obliki »borbenih napadov«. Zaradi vsega tega lahko sklepamo, da bo v morebitni vojni prišlo do drugačne oblike psihonevrotičnega reagiranja, kot pa je to bilo v zgodnjih vojnah.

Najbolj očitno se bodo pokazale tiste psihonevrotične reakcije, preko katerih bi se na individualni način oponašala razna stanja tistih, ki so zaradi izpostavljenosti raznim orožjem (jedrskim, kemijskim, biološkim in klasičnim), pretrpeli poškodbe organizma. Psihonevrotike je potrebno zdraviti čim bližje bojišču ali pa na bojišču samem, potrebno jih je izolirati od ranjencev in ostalih bolnikov, in samo težko obolele je potrebno zdraviti v nevropsihiatričnih bolnišnicah. Kolikor se le da, se je potrebno izogniti bolniški klimi (Kapor v Cmelić et al. 1973: 655).

5.3.3 Prehodne situacijske motnje osebnosti

Ta kategorija motenj se nanaša le na reakcije, ki so bolj ali manj prehodne in so akutni simptomi v določenih situacijah. Te reakcije predstavljajo prve patološke manifestacije osebnosti, katere so povzročene z neuspešnim prilagajanjem na določeno obremenitev. Te reakcije²² se razlikujejo od psihonevroz in psihoz po kliničnem toku, reverzibilnosti osebnosti (Kapor v Cmelić et al. 1973: 656–657).

²² Tako se prehodne situacijske motnje osebnosti delijo na: *veliko stres reakcijo* – oseba je izpostavljena velikim psihofizičnim naporom ali velikim čustvenim obremenitvam (vojna, eksplozija, potres), ali pa v odnosu na osebe, ki so bile pred tem bolj ali manj normalne, in na *akutno situacijsko maladaptacijo* – motnja,

5.3.4 Psihopatije

Psihopatske osebe so osebe, ki kažejo defekte v razvoju osebnosti ali patološke težnje v zgradbi osebnosti z minimalno anksioznostjo in z minimalnim samoobčutenjem trpljenja ali tudi odsotnost vsega tega. V večini primerov očitnega kazanja motenj v psihopatskih osebah niso somatski niti psihični simptomi, ampak nenormalne oblike obnašanja, katere obstajajo več let. Včasih tudi organska obolenja možganov (encefalitis, poškodbe možganov itd.) pokažejo klinične slike, ki spominjajo na psihopatske motnje osebnosti (Kapor v Cmelić et al. 1973: 657).

Psihopatske osebe predstavljajo mejno področje normalnih in bolezenskih duševnih stanj. Pri njih gre v prvi vrsti za motnje v zgradbi osebnosti, ne pa tudi v duševnem stanju in osnovnih psihičnih funkcijah, kot so mišljenje, pomnjenje ali percepcija. V največjem številu primerov nimamo opraviti z motnjami intelektualnih sposobnosti ali sposobnosti razmišljanja, razsoje in sklepanja, marveč z nenavadnimi značajskimi lastnostmi in iztirjenostmi v območju etike, morale, socialnih norm, nagona, motivov, volje, čustev, delovnih navad in še posebno v čustvenem življenju, psihopatske osebe pa niso duševni bolniki (Jovičević 1983: 113).

Psihopatija je vsako nenormalno mentalno stanje, katerega vzrok je neznan in zaradi tega diagnoza ne more biti (ali zaradi tega ni) narejena (Reber 1985: 595).

Po nekaterih statističnih podatkih se % psihopatskih osebnosti giblje do 10 % v splošni populaciji. Pri psihopatih se pojavlja trajna agresivnost v vsaki situaciji, medtem ko se pri ostalih pojavljajo redka čustvena praznjenja, ki jih lahko vzpodbudi nek razlog ali okoliščine.

V času vojne je veliko število psihopatskih osebnosti zdržalo do konca vojne. Mnoge psihopatske osebnosti ne doživljajo vojaško skupnost kot zaščitno silo, kot organsko vez s celino, ampak bolj kot grožnjo njihovemu obstoju, njihovim egoističnim ciljem. Psihopatom ne koristijo izkušnje, primanjkuje jim moralne zavesti in nimajo občutka krivde. Za njih so značilne tudi nekontrolirane in hitre spremembe razpoloženja, ki pripeljejo do postopnega praznjenja agresije, pri katerem je zveza med povodom trenutne situacije in čustvenega reagiranja neskladna in pretirana (Kapor v Cmelić et al. 1973: 665). Glede na to, da so čustveno labilni, reagirajo v situacijah psihičnega stresa in napetosti

ki ima obliko površne maladaptacije in pri obremenitvah, ki so manj intenzivna in trajajo dlje. Pojavi se anksioznost, astenija, slaba delovna učinkovitost, alkoholizem. Sem spada bojna utrujenost (*Combat Fatigue*), letalska utrujenost ipd. (ibid.).

nagonsko, abnormalno, impulzivno in agresivno, nagnjene so tudi k nevrotičnim ali psihotičnim reakcijam. To njihovo vedenje in reagiranje predstavlja vračanje osebnosti k primitivnim obrambnim mehanizmom prilagajanja (Jovičević 1983: 113).

5.3.5 Mentalna defektnost

Kapor (v Cmelić et al. 1973: 667) je definiral mentalno defektne osebnosti za tiste, ki imajo slabo razvito inteligenco, tj. slabo razvito splošno sposobnost učenja, sposobnost delovanja s predvidevanjem, občutljivost za probleme, sposobnost razumevanja problemov in situacij, slabo razvito iznajdljivost in kritično mišljenje.

Mentalno defektnost²³ delimo na primarno in sekundarno. O primarni mentalni defektnosti govorimo, ko ima osebnost nizek nivo inteligence že od rojstva ali od zgodnjega otroštva brez kakršnih koli znakov organskega obolenja možganov. Zaradi tega se ti primeri mentalne defektnosti imenujejo tudi hereditarni ali idiopatski. V primeru sekundarne defektnosti govorimo o poškodbi inteligence zaradi neke prirojene ali pridobljene organske bolezni možganov. Mentalna defektnost je v psiholoških terminih izražena z inteligenčnim količnikom pod 80.

5.3.6 Primitivne reakcije

Kapor (v Cmelić et al. 1973: 668–669) je razumel pod pojmom primitivne reakcije²⁴ človekovo obnašanje, ki se postavlja v ospredje, ko so z njegovim obnašanjem do te mere zavladala primitivna čustva, da se bolj fina čustva niso mogla izraziti. Primitivno obnašanje je podobno človekovemu obnašanju iz zgodnjih faz njegovega razvoja, ko svoje obnašanje ni razumno kontroliral, ali ko ga ne more kontrolirati zdravo razumsko tudi v kulturnih normah, ki jih je že prej sprejel.

²³ Lastnosti mentalno defektnih osebnosti: čustvena labilnost, občutljivost, podvrženost anksioznemu reagiranju, stresu, frustracijam. Zaradi slabo izražene sposobnosti dojetja lastnosti svojih del povzročajo razne delikte. V vojni brez dovoljenja zapuščajo enoto, dezertirajo brez občutka odgovornosti, neprepričljivo simulirajo bolezni, kradejo (ibid.).

²⁴ Najpogostejše primitivne reakcije so: eksplozivne reakcije, reakcije kratkega stika, reaktivna nagonska dejanja, reakcije pretvarjanja (ibid.).

5.3.7 Psihoze

Psihoze so težke oblike psihičnih motenj, pri katerih so vse vrste prilagajanj grobo motene in v katerih obstaja težka dezorganizacija osebnosti. V psihozi oseba ni sposobna, da ustrezno razlikuje med svojimi subjektivnimi doživljaji in realnostjo. Pride do negiranja realnosti ali do poskusa, da se realnost zamenja z nečim drugim, realnost je lahko izkrivljena ali polna iluzij in halucinacij. Ni več zainteresiranosti, aktivnost pa je močno motena. Asociacije in mišljenje so pogosto moteni, motivi pa so pogosto projicirani in doživljanje svojega »jaza«²⁵ je tako spremenjeno, da nekritično tolerira potisnjene impulze in fantazije. Spremembe v čustvenem obnašanju so lahko velike, a čustvena labilnost je pogosto znižana. Psihotične osebe pogosto ne vedo, da so bolne, in v skladu s tem nimajo želje, da spremenijo svoje subjektivno stanje (Kapor v Cmelić et al. 1973: 669). Urekar (2007–2008) pa je mnenja, da psihotične osebe vedo, da so bolne, a obupajo nad tem, da bi lahko kaj spremenile.

V etiologiji psihoz igrajo pomembno vlogo številni faktorji, od katerih je večina ne dovolj poznana. Ti faktorji so dedni, infekcijski, toksični, deficitarni, fizikalni, psihološki... En faktor lahko pri različnih osebah izzove zelo različne psihotične slike, a neka psihotična slika je lahko je lahko povzročena z različnimi faktorji.

Psihoze se klasificirajo na osnovi simptomov, etiologije, fizioloških in psiholoških faktorjev. Najlažjo klasifikacijo pa imamo, če upoštevamo klinično sliko oz. najbolj izražene oblike patološkega obnašanja.²⁶ Po statističnih podatkih se število psihoz ne povečuje v času vojne. V principu pa so vse psihoze in psihotične reakcije nesposobne za bojevanje v vojni.²⁷ V najkrajšem možnem času naj se evakuirajo v javne zdravstvene ustanove (Kapor v Cmelić et al. 1973: 670).

Vsekakor pa ni tako enostavno ugotoviti, za kakšno vrsto reakcije gre (psihotično, anksiozno). Človek je evakuiran takoj, ko odpove v boju ali enoti (Urekar 2007–2008).

²⁵ zavestni del osebnosti

²⁶ Psihoze: shizofrena, paranooidna, depresivna, manična, delirantna, konfuzna, apatična, anksiozna, panična, agitarna (ibid.).

²⁷ Ostale manifestacije slabega prilagajanja: dezerterstvo (sekundarna reakcija na emocionalni stres), alkoholizem, samomor, narkomanija, toksikomanija, psihosomatske reakcije (Kapor v Cmelić et al. 1973: 672).

6. PSIHOLOŠKE KATEGORIJE VOJAKA

6.1 Čustva

Vojaška organizacija se kaže v javnosti kot strogo racionalna, nadzorovana struktura, ki pa v resnici veliko svojih ravnanj utemeljuje na čustvih. Brez čustev sploh ne more motivirati svojih pripadnikov oziroma izvesti pripravljenosti za bojevanje. Čustva so *spiritus agens*²⁸ vojske. Zelo malo je takšnih organizacij, ki bi pripravljale svoje člane na to, da pri opravljanju svojih nalog lahko tudi umrejo (Jelušič 2002: 112).

Vojaška organizacija mora zlasti entropična čustva ritualizirati, da bi se izognila psihološkemu zlomu. Zato predpiše načine in oblike ter čas njihovega izražanja, s tem pa izpostavi institucionalno vojaško kulturo. Opredeli pravila čustvovanja in teh pravil se zelo strogo drži, zahteva od vsakega posameznika, da čustvuje v skladu s pravili, torej drugim razumljivo, in da s svojim čustvovanjem ne vnaša entropije v vojaško enoto. Vojaška organizacija je pristaš institucionalnih emocij, medtem ko impulzivna čustva sicer dopušča, vendar z veliko negotovostjo. Dejstvo pa je, da so ravno impulzivna čustva tista, ki so podlaga velikim herojskim podvigom (Jelušič 2002: 122).

Za uspešno delovanje vojaške organizacije so pomembna spodbudna čustva, ki povezujejo kohezijo enote, postavljajo ideale, presegajo individualno identiteto in gradijo kolektivno pripadnost. Način izražanja čustev in njihova intenzivnost sta v vojaški organizaciji odvisna od stanja, v katerem se vojska nahaja (mirnodobno urjenje, izredne razmere, vojna), od tipa vojaške socialne organiziranosti (institucionalna, poklicna), od dolžine do tipa vojaških tradicij (Jelušič 2002: 113).

Čustva vzdržujejo oz. vzpostavljajo interakcijo, odnos med posameznimi udeleženci družbenega dejanja (Perinbanayagam 1989 v Jelušič 2002: 114):

- *Institucionalna čustva* dosežemo takrat, ko popolnoma nadziramo svoje občutke in njihovo izražanje, oz. ko dosegamo institucionalne standarde za občutke in njihovo izražanje in s tem širše postavljene vrednote.

²⁸ slo. gonilna sila

- *Impulzivna čustva* so spontana čustva, ki niso upravljana s strani institucij, so osvobodjena konvencij in zahtevanih zunanjih izrazov (Gordon 1989 v Jelušič 2002: 114).
- *Entropična čustva* v vojaški organizaciji so tista čustva, ki so jih dolgo v zgodovini vojskovanja šteli za neustrezna; povzročala so namreč manjšo pripravljenost vojakov za vojskovanje, zmanjšano prištevnost, težnjo k begu ali umiku z boja, psihične zlome posameznih vojakov, paniko, pobege ali umike večjih enot ali celo razpad vojske. Ta čustva imenujemo entropična zato, ker povzročajo entropijo, razpad posameznikove osebnosti ali celih vojaških enot v spopadih ali drugih rizičnih vojaških aktivnostih, ne le v vojnah. Med entropična čustva štejemo: *strah, plašnost, anksioznost, gnus* in *zdolgočasenost*.
- *Spodbudna čustva* so v nasprotju z entropičnimi čustvi tista, ki povezujejo posameznike v vojaški enoti med seboj v vojaški kolektiv, posameznike z vojaško organizacijo, z nadrejenimi ter tudi s civilnim okoljem in kulturo, civilizacijo, narodom, državo. Spodbudna čustva so temelj vojaške kohezije, hkrati pa vzpostavljajo pripravljenost na vojskovanje proti nasprotniku. Tudi v sodobnih nevojnih aktivnostih vojaških enot so spodbudna čustva pomembna, čeravno se vojaki vsaj v delu teh operacij ne zoperstavljajo več kaki vojski, temveč bolj razdvajajo sprte strani. Spodbudna čustva so potem potrebna za premagovanje vojaškega dolgočasje, stresa zaradi dolgotrajne odsotnosti od družine, zaradi upadanja motivacije za sodelovanje v mirovnih operacijah, zaradi spoznanja o neučinkovitosti mirovne operacije. Med spodbudna čustva v vojaški organizaciji sodijo: *pogum, zanos, navdušenost, lojalnost* in *pripadnost*.

6.1.1 Strah vs. pogum

»Pri strahu gre za našo odzivnost na dovolj konkretno ogrožajoče dogajanje (potres, poplava, bombardiranje)«. (Konstnapfel 1994: 114)

Človek doživlja strah predvsem kot trenutno, akutno in neprijetno duševno stanje in kot reakcijo na pojav nevarnosti, medtem ko je pogum smiselno in usmerjeno upiranje

nevarnosti. Strah²⁹ kot neprijetno doživljeno čustveno stanje opozarja ogroženo osebo, da se izogne nevarnosti, pogum pa je obrambna funkcija in sposobnost ogrožene osebe, da se v pogojih delovanja psihičnega stresa tej nevarnosti postavi po robu. Oba pojava sta močno afektivno obarvana in ju spremlja velika psihična napetost. Afektivno stanje in psihična napetost pri doživljanju akutnega strahu sta njegovi osnovni značilnosti (Jovičević 1983: 24–25).

Strah in reakcija na strah je normalni pojav pri vsakem človeku. Moč človeka ni v odsotnosti straha, ampak v kontroliranju straha. Strah sam po sebi ni nevaren, ampak je nevarno, če se mu prepustiš (Kolesarić v Komar et al. 1992: 58). Psihološke in fiziološke manifestacije strahu so v izrednih razmerah prisotne pri vsaki psihično normalni osebi. Meje med normalnimi in nenormalnimi reakcijami, ki jih pri človeku povzroči intenzivno doživljanje strahu, niso docela opredeljene in jih tudi ni mogoče jasno začrtati. Človek iz našega kulturnega in civilizacijskega okolja se v vojnih razmerah boji predvsem smrti in ran. V razmerah, ko se znajde v nevarnosti, se človek fiziološko in psihološko pripravlja na akcijo in boj: razumsko oceni položaj in nato sprejme ustrezno odločitev. V teh trenutkih je preokupiran z notranjimi neprijetnimi doživljaji, katerih značilni simptomi³⁰ se kažejo v njegovem zunanem videzu³¹ in vedenju (Jovičević 1983: 28–31).

V boju ima lahko strah tudi stimulativni učinek - če se izraža v napadalnosti, impulzivnosti, gnevu in sovraštvu do nasprotnika. V večini primerov pa ima strah vendarle docela nasproten učinek, saj ustvarja intenzivno čustveno napetost ter izčrpa telesne in psihične moči borcev. V akutni fazi svojega delovanja povzroča strah celo motnje v borčevskih osnovnih psihičnih funkcijah, percepciji, opažanju, mišljenju, pomnjenju itd. (Jovičević 1983: 33).

Doživljanje strahu v dalj časa trajajoči nevarnosti se lahko pri posameznikih, po fazi presenečenja, ki traja nekako pet do šest minut, kaže v različnih oblikah: kot nenadzorovano, delno nadzorovano in kot nadzorovano vedenje. V prvem primeru človek reagira zmedeno ali z zavrtostjo, se požene v beg ali agresivno napada (beg-boj). Vojak

²⁹ Strah klasificiramo (Jovičević 1983: 29) glede na izvor, trajanje in intenzivnost, posledice in okolje, v katerem se manifestira. V sodobni psihiatrično-psihološki literaturi strah pogosto razlagajo glede na njegovo genezo. Po intenzivnosti in trajanju se je uveljavila delitev na akutni strah, bojazen, zaskrbljenost in grozo. Nekateri avtorji omenjajo tudi objektivni in namišljeni ter kolektivni in individualni strah. Na največ težav pa naletimo, ko skušamo strah razložiti s stališča vojaških potreb in etike.

³⁰ Razširitev zenic zaradi stimulativnega delovanja adrenalina na avtonomni živčni sistem, povečano izločanje notranjih žlez, ki povečujejo rabo sladkorja, sprememba v delovanju dihalnih (pretrgan, otežen ali poglobljen ritem) in prebavnih organov, v krvnem obtoku, mišičnem sistemu itd. (ibid.).

³¹ Vznemirjenost, slabost in mlahavost, povečano potenje, motnje v dihanju, bledica na obrazu, močnejše utripanje srca, spremembe v glasu, drhtenje rok in nog, mokrenje, ipd. (ibid.).

začne v takšnih razmerah brez razloga streljati ali pa »tišči glavo v zemljo«. Delno nadzorovano vedenje se pojavlja v fazi med presenečenjem in nadzorovanim strahom (Jovičević 1983: 34).

Popuščanje nadzorstva v vedenju lahko pri vojaku povzročijo številni zunanji dejavniki: v primeru, ko zapušča svoj zaklon, ko se približuje sovražnik, med napadom sovražnikovih tankov ali letal, med topniškim ali strojničnim obstreljevanjem in v drugih zastrašujočih in nepričakovanih situacijah, ki jih spremljajo neprijetni zvoki in eksplozije. Prostorska oddaljenost od tovarišev in kolektiva ter občutek osamljenosti prav tako negativno vplivata na človekovo čustveno ravnotežje. Vojaka, ki zaradi strahu doživi živčni zlom, je najbolje obdržati v sprednji črti (Jovičević 1983: 35). Vendar se po mnenju Urekarja (2007–2008) to ravno ne obnese.

Med svojimi tovariši v prvi bojni črti se bo počutil bolj varnega kot v zaledju. Po dolgotrajnih psihofizičnih obremenitvah in napetosti med dalj časa trajajočo nevarnostjo začnejo psihofizični obrambni mehanizmi popuščati, hkrati pa upada psihična in telesna energija (Jovičević 1983: 35).

V psihologiji vojakov je, da se branijo, če so obkroženi, in bojujejo, če jim ne preostane drugega. Pokorili se ti bodo v skrajnih položajih (Sun Tsu 1996: 157). E. Boring (1945 v Arnautović et al. 1988: 210–211) je navedel 14 faktorjev,³² ki so vojake »pognali« v borbo in s tem doprinesli k obvladovanju straha, ki so pretežno psihološke in biološke narave.

Izraelski vojaški psiholog Ben Shalit (v Grossman 1995: 52) je spraševal izraelske vojake, takoj, ko je bil boj končan, kaj jih je najbolj prestrašilo. Pričakoval je odgovore, kot so »izguba življenja« ali »poškodba in neobvladovanje na bojišču«. Bil je presenečen, ko je ugotovil zelo nizek poudarek na telesnih poškodbah in smrti, in velik poudarek na »pustiti na cedilu ostale«.

Strah smrti in poškodbe niso primarni vzrok psihiatričnih izgub na bojišču - največkrat se pojavlja strah, da se nisi sposoben soočiti z grozovitimi dolžnostmi in obveznostmi boja, ki pa so odločilni v mislih vojakov (Grossman 1995: 55).

³² Faktorji: splošna sugestija, val vojaške histerije, avanturistični duh, ambicioznost, notranja borbenost, da se na silo osvobodi, čemernost, če je nezaposlen, pritisk javnega mnenja, da ohrani samospoštovanje, vdanost demokraciji, pripravljenost, da se žrtvuje, predanost svojim tovarišem, in zato ker je v borbi pod vodstvom (ibid.).

Strah³³ je tudi zelo pomemben faktor, ki povzroči, da vojaki v boju »zamrznejo«. Pretvorba straha v jezo³⁴ je glavna naloga vojaških inštruktorjev. Po besedah inštruktorja marincev: »Strah bo povzročil, da boš umrl, zato morajo možje postati jezni in ubijati!« Običajni pristop, kako se soočiti s strahom, je, kako naučiti vojake reagirati avtomatično, tako da bodo v bitki njihova telesa nagonsko izpeljala potrebne gibe. Še več, od vojakov se pogosto zahteva, da odreagirajo brez neposrednega povelja nadrejenega, zato je potrebno, da se naučijo, kako vadijo samostojne fraze v takšnih okoliščinah. Avtomatski gibi in nagonska poslušnost ukazov so neprimerni; kot dokaz za to - popolno izurjeni in dobro disciplinirani možje so pogosto prvi med bojevanjem zbežali v grmovja (Bourke 1999: 84–85). Kontrola strahu pa terja premislek oz. nadzor čustev s strani mišljenja, torej je nemogoče kar koli doseči z avtomatizmi (Urekar 2007–2008).

Vrsta strahu³⁵ je tudi tesnoba, za katero lahko rečemo, da je nedoločen strah³⁶ slabe in spreminjajoče se intenzitete in trajanja. Doživljamo jo kot slutnjo, da se bo nekaj slabega zgodilo; tako oseba, ki se počuti tesnobno, ne more točno definirati, kaj slabega se ji bo zgodilo (Kolesarić v Komar et al. 1992: 50). Tudi Saleclova (2000: 107) je menila, da tesnobo dojemamo kot stanje strahu, ki pa je brez objekta, kar pomeni, da ne moremo zlahka reči, kaj vzbuja tesnobo. Tesnoba je torej neprijeten afekt, ki je grozljivejši od strahu ravno zato, ker ni jasno, kaj natančno ga izzove.

Strah in panika s svojim izvorom, evolucijo, notranjimi psihološkimi doživljaji ter zunanji manifestacijami postopoma vodita človeka v stanje duševne motenosti in neprilagojenosti v nenadnih izrednih situacijah. (Jovičević 1983: 28).

Pogum pa je, nasprotno, posledica razvoja in dela na izkušnjah z anksioznostjo in samim seboj (Urekar 2007–2008). Pogum³⁷ je zato sinteza vseh pozitivnih lastnosti

³³ Strah in bes (oz. jeza, op. E. K.) imata nevrolški izvor v nižjem delu možganov, spodbuja ju prepoznanje grožnje v višjem delu možganov, oba živčna predela komunicirata s kemičnimi in hormonalnimi povezavami in da določen genetski zapis vsebuje predispozicije za bolj ali manj nasilno odzivanje (Keegan 2005: 131).

³⁴ V vojnih razmerah pogosto spremljajo reakcije strahu tudi druge neprijetne emocije. Tako je *jeza* kratkotrajna emocija, ki prestrašenega človeka pogosto požene v akcijo ne glede na to, ali je smotrna in upravičena ali ne. Če vojak v boju doživi emocijo jeze, postane agresiven, če prevlada strah, pa se umika in beži. *Sovražstvo* je globlja in dolgotrajnejša emocija, ki jo pogosto spremljata *bojazen* in *negotovost*. Ta emocija je v vojni koristna, ker zmanjšuje negativne učinke bojazni, še posebno, če je usmerjena proti sovražniku, a le pod pogojem, da se postavljamo po robu njegovi agresiji (Jovičević 1983: 35).

³⁵ Ostale vrste strahu: tesnoba, anksioznost, fobije, panika ali panični strah, bojazljivost (ibid.).

³⁶ Freud (2001: 83) je menil, da se *tesnobe* drži »značaj neopredeljenosti in odsotnosti objekta. Kadar pa tesnoba najde neki objekt, se že samo njeno poimenovanje spremeni v strah.«

³⁷ Pogum je lahko *civilen* ali *vojaški* - odvisno od tega, v kakšnem okolju in razmerah se izkazuje. Vojaški pogum se kaže v vedenju vojaka v boju, pri obrambi pred sovražnikom. Tak pogum se ne more izčrpati v eni sami akciji, ampak se kaže v vztrajnem premagovanju vseh psihofizičnih vojnih obremenitev, dolgih pohodov, neprepanih noči, pomanjkanja hrane, psihotravm in drugih težav (Jovičević 1983: 52).

ogrožene osebe, ki si skuša obnoviti porušeno čustveno ravnotežje in se obenem zavarovati pred vplivom neprijetnih doživetij, strahu in panike (Jovičević 1983: 28).

Po Clausewitzu (2004: 80) »pogum³⁸ ni akt razuma, temveč prav tako čustvo kot strah; strah je usmerjen k fizični ohranitvi, pogum pa k moralni. Pogum je plemenitejši instinkt.³⁹ Ker pa to je, se ga ne da uporabiti kot neživ instrument, ki bi izkazoval svoje učinkovanje v točno predpisani meri. Pogum torej ni zgolj protiutež nevarnosti, ki bi jo v njenih učinkovanjih nevtraliziral, temveč je posebna veličina.»

Sovjetski pedagog A. Makarenko⁴⁰ (v Jovičević 1983: 44) je razumevanje poguma s stališča dialektično-marksistične teorije strnil tudi v besedah: »Ni pogumen tisti, ki se ne boji, ampak tisti, ki zna premagati strah.« Za kar pa mora imeti ustrezne izkušnje, da je velikokrat uspešno premagal strah v nevarnih situacijah.

Nasprotni pojem od poguma je lahkomiselnost. Pogum pomeni, da se zavedaš nevarnosti, da ne zbežiš brezglavo, imaš pravilen nadzor nad strahom oz. je strah pravilno lociran (Urekar 2007–2008).

Strah in pogum kot psihološki in sociološki kategoriji imata nasprotujoč vpliv na vedenje posameznika in skupine. Vendar pa je strah pri normalnih osebnostih prehodna emocija, ki v razmerah, ko grozi realna nevarnost, v načelu ne pušča negativnih posledic na psihično stanje osebnosti, medtem ko se pogum razvija počasneje in nato pozitivno vpliva na posameznike in skupino. Nasprotno pa osebe z moteno strukturo drugače doživljajo in izkazujejo strah in pogum. Pri takšnih osebah je primarno moteno emocionalno ravnotežje oz. psihična stabilnost. Ker so emocije in notranja doživljanja vselej navzoča v vsakem našem psihičnem procesu in funkciji, se raznovrstne dejavnosti in duševna stanja pri osebah z moteno strukturo zaradi emocionalne nestabilnosti tudi drugače odražajo. Prvi simptomi nenormalnih duševnih stanj se začenjajo z motnjami v emocionalnem življenju in so prvi znak motenega psihičnega življenja in integracije osebnosti v celoti. Tako je emocionalna nestabilnost najbolj splošna značilnost vseh oseb z moteno osebnostno strukturo (Jovičević 1983: 47).

Pogumen vojak (Jelušič 2002: 125) je potreben za postavljanje zgledov drugim vojakom o tem, kakšen je idealen vojak. Pogumni vojaki so za svoje ravnanje nagrajeni s priznanji, ki so predana na ritualen način z veliko vojaškega blišča in časti, tako da dobijo

³⁸ Pogum terja kontrolo in rezultat (Urekar 2007–2008).

³⁹ Pogum je plemenitejši nagon, in ne instinkt (Urekar 2007–2008).

⁴⁰ Še ena zanimiva izjava A. Makarenka: »Ni mogoče vzgojiti pogumnega človeka, če ga ne postavimo v položaj in razmere, v katerih bo lahko pokazal svoj pogum.« (v Jovičević 1983: 52)

drugi vojaki občutek, zakaj je pomembno prizadevati si za taka častna dejanja. Iz čustva poguma se razvija herojstvo kot oblika izjemnega dejanja, ki vključuje hrabrost, drznost, odločnost, krepost in neustrašnost ter samopožrtovalnost pri doseganju plemenitih ciljev. Heroj daje osebni zgled, je model zaželenega obnašanja in skupek vrednot, ki jih spoštuje celotna skupina, je nekakšno stičišče skupinske morale. Njegovi častilci se odpovejo lastni volji in ga ubogajo; heroj je tudi proizvajalec drznih dogodkov. Heroji so nagrajeni s priznanji, ki pa v drugačni, spremenjeni situaciji lahko izgubijo svoj pomen. Vojaška herojska dejanja so lahko tudi nevarno početje, ko nekdo po nepotrebnem zastavi svoje življenje, da bi se izkazal, še huje pa je, ko se hoče kot heroj izkazati poveljnik, ki potem zastavi življenje vseh svojih vojakov.

6.1.2 Panika

Maksimalen in intenziven strah lahko v skupinah, kolektivih in vojaških enotah pripelje do množičnih nenormalnih reakcij in panike (Jovičević 1983: 35). Panika⁴¹ je posebna manifestacija intenzivnega in iracionalnega strahu, ta emocija pa se načeloma pojavlja akutno, širi se epidemično in se odziva destruktivno. V vojni najpogosteje pripelje do avtodestruktivnega (samouničujočega) vedenja, ki se kaže ali preko neorganiziranega bega – »panično bežanje« - ali pa preko iracionalnega napada (Klain 1992: 12).

Turner in Killian (1972 v Polič 1993: 52) sta menila, da je panika visoko čustveno vedenje, ki ga izzove prisotnost neposredne hude nevarnosti. Tako vedenje povečuje nevarnost za prizadetega in ostale.

Beg je najbrž ena najbolj izstopajočih značilnosti paničnega vedenja.⁴² Praviloma se kaže kot dejanski fizični beg. Panična oseba je oseba, ki je izgubila nadzor nad svojim strahom. Svoj beg usmerja in oblikuje vedenje skladno z okoliščinami. Panični beg ni povsem brezglavi beg – njegov cilj je priti iz področja nevarnosti. Je zelo individualistično

⁴¹ Beseda »panika« izhaja grške besede *Pan*, ki v njihovi mitologiji pomeni pol človeka, pol žival. Stari Grki so verovali, da so vojaki zbežali z bojišča, ker jih je s svojimi kriki in tuljenjem prestrašil strašni Pan (Jovičević 1983: 35).

⁴² Quarantelli (1977 v Polič 1993: 53) navaja šest značilnosti paničnega vedenja, ki se nanašajo na doživljanje in vedenje prizadetih. Paniko odlikuje zelo akutna reakcija strahu pred neko domnevno nevarnostjo in v odziv na specifično grožnjo, pa tudi nesocialen in nerazumen beg. Pri paniki gre za strah in ne za tesnobo, za projekcijo v prihodnost in ne za pogled v preteklost, za zaznani kraj nevarnosti in ne za neko splošno grožnjo. Za človeka v paniki je resno ogrožen njegov fizični jaz, ne gre pa zgolj za neko, čeprav veliko, grožnjo njegovi osebnosti. Ljudem v paniki se zdi grožnja njihovem fizičnemu obstoju, fizičnemu jazu takojšnja. Preživetje je odvisno od takojšnjega odziva.

vedenje. Vsebuje popolnoma individualno in ne skupinsko dejavnost pri reševanju iz nevarnosti (Polič 1993: 54–55).

Oseba v paniki ohranja le naučeno živčnomišično usklajenost, potrebno za izvajanje kompleksne gibalne dejavnosti, temveč tudi zmožnost zaznavanja, spominjanja, mišljenja ter vse druge socialno pridobljene procese, potrebne za delovanje (Polič 1993: 56).

Panične reakcije spodbujajo tudi spremljajoči dejavniki, kot so utrujenost, izčrpanost, lakota, upadanje bojne morale, različne epidemije in druge neugodne okoliščine, ki povzročajo emocionalno napetost in strah. Pomembni dejavniki spodbujanja panike so tudi pomanjkanje izkušenj, nedisciplina, hrup, precenjevanje nevarnosti, različna presenečenja, govorice (Jovičević 1983: 35–37).

6.1.3 Stres

Pojem stresa je leta 1949 na medicinskem področju prvi uvedel kanadski endokrinolog Hans Selye. Stres je opredelil kot mehanizem za uravnavanje in uravnoteženje napetosti. Gre za zaznavo in pripravo telesa na posebne obremenitve. Ko naše telo zazna ogroženost, se v telesu sprožijo različne reakcije. Nadledvična žleza prične v povečanih količinah izločati hormone adrenalina,⁴³ kortizola⁴⁴ in noradrenalina (Schmidt 2001: 7).

Stres je sklop različnih psiholoških in fizioloških reakcij, ki se pojavljajo pri soočanju z zahtevami oz. dogodki v okolju, ki grozijo naši osebni integriteti, dobremu počutju, samospoštovanju. To so dogodki, ki zahtevajo sorazmerno veliko posameznikovega časa in osebne energije. Organizem se stresni situaciji prilagodi: Hans Selye v drugi polovici petdesetih let spregovori o t.i. splošnem prilagojevalnem sindromu,⁴⁵ ki se »aktivira« v stresnih pogojih (Rus 1997: 633).

V nadaljevanju naloge več o bojnem stresu oz. reakcijo nanj (ostala imena: Combat Stress Reaction - CSR, reakcija na stres v borbi, stresni odzivi v borbi - SOB).

V raziskavi »Kateri način urjenja bi zmanjšal šok (stres) v boju?« (Bourke 1999: 89) so leta 1943 spraševali 700 vojakov z bojnimi izkušnjami v Severni Afriki. Ena tretjina trdi, da z bolj pogostim urjenjem s pravim strelivom, v Italiji pa je leta 1944 preko 80 % od

⁴³ Hormon sredice nadobistnic, pospešuje delovanje srca, zožuje žile in povečuje količino sladkorja v krvi.

⁴⁴ Hormon skorje nadledvic, zavira vnetje in pospešuje sintezo glikogena.

⁴⁵ ang. *GAS* = *General Adaption Syndrome*

344 vojakov pešcev odgovorilo, da je pomemben del njihove pripravljenosti, da gredo čez močno pravo bojno urjenje.

Urekar (2007–2008) je definiral stres kot obremenitev oz. vpliv na posameznika, odziv na stres oz. kako organizem reagira na obremenitev, pa je obremenjenost. Stres oz. obremenitev se lahko izraža na tri načine:

1. elastično območje: po obremenitvi subjekta pride tudi do razbremenitve
2. plastično območje: obremenitev povzroči spremembo subjekta
3. deformirano območje: obremenitev povzroči porušitev subjekta, subjekt zapade v psihozno stanje

6.1.4 Agresija

Motiv agresivnosti se kaže med drugim tudi v sovraštvu do drugih ljudi, zato se postavlja vprašanje, za katero vedenje lahko rečemo, da je agresivno? Če je človek napaden in se zato brani, ali je to že agresivnost? Vsekakor, da ni. Pod agresivnim vedenjem lahko razumemo tisto vedenje, ki je usmerjeno tako, da se uniči druge, da se jih fizično poškoduje, ali pa tudi verbalno. Akt nasilja izzove zadovoljstvo pri izvršitelju in to je glavna lastnost agresivnega vedenja (Arnautović et al. 1988: 148).

V zvezi z razlaganjem agresivnosti lahko naletimo na štiri različne skupine razlag⁴⁶ (Hayes 1994 v Rus 1997: 278), ki so agresivnost razlagali kot:

- biološko determinirano potezo (Freud⁴⁷ in Konrad Lorenz⁴⁸)

⁴⁶ Na primer: Jacques Lacan (1901–1981) - njegova psihoanalitična razlaga (v Markovič 1999: 243–245): pojem agresija je predstavljen v petih tezah. V vojnih razmerah sta pomembni le četrta in peta. Četrta pravi: »Agresija je korelativna težnja narcistične identifikacije, ki določa formalno sestavo Ega in cel niz entitet, ki označujejo njegov svet.« Peta teza pravi: »Takšen pomen agresije kot ciljne koordinate človeškega jaza se nanaša zlasti na prostor, kar nam omogoča, da razumemo njeno vlogo v moderni nevrozi tudi v »neugodnostih« v kulturi.« Človeška agresija in njeno prilagajanje »prostorski simetriji« se dramatično kažeta v vojnih razmerah. Lacan obravnava vojno na stopnji vrste. V vojni delujejo v prostoru »internalizirano slabi objekti« zunaj individua, ki je zaradi projekcije sproščen, celo ponosen, ker se sprožijo kvaziidealni izgovori najrazličnejšega izvora in vsebine. / Za svoja dela na področju psihoanalize je smatral, da so prava vrnitev k Freudu. To je pomenilo ponovno večje zanimanje za nezavedno, za kompleks kastracije in za vprašanje ega kot mozaika identifikacije kot tudi osredotočanje na jezik pri vsej psihoanalizi.

⁴⁷ Sigmund Freud (1856–1939) je utemeljitelj psihoanalize, ki temelji na preučevanju podzavestnih nagibov, še posebno seksualnih, in izhaja iz preučevanja sanj in kliničnih primerov. Vojskovalna čustva izpeljuje iz uničevalnega nagona ali sovraštva, ki v človeškem umu obstaja skupaj z nagonom po ohranitvi, ljubezni, in lahko privzame obliko smrtnega nagona. Če se ne obrne navznoter v samouničevalnost, se mora obrniti navzven, pogosto v obliki vojne ali drugih vrst nasilja. Agresivne težnje v ljudeh ni mogoče potlačiti, možno pa jo je nevtralizirati, če je njeno nasprotje, eros ali ljubezen, dovolj privzgojeno ali razvito (v Luard et al. 2001: 284).

- naučeno vedenje (Bandura 1973)
- odgovor na frustracijo (Dollard)
- odgovor na okolje oz. značilnosti okolja (Baron 1977, Bell)

Znanstveno preučevanje nasilja in človeške narave se osredinja na raziskovanje tega, kar znanstveniki, morda z vnaprej ustvarjeno sodbo, imenujejo »izvor agresivnosti« v predelu možganov, ki je znan pod imenom limbični sistem⁴⁹ (Keegan 2005: 127). Na splošno sklepajo tudi, da visoka stopnja testosterona pri moških stopnjuje močatost, pri čemer je agresivnost ena od lastnosti: nizka stopnja testosterona pa ni povezana s pomanjkanjem poguma ali bojevitosti (Keegan 2005: 128). Bourkova (1999: 89) je poudarjala, da s prevladujočo metodo urjenja z bajonetom (*Bayonet Drill*), ki je bolj tradicionalna, spodbujajo vojake, da se bodo agresivnejše odzvali v borbi.

Danes se najpogosteje uporablja razlago, da se agresivnega reagiranja nauči. V človeku obstaja agresivni impulz, ki se javlja kot naravni impulz na ovire in frustracije. Kako se bo to vedenje kazalo, je odvisno v veliki meri od tega, ali družba otroka nagrajuje ali kaznuje za določena vedenja že od najzgodnejšega otroštva. Agresivnost se definira tudi kot posledica reakcije na frustracije (Arnautović et al. 1988: 148). Agresivni gon pa je drugi pol libidnega (Urekar 2007–2008).

⁴⁸ Konrad Lorenz definira agresivnost kot »naraven nagon, ki dobiva svojo silo iz samega organizma, ki doživi olajšanje, kadar agresivnost izzove primerni sprožilec.« (Keegan 2005: 132)

⁴⁹ Ta predel se nahaja globoko v središču možganov, vsebuje tri skupine celic, ki so znane kot hipotalamus, septum in amigdala (del možganov, ki kontrolira agresivnost in bes). Vsaka od njih sproži spremembo v obnašanju osebk, kadar je poškodovana ali prejme električni dražljaj. Nevrologi previdno sklepajo, da reakcije na strah, odpor ali grožnjo, ki se kažejo kot agresivnost - a tudi kot obramba - izvirajo iz limbičnega sistema (ibid.). S kemično ali električno stimulacijo amigdale lahko povečamo stopnjo agresivnosti.

7. PSIHOLOŠKI VIDIKI VOJAKA NA BOJIŠČU

Vojak se v vojni bojuje zaradi navezanosti na sotovariše, zaradi obrambe družine, da sam ne bi bil ubit, v neposrednem spopadu praviloma ne misli na abstraktne patriotske ali ideološke cilje. Za sodobne vojske je značilna individualizacija vojaka na bojišču, se pravi, da vojaka ne more več v celoti nadzirati nadrejeni poveljnik, temveč se mora pogosto znajti sam skupaj z najbližjimi tovariši (Jelušič 2002: 125). Meje civiliziranega vojskovanja določata dve nasprotujoči si vrsti človeka: pacifist in »zakoniti nosilec orožja«. Slednji je vedno bil deležen spoštovanja, če ne drugače zato, ker je imel sredstva, s katerim je to dosegel. Pacifist pa je vrednost pridobil v dva tisoč letih krščanstva⁵⁰ (Keegan 2005: 22).

Narava modernega vojskovanja spremeni prepričanja glede tipov rekrutov, ki bodo najverjetneje postali najagresivnejši borci – to pa naj bi bil kriterij za idealnega vojaka. Nekateri kriteriji so skoraj absurdni in banalni, kot npr. da so rdečelasi vojaki bili najbolj vročehrvni ubijalci, ali da so čisto pobriti moški in moški z urejenimi brki bili dobri oficirji v nasprotju s tistimi, brez brkov. Ali pa, da mlajši in bolj zdrav, ko je bil moški, bolj je bil agresiven, ali moški, ki so bili nagnjeni k nesrečam, so bili najboljši komandos. Še nekaj kriterijev: poroka zmanjša bojno učinkovitost mož, športniki so najboljši ubijalci, najbolj agresiven vojak je tisti, ki izhaja iz družine z dolgo zgodovino častne hrabrosti in vojaškega služenja⁵¹ (Bourke 1999: 107–108). Vsi ti kriteriji izhajajo iz predpostavke, da so ti vojaki normalne osebnosti (op. E. K.).

Samuel A. Stouffer je s svojo skupino raziskovalcev raziskoval v skupini 12.000 vojakov, da ni pomembna samo osnovna skupina (vojaški kolektiv soborcev, op. E. K.), ampak tudi element užitka. Pravijo, da so najboljši bojavniki tisti, ki pred bitko izrazijo

⁵⁰ Njuno povezanost ponazarja dvogovor med ustanoviteljem krščanstva in poklicnim rimskim vojakom, ki ga je prosil, naj s čudežno besedo ozdravi služabnika. »Sem tudi podrejen oblasti«, je razložil centurion. Kristus je vzkliknil ob njegovi veri v moč nedolžnosti, v kateri je videl dopolnilo za moč zakona, ki ga predstavlja. Mar lahko ugibamo, da je Kristus dopuščal moralno stališče zakonitega nosilca orožja, ki mora žrtvovati svoje življenje na ukaz oblasti, in je zato primerljiv s pacifistom, ki raje žrtvuje svoje življenje kakor prekrši moč svojega prepričanja? To je zapletena misel, vendar ne taka, da je zahodna kultura ne bi znala sprejeti (ibid.).

⁵¹ Ostali kriteriji: rudarji bodo bili uspešni v ubijanju na razdalji mož na moža (*Hand-to-Hand Killing*) (nož, bajonet), umetniki in glasbeniki bodo skoraj malo verjetno postali heroji, vaški rekruti bodo bili dobri v bitki zaradi strogosti in ker so pametni v lesoreštvu, mestni rekruti bodo bili idealni, ker so manj vznemirjeni in ne poznajo »čara« moderne bitke, najboljši vojaki so brez fantazije - tipa »bulldog« (moč, spretnost, pogum, divjost, krutost). Učinkovit vojak bo tako nekako vzgojen, »vzrejen« po teh kriterijih (ibid.). Razvoj znanosti o borbenosti (*Science of Combativeness*) - psihologa Charles Bird in G. Stanley Hall sta trdila, da naj bo vojak sprejet v vojsko po kriterijih francoske morfologije, ki razdeli človeško raso na štiri somatske tipe: abdominantni (trebušast), respiratorični (dihalen), miškularni (mišični) in cerebralni (možganski) (ibid.).

željo po ubijanju. Raziskave »skupinske osebnosti« (*Group Personality*) med drugo svetovno vojno so pokazale, da je najboljši vojak tisti, ki čuti močno povezanost z razpoložljivo vojsko, ki ga bo ščitila in katere interesi so enaki z njegovimi (v Bourke 1999: 112). »Psihopati«⁵² so pogosto predstavljeni kot potencialni heroji⁵³ (v Bourke 1999: 112–116): pozitivna povezava med mentalnimi boleznimi in herojskimi dejanji naj bi bila v tem, da so najučinkovitejši vojaki sovražni, čustveno nezanesljivi, nestabilni, ki zaigrajo nerazvite fantazije herojstva.

S tem je povezana tudi dilema, ki je v vojaških vedah, vojaški strokovni literaturi in v praksah aktualna še danes: kako naj obravnavajo vojake, ki so istospolno usmerjeni, kakšno vlogo ima na bojišču spolna usmerjenost. Istospolno usmerjenost se namreč v teh kontekstih neredko obravnava kot eno ključnih (patoloških) osebnostnih določil, ki naj bi bilo v vojski, ki je še vedno področje, kjer prevladujejo (in dominirajo) moški, še posebej kritično. Gre torej za dilemo, ki izhaja iz teze, ki so jo psihologija, antropologija in sociologija že zdavnaj ovrgle.

Povezavo homoseksualne želje in bitke je leta 1936 raziskoval R. E. Money-Kyrle (v Bourke 1999: 116), ki je trdil, da ima podzavestna homoseksualnost dva učinka. Podzavestni homoseksualci, ki obrnejo svojo agresijo navznoter, pokažejo samopožrtvovalno predanost sotovarišem – ti homoseksualci se identificirajo z dobrimi elementi starševske slike,⁵⁴ tisti, ki pa agresijo obrnejo navzven, pa označi kot ubijalce – ti se po njegovem mnenju identificirajo s slabimi elementi starševske slike. Aktivni homoseksualci se ponavadi dobro prilagodijo vojaškemu življenju, ker se odzivajo na vojaške ukaze tako, da agresijo kažejo na zunaj. Ni jim treba spremeniti namena njihovih agresivnih impulzov; morajo samo spremeniti tarčo od svojih sotovarišev k sovražniku skupine (pogosto sovražijo svoj ljubezenski objekt in ga hočejo uničiti; zato so sovražniki njemu tako pogosto sotovariši, kakor so mu sotovariši sovražniki).

Po Money-Kyrleu so pasivni homoseksualci v veliko težji situaciji, ker gre eksternalizacija njihove agresije proti njihovi naravi. Od njih se pričakuje, da zaigrajo

⁵² Osebnostno in značajsko neuravnovešen človek; diagnoza »psihopat« je ukinjena zaradi sporne vsebine in variira od države do države (Urekar 2007–2008).

⁵³ Psiholog John T. MacCurdy (ob koncu prve svetovne vojne) je povedal, da mora najboljši vojak biti bolj ali manj naravni krvoločnež, mož, ki se z lahkoto pokori prevladi intelektualnih podrejenih. Od druge svetovne vojne do vietnamske vojne, so elitne enote, ki so bile odvisne od rekrutiranja najagresivnejših mož, pogosto ciljale na »kavboje« in može, ki so bili največkrat zaprti v zaporu zaradi uboja ali umora, da postanejo najboljši v bitki. Z drugimi besedami, »možje, ki povzročajo največ težav v miru, so najboljši možje v bitki.« Čeprav so ti možje nevarni, če so za bojno črto, ker so nagnjeni k usmeritvi svoje agresije proti svojim tovarišem, bi bilo dobro, da bi jih držali bližje bojni črti, ker bi tako dobili vnete, navdušene borce (Bourke 1999: 114).

⁵⁴ ang. *Parental Imago*

psihični *volte-face*.⁵⁵ V bitki so prisiljeni, da postanejo prej objekt agresije kot pa njen subjekt. Ti homoseksualci se pogosto ne morejo soočiti z nakopičeno napetostjo in iščejo zadoščenje bodisi v nevrozah strahu,⁵⁶ ali v paničnem bežanju, da se predajo sovražniku.

Pasivni in podzavestni homoseksualci imajo po Money-Kyrleu največ težav s spolno usmeritvijo - svojo agresijo obrnejo navznoter ter pokažejo samopožrtovalno predanost sotovarišem. Anderson se je ukvarjal tudi z vprašanjem »zdravljenja istospolno usmerjenih in ugotavljal, da je ozdravitev homoseksualnih vojakov (tudi tistih, ki so prostovoljno iskali psihiatrično pomoč) skoraj nemogoča zato, ker sprejemajo svojo homoseksualnost »z obvladovanjem samega sebe« kot »popoln del svoje maske« in hočejo le zaščito pred sovražnostjo skupine. Aktivni homoseksualci po njegovem mnenju za vojsko niso problematični, ker se ponavadi dobro prilagodijo vojaškemu življenju - na vojaške ukaze se odzivajo tako, da agresijo kažejo navzven. Ugotovitve raziskav Money-Kyrlea in Andersona so med leti 1936 in 1945 izhajale iz predpostavk o biološki determiniranosti vedenja istospolno usmerjenih in iz medicinskega obravnavanja homoseksualnosti kot patologije oz. mentalne bolezni, prirojene nenormalnosti, ki da jo je mogoče zdraviti - istospolno usmerjenost so obravnavali kot simptom bolezni.

Grossman (Grossman 1996: 87) je menil, da če posameznik premaga odpor do ubijanja in ubije sovražnega vojaka v boju od blizu, bo za vedno nosil krvavo breme, če pa se odloči, da ne bo ubijal, bo na njem krvavo breme padlih tovarišev in sramota pred njegovo profesijo, nacijo in idealom, za katerega se bori. Preklet je če, in preklet je, če ne ubije. Številne študije pridejo do zaključka, da so možje v boju⁵⁷ ponavadi motivirani za bojevanje, ne z ideologijo ali sovraštvom in strahom, ampak s pritiski skupine in s procesom v njej: spoštovanje do njihovih kolegov, spoštovanje njihovih poveljnikov, skrb za ugled z obema in spodbuda za pomoč za uspeh skupine (Grossman 1996: 89–90).

Odgovornost poveljnika boja predstavlja poseben paradoks. Da je resnično dober v tem, kar dela, mora imeti rad svoje moške in biti povezan z njimi z močnimi povezavami skupne odgovornosti in naklonjenosti. In potem mora biti na koncu sposoben dati ukaze, da vojaki lahko ubijajo (Grossman 1996: 92).⁵⁸

⁵⁵ slo. popolni preobrat, popolna sprememba

⁵⁶ ang. *Anxiety Neuroses*

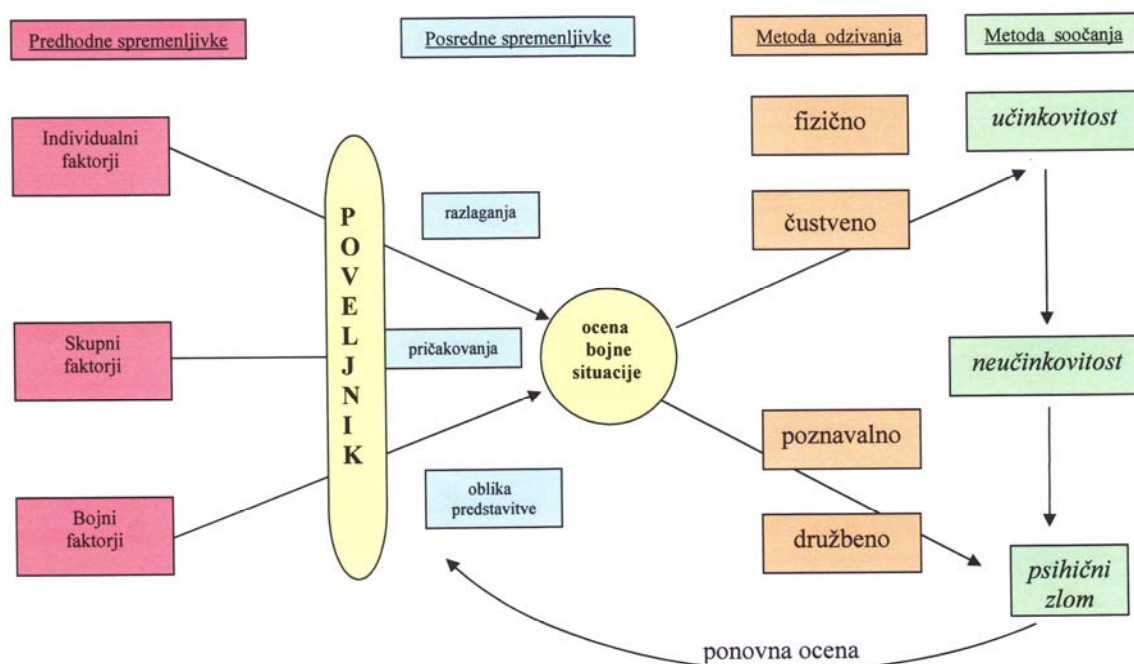
⁵⁷ Med ameriško secesijsko vojno (1861–1865) se je vojakova prva izkušnja v boju imenovala »videnje slona« (*Seeing an Elephant*). Danes obstoj naše vrste in celotnega življenja na tem planetu lahko temelji ne samo na videnju, ampak tudi na našem znanju in kontroli zveri, imenovane vojna, in ta zver je znotraj vsakega izmed nas (Grossman 1996: 94).

⁵⁸ Filozof in psiholog Peter Marin (v Grossman 1996: 92) je govoril o vojakovi lekciji odgovornosti in krivde. Kot rezultat vojne vojak ve, da na koncu mrtvi ostanejo mrtvi, pohabljeni ostanejo za vedno pohabljeni, in tu ni mogoče zanikati odgovornosti in kaznivosti nekaterih ljudi. Breme ubijanja je tako veliko,

Mnogo raziskovalcev je trdilo (v Grossman 1996: 94), da so strah pred smrtjo in krivice primarni vzrok psihiatričnih izgub. Tako je npr. Bartlett trdil, da ni splošnega pogoja, ki bi povzročal velik del živčnih in mentalnih bolezni; najpomembnejši pogoj je stanje daljše utrujenosti. General Fergusson je trdil, da je pomanjkanje hrane predstavljalo napad na moralo. Murry je trdil, da je hladnost sovražnik številka ena, Gabriel pa je menil, da je čustveno izčrpanost (*Emotional Exhaustion*) povzročila razširjena perioda »beg-boj« aktivacije (*Fight-Flight*). Holmes je bil mnenja, da ko vidimo prijatelja ubitega, ali še slabše, da mu ne moremo pomagati, ko je ranjen, da to v nas pusti trajne rane.

7.1 Vedenje vojaka v bojnih stresnih pogojih

Slika 7.1: Vedenje vojaka v bojnih stresnih pogojih
(*A Model of Soldier Behavior in Combat Stress Conditions*)

Vir: Franklin 2000: 136.

Model (glej shemo 7.1) predstavlja vedenje vojaka v bojnih stresnih pogojih. Je interakcijski oz. vzajemno delujoč v tem, da predpostavlja veliko predhodnih spremenljivk,

da veliko mož noče priznati, da so ubijali. To zanikajo drugim, in to zanikajo sami sebi. Človečnost sovražnika je zanikana - sovražnik postane nečlovek (izrazi: Kraut, Jab, Reb, Yank ...).

ki delujejo skozi posredne spremenljivke v krožnem procesu, in tako vplivajo na posameznikovo oceno bojne situacije. Posledično pride do bojevnikovih načinov odzivanja in soočanja z realnostjo bitke. Model je tudi dinamičen, ker posameznik rajši prekrije vedenje, zato da bo s tem vplival na svoje ocene situacije. Vloga poveljnika je ta, da postane nek objektiv, da poveča ali zmanjša vpliv objektivnih (predhodnih) spremenljivk na vojakovo (subjektivno) poznavalno oceno. Kljub zapletenosti je model operativno uporaben. Uporabljali so ga v poveljniških tečajih v zadnjem letu študija v izraelski vojski (*Israeli Defence Forces – IDF*) kot zelo uporaben pripomoček za približanje zapletenosti človeškega vedenja v skupinah, ki so pod vplivom stresa. Poveljnik, ki se zaveda številnih spremenljivk, ki pripeljejo do stresa v boju, lahko razume in predvideva tako vedenje enote kot vedenje samega sebe. Tako lahko preventivno ukrepa, da zmanjša stres. Če lahko razume čudno krožno naravo vseh teh spremenljivk, lahko posreduje, da zmanjša strese, bojazen in konec koncev tako tudi možnost za psihični zlom. Študentje, ki študirajo vojne in bojne umetnosti, se strinjajo, da najbolj koristna stvar v boju ni oborožitev, ampak so to ljudje. Razumevanje in uporaba tega modela lahko ohrani in poveča učinkovitost glavnih človeških virov (Jones, Franklin 2000: 136).

Cilj borbe je uničenje nasprotnika. Njegov propad se pogosto začne s propadom vodenja in skupinske kohezije. Posledično znižanje odpornosti in morale je povezano s številom bojnih stresnih odzivov.⁵⁹

Stresne odzive v borbi (v nadaljevanju SOB) navadno opredeljujejo na treh ravneh vključevanja:

1. *ozka opredelitev*: SOB izgube so le tisti vojaki, ki zahtevajo evakuacijo in kažejo specifično klinično sliko
2. *široka opredelitev*: SOB izgube so vsi vojaki, ki zahtevajo evakuacijo in kažejo kakršen koli psihiatrični simptom na bojnem polju
3. *najširša opredelitev*: vsi vojaki, ki zahtevajo evakuacijo iz katerega koli razloga razen direktnega zadetka. Ta zadnja opredelitev vključuje tako somatske kot vedenjske manifestacije.

⁵⁹ Ostala možna imena: reakcija na stres v boju, stresni odzivi v borbi (SOB), reakcija bojnega stresa, *Combat Stress Reaction (CSR)*, *Combat Stress Behavior*.

SOB prevladuje med vojaki, ki so aktivno vključeni v bitko. Pri tistih izven bitke ga skoraj ni, ali pa nam ni poznan. Glavni dejavnik nastanka SOB je bližina sovražnega ognja. Tisti, ki so mu bolj izpostavljeni, jasneje vidijo grožnjo smrti in bodo verjetneje dosegli točko nezmožnosti vztrajanja (Polič 1993: 24–25). Potek SOB (Polič 1993: 26–27): SOB je odziv na travmo in ni statičen. Razvija se in se tekom časa spreminja. Zdi se, da poteka v treh stopnjah: takojšnji, akutni in kronični.⁶⁰

Stresno vedenje v bojevanju (glej shemo 7.2) je lahko prilagodljivo ali disfunkcionalno (neprilagodljivo). Vsa stresna vedenja se lahko razvijejo v PTSS.⁶¹

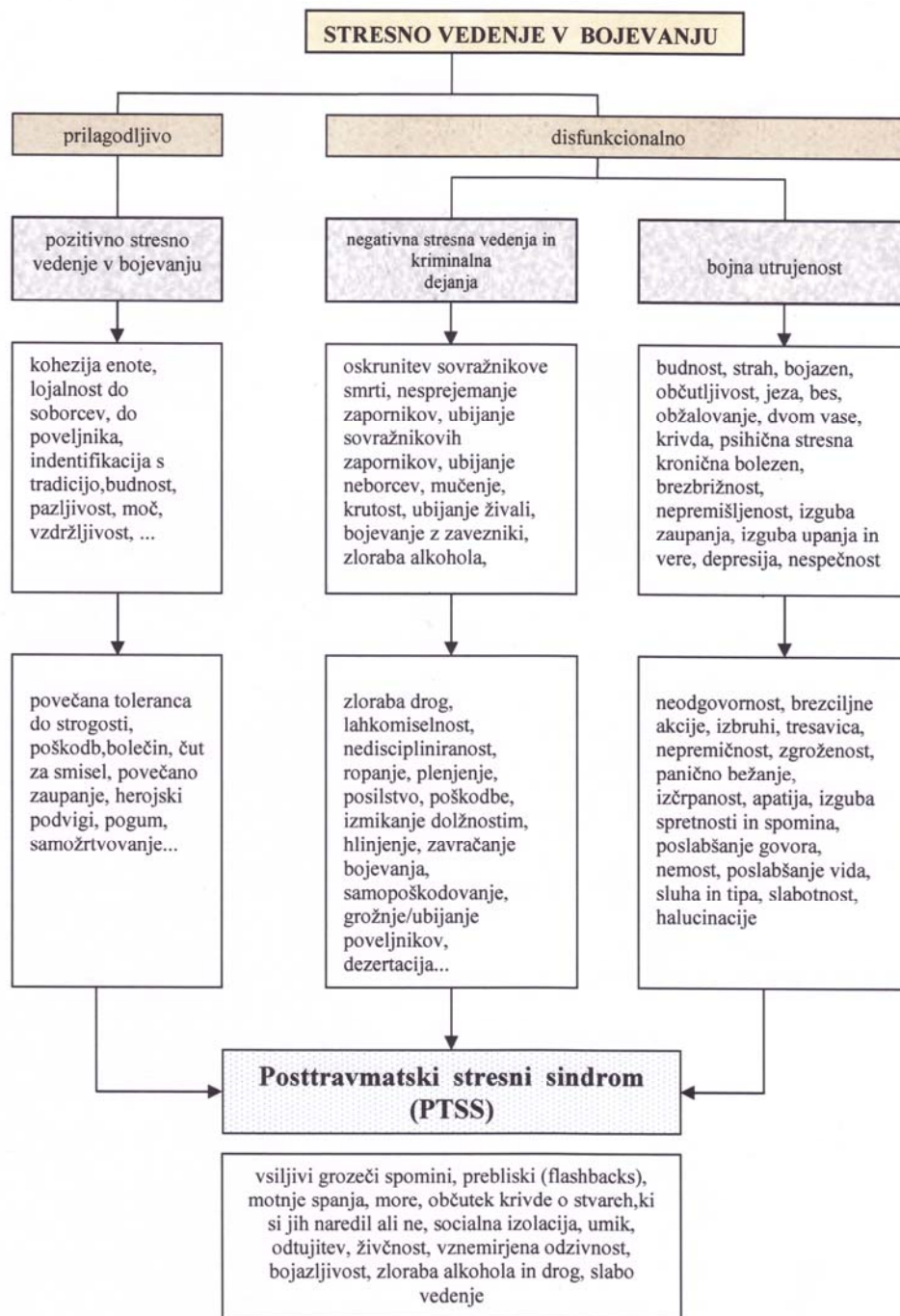
Čeprav izgube, ki se pojavijo v dejanskem boju s sovražnikom, lahko predstavljajo tradicionalno sliko bojne utrujenosti (*Combat Fatigue*)⁶² – zaskrbljenost, utrujenost, večina nevropsihiatričnih primerov v nizko intenzivnem boju predstavlja podobno sliko kot tista, ki se pojavi med četami v zadnji črti v vojnem času in med posadko enote v mirnodobnem času (spolne bolezni, zloraba alkohola in drog, disciplinski problemi) (Jones, Franklin 2000: 66).

⁶⁰ *Takojšnja faza* lahko traja nekaj ur ali dni po travmi in jo označuje tesnoba s somatskimi, vedenjskimi in čustvenimi manifestacijami. *Akutna faza* traja od nekaj tednov do nekaj mesecev in jo odlikuje kristalizacija tesnobe v obrambne strukture skladne z osebnimi tradicionalnimi mehanizmi. *V kronični stopnji*, ki traja več mesecev, se mnogi simptomi zmanjšajo, ostaja pa jedro posttravmatskega sindroma, posttravmatska stresna motnja (PTSS) – *Posttraumatic Stress Disorder (PTSD)* (ibid.).

⁶¹ Primer posledice PTSS v Sloveniji (Maver, Selič v Pagon 2001: 274–279): *Umor zakoncev P.P. in P.P. v naselju Bele vode, 29.04.2000*: Opredelitev motiva: menimo, da v tem primeru storilec ni mogel obvladati besa, ki ga je obšel v komunikaciji z lastnikom vikenda, in je v nadaljevanju ravnal v sli po maščevanju, ponižanju in uničenju žrtev. Lahko, da je ob tem doživel tudi reaktiviranje travm iz preteklosti (vojna na prostoru bivše Jugoslavije), saj je način zažiga trupel podoben tistemu v pobojih civilnega prebivalstva v BiH sredi 90-ih let. / Z metodo *Operativne kriminalistične analize (OKA)* kriminalisti razložijo notranjo logiko dvojnega umora zakoncev P., ki temelji na izhodiščih, da je bil storilec udeleženec vojne v bivši Jugoslaviji, najverjetneje v BiH, specialni povratnik s področja premoženjskih deliktov, najverjetneje žrtev PTSS ali celo reakcijske psihoze, samotar, ki se je skušal čez ozemlje RS prebiti v Avstrijo. Na Belih vodah je prišlo do reaktivacije vojne travme/izkušnje/fantazije, kar je povzročilo stopnjevanje nasilja, vključno s posmrtnimi poškodbami žrtev. Sprožilni dejavnik je lahko bila žalitev, zavrnitev, besedna agresivnost in /ali dominantno vedenje lastnika P.P. / Iskani storilec je bil 06.05.2000 smrtno ranjen v kraju Kolovrat pri Mozirju, potem ko je streljal na policijsko patroljo in policijskega psa, ki ga je z enim strelom ubil. INTERPOL Sarajevo je nekaj dni po dogodku posredoval podatke o F.B., ki je bil star 27 let, Musliman iz BiH, z dokončanimi tremi razredi OŠ, samski in brez otrok. Bil je udeleženec vojne v BiH, takrat je dobil vzdevek »Motorka«: za kazniva dejanja je že bil obravnavan in kaznovan na območju FBiH. 29.03.2000 se ni vrnil iz prostega izhoda v zapor v Zenico, kjer je prestajal zaporno kazen zaradi premoženjskih deliktov. Leta 1995 se je F.B. nekaj mesecev zadrževal na območju RS, in sicer v Prehodnem domu za tujce, kamor je bil sprejet, ko so ga avstrijski varnostni organi deportirali zaradi ilegalnega prestopa državne meje. / Po mnenju Urekarja (2007–2008) gre za zapleten primer; po njegovih podatkih naj bi bil storilec F.B. ubit v spanju, tako da so zgornje navedbe le domneve. Lahko je šlo za maščevanje in duševno zmedenost storilca, ki pa nima nobene zveze z vojno.

⁶² Ostali nazivi za »*Combat Fatigue*«: *Guerilla Neurosis*, *Garrison Casualties* (v Vietnamski vojni), *Disorders of Loneliness*, *Nostalgic Casualties* - *Nostalgia* (pred Napoleonskimi vojnami). Definicija v *U.S. Army Field Manuals - Misconduct Stress Behaviors*

Slika 7.2: Stresno vedenje v bojevanju
(Combat Stress Behaviors)

Vir: Franklin 2000: 66.

7.2 Ubijanje v vojni in fizična razdalja

Zaradi dobresednega prevoda iz angleškega jezika in zaradi lažjega razumevanja, predstave in podajanja vsebine, sem za besedo »killing«, v tem poglavju in v nadaljevanju naloge, uporabila besedo »ubijanje«, drugače pa ta beseda nikakor ni primerna, ker »ubijanje« vnaprej določa oz. prejudicira izid, kar ni pošteno do vojakov. Gre za to, da se nasprotnika (sovražnika) v boju onesposobi za to, da nam ne bi škodoval. Ni pa primarni namen ubijati nasprotnika (sovražnika) v smislu kriminalnega dejanja.

Skozi to poglavje sem poizkušala predstaviti povezavo med razdaljo od tarče in odporom do ubijanja – od največje do najmanjše razdalje do največjega oz. najmanjšega odpora do ubijanja. Tudi eno od hipotez sem postavila na tej osnovi. Skozi podpoglavja sem v nadaljevanju predstavila vsako stopnjo razdalje in kako deluje na odpor do ubijanja.

Poleg strahu pred smrtjo je v vojaški organizaciji, posebej ko sodeluje v oboroženem spopadu, pomembno čustvo strahu pred ubijanjem nasprotnika. V povezavi s tem čustvom omenimo še pojem »ubijalska razdalja« (Grossman 1996: 97 v Jelušič 2002: 118).

Povezava med oddaljenostjo in lahkotnostjo agresije (glej shemo 7.3) je koncept, ki buri duhove pri vojaki, filozofih, antropologih in psihologih. Bistvo koncepta je v tem, da je strah pred ubijanjem sočloveka manjši na večjih oddaljenostih, ter da je travma zaradi ubijanja hujša, če je žrtev zelo blizu (Jelušič 2002: 118).

Grossmanova razprava (1996: 156–170) o psiholoških stroških učenja ubijanja v vojni in družbi je bila ena redkih raziskav o anatomiji ubijanja znotraj človeške vrste, v kateri je obdeloval tudi pomen čustvene oddaljenosti pri ubijanju. Razdalja do cilja oz. domet orožja sta tipični vojaški kategoriji, ki pa sta običajno razumljeni v smislu fizične razdalje ali oddaljenosti oz. natančnosti, ki je na različnih oddaljenostih potrebna za onesposobitev cilja (Jelušič 2002: 116).

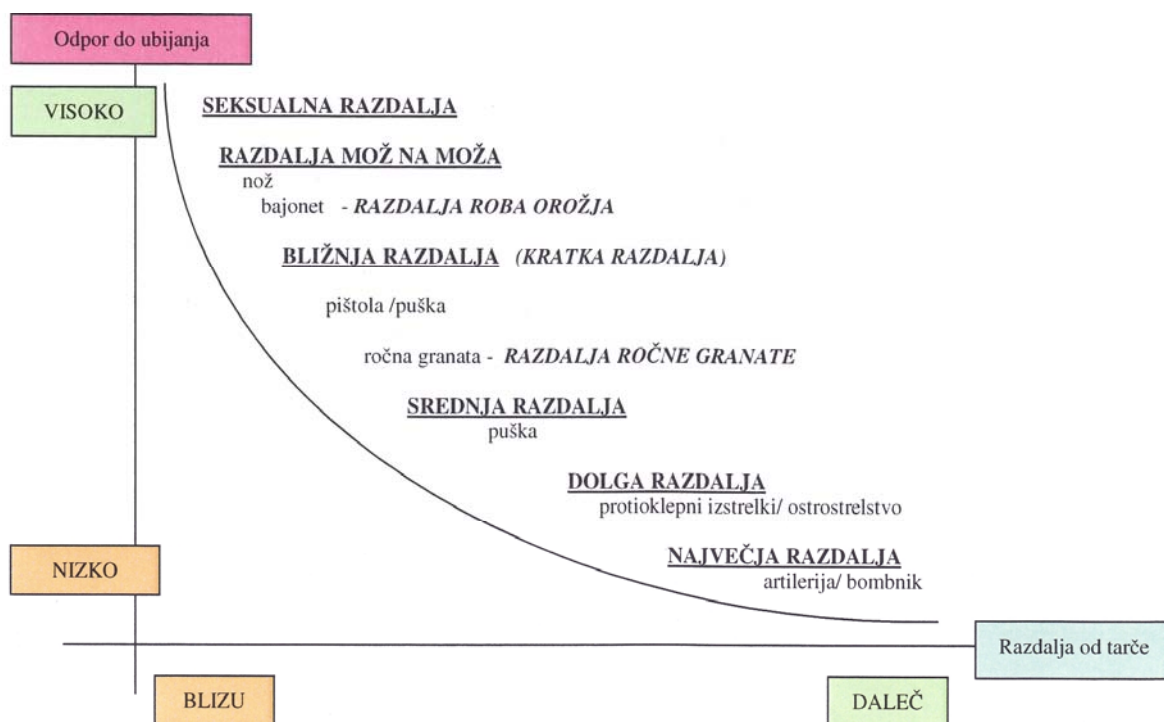
Da bi vojaki lahko prenesli ubijanje, so sami sebe prepričali, da je nasprotnik drugačen od njih, da nima družine ali je v nekaterih stvareh manj vreden. Danes se zaradi tega uporablja razne etnične, politične ali rasne nazive, ki služijo kot neka vrsta dehumanizacije (razčlovečenje).

Dehumanizacija sovražnika je edini način, da človek lahko opraviči grozoto svojih postopkov. Ko vojišče (bojišče) izbriše mite, ki so vojaka poslali v boj, se mora vojak soočiti z resnostjo smrti in uničenja, se lahko spoprijeti z njo in ostati duševno zdrav samo,

če dehumanizira sovražnika. Ko bi priznal, da je sovražnik človeško bitje, se bi moral iskreno soočiti s tem, kar je naredil, kar pa ni samo lahko, ampak je nekaterim celo nemogoče (Gabriel 1991: 136–137).

Skratka, ustvarjanje gorja je mogoče opravičevati na kateri koli strani v konflikt vpletenih nasprotnikov. To pa je pomembno za nastajanje vojnega kriminala in ustvarjanje ter oblikovanje vojnih hudodelcev, hkrati ko dehumanizacija žrtev nasprotnika humanizira storilce druge strani, kar se je doslej že nešteto krat pokazalo v zgodovini vojn. Vojna omogoča delati marsikaj, kar se da opravičevati brez občutka krivde ali krivdo sploh zvrčati na druge, pogosto tudi na tiste, ki izdajajo ukaze, da ljudje postanejo v vojni takšni, kot so in delajo tisto, kar se od njih zahteva, kajti izpolnjevanje povelj ohranja disciplino in disciplinirani nimajo sitnosti z ukazovalci (Pečar 1992: 134–140).

Slika 7.3: Razdalja od tarče vs. odpor do ubijanja
(*Distance from Target vs. Resistance to Killing*)

Vir: Grossman 1996: 98.

7.2.1 Največja - dolga razdalja

Največja razdalja (*Maximum Range*) je definirana kot razdalja, pri kateri ubijalec ne more opaziti svoje žrtve, brez da ne bi uporabil mehanične pripomočke, kot so daljnogled, radar, periskop, TV kamera.

Med največjo razdaljo ni prišteta atomska bomba, ker je to razdalja, ki mora biti zelo zelo velika, sicer jo skupi tudi tisti, ki je atomsko bombo odvrget. V Evropi sosednji državi težko vržeta tako bombo ena drugi, ker bi bile s tem obe uničeni (Urekar 2007–2008).

Gray (v Grossman 1996: 108) je raziskoval, da veliko pilotov ali topničarjev,⁶³ ki so povzročili veliko žrtev med neborci, niso nikoli občutili potrebe po kesanju ali obžalovanju. Tako je tudi povedal, da so vse topniške posadke, pomorski strelci, raketne posadke, tako na morju kot na kopnem, zaščiteni z močno kombinacijo skupinske samovlade, mehanske razdalje in fizične razdalje.

Dolga razdalja (*Long Range*) je definirana kot skrajna meja, pri kateri lahko povprečen vojak vidi sovražnika, ampak ga ne more ubiti brez da ne bi imel specifičnega orožja kot npr. ostrostrelsko orožje, rakete ali tank⁶⁴ (Grossman 1996: 108).

7.2.2 Srednja razdalja

Srednja razdalja (*Mid Range*) je definirana kot skrajna meja, na kateri vojak še lahko napade sovražnika s puško, medtem ko je nezmožen zaznati obseg sovražnikovih ran ali glasove in obrazne poteze žrtve, ko je ustreljena. To je še meja, na kateri lahko vojak še vedno zanika, da je on ubil sovražnika.

Ko vojak ubije sovražnika, gre skozi serije čustvenih faz. Dejanski uboj je ponavadi opisan kot biti povraten ali avtomatski. Takoj po uboju gre vojak skozi periode evforije in

⁶³ Razumsko so napadalci (piloti, topničarji), ki so iz zraka bombardirali in napadali mesta in so padale nedolžne žrtve, razumeli grozo, ki so jo počeli, čustveno pa jim je razdalja dovolila, da zanikajo to grozo (ibid.).

⁶⁴ Polkovnik Barry Bridger iz ameriških letalskih sil (U.S. Air Force) na primeru opiše razliko med zračno bitko (dolga razdalja) in bitko na kopnem (srednja in bližnja razdalja): »Lahko bi opisal razliko med biti bojevniki v letalskih silah in biti nekdo, ki se bojuje s sovražnikom iz oči v oči (*Face-to-Face*) na kopnem. V zraku je zelo »čisto« okolje in ne tako osebno; vidiš letalo, vidiš tarčo na kopnem – nisi tam na kopnem v bitki iz oči v oči, nisi pod čustvenim vplivom. Ne pride do take čustvenosti kot na kopnem, in je lažje opraviti svojo nalogo; nisi ganjen.« (Grossman 1996: 110)

vznesenosti, ki pa jih ponavadi spremljajo krivda in kes. Intenziteta in trajanje teh period sta močno povezana z razdaljo; na srednji razdalji lahko vidimo veliko stanja evforije. Po tem stanju evforije, tudi pri srednji razdalji, lahko kes močno prizadene (Grossman 1996: 112).

Razdalja ročne granate (*Handgrenade Range*) je definirana kot razdalja, kjer gre za specifičen uboj in kjer je uporabljena ročna granata (to je razdalja od nekaj yardov⁶⁵ do 40 yardov). Pri tej razdalji napadalec ne rabi videti žrtve, ko umira (Grossman 1996: 112).

Če je pri bližnji do srednji razdalji vojak v neposredni liniji vidnega polja, ko eksplodira njegova granata, bo postal žrtev svojega orožja.

V bitkah iz strelskih rogov v prvi svetovni vojni so bile ročne granate psihološko in fizično lažje za uporabljati. Kot sta prišla do ugotovitve Keegan in Holmes, da ko so pešaki pozabili, kako streljati s puško in dati začetni ogenj, je bila takrat ročna granata glavno orožje. Čustvena travma, ki je povezana z ubojem z granato, je lahko manjša kot tista travma, ki je povezana z ubojem z bližnje razdalje, še posebno takrat, ko ubijalcu ni potrebno gledati ali poslušati žrtve, ko umira (Grossman 1996: 113).

7.2.3 Bližnja - kratka razdalja

Bližnja - kratka razdalja (*Close Range*) vključuje vsako ubijanje z uporabo projektilnega orožja na neposredni razdalji, razširjeno do srednje razdalje. Ključni faktor je neizogibna gotovost odgovornosti na deležu ubijalca (Grossman 1996: 114).⁶⁶

Če na splošno pogledamo, je pri ubijanju na bližnji razdalji lahko slišati vpitje, krike in jok⁶⁷ (Grossman 1996: 116). Pogosto smrt, ki je zadana sovražniku pri ubijanju na bližnji razdalji, ni takojšnja. Zato se ubijalec pogostokrat znajde v položaju, da se sooči z žrtvijo v njenih zadnjih vzdihljajih. Tudi ko ima ubijalec motivacijo, da sovraži in zaničuje svojo žrtev in da hitro odneha z ubijanjem na bližnji razdalji, je na koncu zaprepačen, ko se začne zavedati, kaj je storil (Grossman 1996: 116–117). Pri ubijanju na bližnji razdalji⁶⁸ je

⁶⁵ 1 yard = 0,914 metra ali 3 čevlji (inch)

⁶⁶ V Vietnamski vojni je bila besedna zveza »osebni uboj« (*Personal Kill*) uporabljena za razlikovanje akta ubijanja posameznika od ubijanja z direktnim strelnim orožjem in na koncu je vojak absolutno prepričan, da je vse opravil sam. Velika večina osebnih ubojev in travma, ki iz tega sledi, se pojavi pri ubijanju na bližnji razdalji (ibid.).

⁶⁷ Major general Frank Richardson je povedal, da je zelo presunljivo dejanje, ko možje umirajo v bitki, in kličejo svoje matere (ibid.).

⁶⁸ Častnik ameriških specialnih enot Zelene baretke (U.S. Special Forces – Green Beret) je opisoval svojo reakcijo v zasedi v Vietnamu - nenaden preobrat v uboju. Še dva vojaka in on so bočno napadli. Častnik je

odpor do ubijanja nasprotnika огromen. Ko nekdo pogleda nasprotniku v oči in vidi, a je star ali mlad, se boji ali je jezen, je nemogoče zanikati, da je ta posameznik, ki naj bi bil ubit, podoben tebi (Grossman 1996: 118). Najmanj 98 % vojakov v bitki z bližnje razdalje, bo na koncu psihiatričnih izgub.

Pri ubijanju na bližnji razdalji postane zelo težko zanikanje človeškosti sovražnika. Gledanje v obraz nasprotnika, videti njegove oči in strah, vse to odstrani zanikanje. Pri tej razdalji se medosebna (*interpersonal*) narava ubijanja spremeni. Namesto streljanja v uniformo in ubijanja sovražnika, mora zdaj ubijalec ustreliti osebo in ubiti točno določenega individuuma (Grossman 1996: 119).

Primer fizične poškodbe z ročno granato oz. improvizirano mino in bombo, ki ni vržena s strani ubijalca, ampak je nastavljena, da se sproži, ko nasprotnik nasede nanjo. To je travmatska poškodba možganov (v nadaljevanju TPM), ki pušča tudi psihične posledice. Opisala bom primer operacije OIF.⁶⁹ Od začetka napada marca 2003, ko so britanske in ameriške sile z operacijo OIF napadle Irak,⁷⁰ je bilo ranjenih približno 20.000 pripadnikov ameriške vojske. Sodobna medicinska tehnika in hitro ukrepanje pri reševanju in oskrbi sta povečali možnosti za preživetje po poškodbah, zaradi katerih bi vojaki v prejšnjih vojnah zagotovo umrli. Toda prepričanje, da so neprebojni jopiči in medicina vojno naredili varnejšo, je neutemeljeno. Z vedno boljšimi zaščitnimi sredstvi za ljudi in vozila so prišli še natančnejši ostrostrelci in še bolj uničujoče bombe. Medicina, čeprav je modernejša kot v prejšnjih vojnah, ne odpravlja surovosti na bojišču. Podobno se dogaja na bojiščih v Afganistanu, pri operaciji OEF.⁷¹

Za to vojno so najznačilnejše poškodbe glave in možganov, saj so iraški uporniki za najljubši način bojevanja izbrali improvizirane eksplozivne naprave (v nadaljevanju

nameril svoj mitraljez v osebo, ki je bila zasačena, ko pa je zagledal, kdo je bil, je »zmrznil« in samo nemo zrl: bil je deček med 12. in 14. letom starosti. Deček je častnika takoj zagledal in se nenadno obrnil in nameril avtomatsko orožje v častnika. Častnik je takoj reagiral in nameril orožje v dečka, ga sprožil in ga zadel. Deček je obležal, častnik pa je odvrnil svoje orožje in začel jokati (objavljeno v knjigi: John Keegan, Richard Holmes: *Soldiers*) (Grossman 1996: 115). / Še drug primer, ko pa se je vojak odločil, da ne bo ubil: Marshall je opisal situacijo, ko kapitan Willis vodi svojo enoto vzdolžno ob vodotoku v Vietnamu. Nenadoma se mora soočiti s severnovietnamskim vojakom. Willis pride poleg tega vojaka in nameri svoj mitraljez v prsi vojaka, oba stojita čisto blizu drug drugemu. Vojakova puška je namerjena v Willis. Kapitan živahno zmaže z glavo, prav tako tudi vojak. To je bilo premirje, ustavitev ognja, dogovor, »gentleman's agreement«. Vietnamski vojak se izgubi v temo, kapitan pa presenečeno obstane (Grossman 1996: 118). Ti opisi so premalo splošni oz. preveč specifični; v vojanh na Balkanu (1992–1996) jih primanjkuje, ker je situacija drugačna kot v Vietnamu (Urekar 2007–2008).

⁶⁹ OIF–*Operation Iraqi Freedom* (Operacija iraška svoboda – osvoboditev izpod Huseinove oblasti – traja od 19. marca 2003 do 11. aprila 2003)

⁷⁰ Od leta 1980 so bile v Iraku tri glavne vojne, zadnja traja od leta 2003.

⁷¹ OEF–*Operation Enduring Freedom* (Operacija za dolgotrajno svobodo) – 07.10.2001 ZDA napadejo Afganistan

IEN).⁷² Sodobna zaščitna oprema in hitra oskrba omogočata preživeti večini ranjenih, vendar pogosto z možganskimi poškodbami in amputiranimi udi. Zaščitna oprema je čelada iz kevlarja, ki je za 40 % odpornejša proti izstrelkom kot jeklena, neprebojni zunanji jopič iz kevlarja z 2,5 cm debelimi keramičnimi vložki, za sprednji del vratu in dimlje so namenjeni snemljivi ščitniki. Udi, stranski del trupa in vrat pa ostanejo ranljiva mesta. Glava je poškodovana v 33 %, roke in dlani v 40 % in noge ter stopala 37 %. Večina vojakov ima več poškodb, zato je seštevek več kot 100 % (Shea 2006: 106).

Skupno število poškodb in njihovi vzroki med pripadniki ameriške vojske⁷³ so naslednji:

- 11.995 poškodb, povzročenih z IEN
- 2852 poškodb, povzročenih s topništvom, minometi in raketami
- 1673 poškodb, povzročenih s streli z lahkega orožja
- 1617 poškodb, povzročenih s posrednimi učinki orožja (šrapneli in drugo)
- 485 poškodb, povzročenih z drugimi sredstvi
- 3137 poškodb brez znanega vzroka (Shea 2006: 107)

Veliko je poškodb, vendar so še druge, nekatere veliko hujše od tistih, katerih posledica je amputacija. Več kot 20 % ranjenih ima namreč travmatske poškodbe možganov.⁷⁴ Iraško vojno zaznamujejo cestne mine ali improvizirana eksplozivna telesa, TPM pa so njihove posledice. Dr. George Zitnay, nevropsiholog s 40 leti izkušenj pri zdravljenju možganskih poškodb, je opisoval TPM kot »nevidno epidemijo«, nadlogo, o kateri ve javnost le malo ali pa se z njo noče soočiti. Dr. Zitnay je bil prepričan, da zato, ker možganska poškodba človeka zaznamuje. Pravi: »Če v ZDA doživiš možgansko poškodbo, boš o tem molčal, saj pri nas nadvse cenimo intelekt. Razmišljati o psihi, o umu, vzbuja strah. Bi hoteli, da ljudje, če bi vas doletela, zvedo za vašo možgansko poškodbo?«

Po Zalivski vojni⁷⁵ (tudi pojav t.i. sindroma Zalivske vojne – *Gulf War Syndrom*, podobna oblika PTSS) je dr. Zitnay pomagal ustanoviti *Center za možganske poškodbe borcev in vojnih veteranov*, ki je danes vodilna vojaška ustanova za kar najprimernejšo oskrbo bolnikov s TPM. K ukrepanju ga je spodbudila usoda vietnamskih veteranov.

⁷² IEN – improvizirane eksplozivne naprave; uničujoče, doma izdelane obcestne bombe in mine (*IED's = Improvised Explosive Devices*)

⁷³ Podatki, pridobljeni v obdobju od marca 2003 do 15. septembra 2006.

⁷⁴ *TBI – Traumatic Brain Injury* (Travmatska poškodba možganov – TPM) – imenovana tudi »*Signature Wound*« (označena poškodba).

⁷⁵ Zalivska vojna (*The Gulf War*) (17.01.1991–26.02.1991) – vojna med Irakom in koalicijo 30 držav OZN, ki jih je vodila ZDA. Vojna se je začela 17.01.1991 s sprožitvijo operacije Puščavski vihar (*Operation Desert Storm*). Povod in vzrok za vojno je bila iraška invazija na Kuvajt 02.08.1990. Irak je napadel Kuvajt pod pretvezo, da le-ta opravlja črpanje nafte znotraj iraškega ozemlja. Temu so sledile ekonomske sankcije ZDA.

Številni vojaki so namreč imeli možganske poškodbe, vendar jih njihovi zdravniki niso odkrili in jih seveda tudi niso zdravili. Ti vojaki so končali v zaporih in bolnišnicah, na cesti, v razpadlih zakonih. Enako se je dogajalo z veterani iraške vojne. Dr. Zitnay je poudaril: »Vojake vedno pripravljajo na nove boje. Na vojnem območju ostajajo vse dalj časa, vse bolj so izpostavljeni poškodbam zaradi udarnega vala. Ko se vrnejo, nihče zares ne preveri, ali imajo morda pretres možganov oz. kako drugo vrsto možganskih poškodb. Pri osebah z blagim ali zmernim pretresom možganov se težave ne pokažejo takoj.« (Shea 2006: 102)

Shea (2006: 103–105) je razlagal, da blage možganske poškodbe običajno ne povzročijo trajne okvare človekove sposobnosti za delovanje. Osnovne značilnosti posameznikove osebnosti se ne spremenijo - poškodovanci ostanejo takšni, kot so bili pred poškodbo. V hujših primerih pa postanejo prizadete osebe nasilne, pozabljive, manične. V najslabšem primeru se iz vojne vrne živo telo z mrtvim duhom. Stari jaz je uničen, izgubljen v brazdah sive snovi, ki jih medicinska znanost ne razume in tudi ne zna popraviti.

Ameriški vojaki nosijo čelade, ki kot želvti oklep oblazinijo glavo s plastmi balistične tkanine in smol. Toda niso neprebojne. Ostrostrelci to dobro vedo. Poleg tega, človeka le delno zaščitijo pred silovitimi eksplozijami, ki jih povzročajo improvizirane eksplozivne naprave. Poškodbe glave delimo v dve skupini:

1. odprte, pri katerih pride do predrtja lobanje
2. zaprte

Krogle, granatni drobc, kamni – vse, kar prebije lobanjo, lahko poškoduje možgansko tkivo, ali, po drugi strani, ob srečnem spletu naključij povzroči zelo malo škode. Zaprte možganske poškodbe pa so posledica delovanja sile eksplozije ali udarca. Pri tem lobanja ostane nepoškodovana. Možgani, ki so obdani s tekočino, tako kot rumenjaki v jajcu, pa udarijo ob notranjo steno lobanje. Tak nenadni sunek lahko stisne možganske celice in poškoduje aksone,⁷⁶ ki povezujejo možganske celice. To dodobra prizadene živčne povezave. Sile, ki delujejo na glavo, lahko tudi pretrgajo žile v možganih in ob njih, zato nastanejo hematomi ali krvni strdki, ki pritiskajo na možgansko tkivo in ga v nekaterih primerih celo uničijo.

Eden največjih izzivov TPM je motnja, ki jo je dr. Warren Lux imenoval »vedenjska disregulacija«. Dr. Lux, nevrolog v bolnišnici Walterja Reeda, je povedal, da

⁷⁶ Aksoni so tanki, telefonskim žicam podobni izrastki nevronov. Nevron je živčna celica z vsemi izrastki.

kognitivne težave (načrtovanje vsakodnevnih opravil, združevanje nogavic v pare, reševanje problemov) pogosto niso tako hude kot spremembe v obvladovanju čustev in spolnega vedenja. Te spremembe lahko skrhajo zakon, odtujijo družino, pretrgajo stike s prejšnjim življenjem. V najslabšem primeru postanejo bolniki nepredvidljivo nasilni (Shea 2006: 105).

Drug velik problem zadeva samozavedanje. Številni bolniki s poškodbami možganov se svojega stanja ne zavedajo ali ne vedo, da so izgubili del sebe. Dr. Lux je pojasnjeval: »Čelni reženj je med drugim potreben tudi zato, da spoznamo, kdo smo, saj moramo nekako načrtovati svojo pot skozi življenje. V čelnem režnju je vgrajena naša samopodoba. To pomeni, da ljudje, ki so sposobni opravljati različna opravila, teh sposobnosti ne bodo izkoristili, ker ne vedo, da to morajo storiti.« (Shea 2006: 108) Vodnik Jason Welsh, ki je bil poškodovan z IEN, je dodal: »Predstavljajte si to, da je edino, kar veste, to, da ne veste nič.« (Shea 2006: 105)

Obravnava vojakov z diagnozo TPM je različna, odvisno od tega, ali je poškodba blaga, zmerna ali huda. Tiste z zmernimi in hudimi poškodbami premestijo v katero od štirih posebnih bolnišnic, ki delujejo v okviru vladne službe za veterane. Tam so deležni dolgotrajne nege in zdravljenja. Bolnike z blažjimi poškodbami glave lahko bodisi odpustijo v domačo oskrbo ali pa jih pošljejo nazaj v enoto. Če potrebujejo dodatno rehabilitacijo, jih napotijo v lokalne centre, kjer je pozornost namenjena obnovi njihovih duševnih sposobnosti (Shea 2006: 108).

Leta 1991 je ustanovljen »Obrambni in veteranski center za poškodbe možganov« (*Defense and Veterans Brain Injury Center - DVBIC*), ki je partner med »Ministrstvom za obrambo« (*Department of Defense - DoD*), med »Oddelkom za veterane« (*Department of Veterans Affairs - VA*) in med Civilno skupnostjo programa za ponovno vključevanje v civilno življenje (*Civilian Community Reentry Program*). »Obrambni in veteranski center za poškodbe možganov« deluje na vojaških in veteranskih področjih po vseh Združenih državah Amerike, svoj sedež pa ima v Washingtonu, v medicinskem centru vojske Walterja Reeda (*Walter Reed Army Medical Center - WRAMC*) (Kohn, Roland: 1995).

Naloga DVBIC⁷⁷ je, da zagotovi optimalno skrb, vodi klinične raziskave in pripravlja izobraževalne programe na temo »travmatična poškodba možganov«, vse to za aktivne vojaške obveznike kot tudi za veterane. Do decembra 2004 je DVBIC na WRAMC

⁷⁷ Namemba 19.5 milijonov dolarjev v proračunskem letu 2008 (*FY 2008 – Fiscal Year 2008*), ki je potrebna, da DVBIC vzdržuje glavne raziskave, skrb in izobraževanje za aktivne vojaške uslužbence s TBI (Brain Injury Association of America).

izmerila in zdravila 435 pacientov s TBI, ki so bili na misiji v Iraku in Afganistanu, od vseh pacientov s poškodbami detonacije, jih je imelo 59 % TBI. Od 375 vojakov, jih je 88 % utrpelo bližnji TBI (12 % prebojni TBI), 56,3 % pa zmeren do hud TBI (43,7 % blag TBI) (Warden & Reed: 2007).

Do 30.04. 2005 je bilo več kot 460.000 vojakov razvrščenih za operacijo OEF/OIF. Do 29.10.2005 je bilo več kot 16.000 vojnih poškodb, upoštevajoč 1.568 smrtnih primerov. Do avgusta 2004 je bilo več kot 214.000 ameriških vojakov, ki je služilo v misiji OEF/OIF, ločenih od aktivnega služenja, in približno 15 % od teh jih je iskalo zdravniško pomoč na Oddelku za veterane (Health Status of and Services for OEF/OIF Veterans After Traumatic Brain Injury Rehabilitation).

Poškodba posameznih delov telesa ali organov, ki se pojavi istočasno, in kjer je eden ali več življenjsko ogrožajoč, se imenuje »politravma« (*Polytrauma*). Sem spadajo tudi travmatske amputacije, frakture, spinalni zvini, izguba sluha, poškodba vida, slepota, opekline, dihalne motnje in PTSS (Chan - TBI Updates: 2007).

7.2.4 Razdalja roba orožja

Na razdalji roba orožja oz. pri fizični razdalji, pri kateri mora vojak uporabiti neprojektilno orožje, kot so bajonet ali sulica, moramo upoštevati dve dopolnitvi (Grossman 1996: 121):

1. najprej moramo spoznati, da je s psihološkega vidika lažje ubiti z orožjem (bajonet, nož), ki dovoljuje dolgo razdaljo med napadalcema, in čedalje bolj težje je, ko se ta razdalja med napadalcema manjša. Lažje je nabosti nekoga s sulico ali kopjem, kot pa ga zabosti z nožem.
2. kasneje pa vidimo, je lažje zadati nekomu udarec ali brco kot pa vbod.⁷⁸ Če nekoga zabodemo, to pomeni, da vdremo v njegovo telo, če pa nekoga samo urežemo, pa pomeni, da se izognemo ali zanikamo predmet vboda v sovražniku.

⁷⁸ Za primer: Rimljani so imeli težave, ker njihovi vojaki niso hoteli uporabljati vbodne udarce. Bili so naučeni, da ne smejo rezati, ampak le vbosti s sabljo. Rimljani so kot za šalo uporabljali orožja s konico in na koncu lepo zmagovali. Močan udarec z robom bajoneta ali sulice redko ubije, ker so vsi vitalni deli telesa zaščiteni s kostmi in oklepom. Nasprotno pa je vbod, ki prodre v telo, na koncu usoden (Grossman 1996: 121).

Za vojake, ki nosijo bajonete, sulice, meče, sablje, so ta njihova orožja naravni podaljšek njihovih teles, kot nekakšen dodatek. In prebod sovražnikovega telesa s temi orožji je tudi akt s seksualnim pomenom, kar si bomo podrobneje ogledali v poglavju o razdalji mož na moža.

Uporaba bajoneta (*Bayonet Range*)

Trije glavni psihološki faktorji pridejo v poštev pri bojevanju z bajonetom (Grossman 1996: 121–122):

1. velika večina vojakov, ki so udeleženi v bitki z bajonetom, raje uporabi spodnji del bajoneta oziroma kopito, da onesposobijo nasprotnika ali ga samo poškodujejo, nočejo ga zabosti.
2. ko je bajonet uporabljen, je možnost za psihološko travmo zelo velika.
3. odpor do ubijanja z bajonetom je enak samo grozoti sovražnika. Obe strani, vpletene v spopad z bajonetom, se izmenično izogibata eden drugemu, preden se pojavi tisti pravi akt bajoneta.

Bližje, ko vojak pritegne svojega sovražnika, težje ga je ubiti. Povprečen človek ima močan odpor do prebadanja telesa drugega človeka z orožjem, ki ima na koncu rezilo, rajši ga udari s palico ali ga le ureže.⁷⁹

Vbod v hrbet in instinkt bega

Ubijanje sovražnika se poveča, ko ima sovražnik obrnjen hrbet⁸⁰ proti nam, in s tem se poveča tudi strah, da mi obrnemo hrbet sovražniku. Prvi faktor, ki tu igra pomembno vlogo, je koncept instinkta bega, drugi faktor, ki omogoča ubijanje od zadaj, pa je proces, pri katerem je neposredna bližina na spektru fizične razdalje lahko zanikana, ko obraza ne moremo videti.

Oblika psihološke distance se naredi, ko nam ni potrebno videti obraza žrtve. To nam omogoča, da jih lahko ubijemo in podpira njihovo kasnejše zanikanje in sprejetje, da si ubil človeško bitje. Oči so okno duše, in če nekomu ni potrebno gledati v oči, ko ubija, je veliko lažje zanikati človečnost žrtve. Oči so izbočene in krvi, ki brizga z ust, ni videti. Žrtev ostane brez obraza, in nekomu ni potrebno poznati žrtev kot osebo (v Grossman 1996: 128).

⁷⁹ Balkanske vojne kažejo ravno nasprotno: posebej bojavniki srbske strani so uničevali nemočno civilno prebivalstvo - ženske, otroke in starce - obglavljali in ubijali so jih z bajoneti in noži (Jelušič 2002: 119). Že veliko časa obstajajo klasifikacije vojn. Ne da se primerjati vseh med sabo. Balkanske vojne so tipične genocidne vojne, ki so dolga leta spodbujane s politično propagando najbolj primitivne vrste. V te vojne spadajo tudi vse vojne z versko osnovo oz. razlikami (Urekar 2007–2008).

⁸⁰ »Bitka na bližnji razdalji ne obstaja. Na bližnji razdalji se pojavlja staro prelivanje krvi, ko ena stran udari drugo v hrbet.« (*Ardant du Picq - Battle Studies*, v Grossman 1996: 128)

Uporaba noža (*Knife Range*)

Ubijanje z nožem (v Grossman 1996: 129) je veliko bolj težko kot pa ubijanje z bajonetom. Mnogo umorov z nožem bi lahko poimenovali »umor tipa *commando*«, pri katerem nekdo spleza na žrtev in jo ubije od zadaj. Taki uboji, kot vsi uboji, povzročeni od zadaj, so manj travmatični, kot pa uboj od spredaj, ker spet ni viden obraz in vse njegove poteze, ko se sooča z grozo. Vse, kar lahko vidimo in občutimo, je trzanje žrtvinega telesa, brizganje tople, lepljive krvi iz ran, in na koncu slišimo še zadnji izdihljaj. Veliko vojakov rajši raztrga žrelo, ko držijo roko na ustih žrtve.

7.2.5 Razdalja mož na moža

Pri ubijanju na razdalji mož na moža (*Hand-to-Hand Range*) je odpor do ubijanja najmočnejši. Pri tem ubijanju se uporabljajo le roke,⁸¹ da z njimi zadavijo žrtev. Večinoma se uporabijo karate tehnike za ubijanje. To ni naraven akt, je pa zato toliko bolj oduren (Grossman 1996: 131).

7.2.6 Seksualna razdalja

Pri ubijanju na seksualni razdalji (*Sexual Range*) moramo razlikovati dva koncepta: ubijanje kot seks in seks kot ubijanje.

1. Ubijanje kot seks:

Pri tem konceptu nekateri vojaki primerjajo užitke pri ubijanju z užitki pri seksu, orožju pripisujejo seksualne podobe, vznemirjenost ob ubijanju opisujejo kot seksualno vznemirjenje (Jelušič 2002: 116). Na osnovni stopnji je povezava med seksom in agresijo očitna in ne tako vulgarno neprijetna. Najbolj očitna pa postane, ko vstopimo na področje boja. Ta boj pa je mejnik pri mladih moških. Seksualni aspekti ubijanja se nadaljujejo skozi rituale moškosti in v področje, kjer ubijanje postane kot seks in seks kot ubijanje. Eden od vietnamskih veteranov je pripovedoval, da je ubijanje lahko kot seks, lahko te zanese in zasvoji (Grossman 1996: 136).

⁸¹ »V moderni bitki, pri kateri se bojujejo bojevniki daleč narazen, se odvija prava groza, pride do bojevanja mož na moža, a le zaradi zaščite svojega telesa, ali če je prisiljen v to.« (*Ardant du Picq: Battle Studies*) (v Grossman 1996: 131)

2. Seks kot ubijanje

Ta koncept je družbeno bolj nevaren. Gre za zelo osebni odnos, v katerem seksualni partner ni nujno ubit fizično, lahko je močno poškodovan, predvsem pa je psihično uničen (Jelušič 2002: 119). Koncept seksa kot procesa nadvlade in poraza je močno povezan s poželenjem posilstva⁸² in s travmo, ki je povezana z žrtvijo posilstva. Potiskati seksualni dodatek-orožje (penis) globoko v telo žrtve, je lahko perverzno povezano s potiskanjem »ubijalskega dodatka« (bajonet, nož) globoko v telo žrtve (Grossman 1996: 137).⁸³

Urekar (2007–2008) pa je močno nasprotoval enačenju ubijanja s seksom. Slednje je na ravni prediranja v drugo osebo, vendar nima zveze s konceptom seksualnosti. Koncept seksualnosti je nekaj, kar ne bi smeli prepustiti prostodušni zavesti laikov kot so vietnamski vojaki. Koncept seksualnosti vsebuje bistveno več kot le prodiranje v telo drugega; vsebuje koncept vzajemnosti, ki temelji na spoznanju o lastni ne-samozadostnosti (se pravi: premaganju lastnega narcisizma in avtoerotizma), pomeni tudi koncept odrekanja neposredni zadovoljitvi potreb, ki temelji na zaupanju partnerjev drug drugemu ter zmožnost prepustiti se partnerju v trenutkih zadovoljevanja najbolj intimnih potreb.

Za primer ubijanja v sorazmerju od fizične razdalje sem navedla nekaj najzanimivejših izjav iz intervjuja slovenskega vojaka, ki je služil pri tujski legiji. Francoska tujska legija (Hladnik Milharčič 2006) je sinonim moderne profesionalne vojske. Ustanovljena je bila leta 1831 in na vseh koncih sveta deluje po svojih zakonih hierarhije in discipline, se giblje po svojem urniku in uboga samo ukaze svojih oficirjev. Tujska legija je oboroženo krilo francoske zunanje politike. Vzpostavila je skrajno učinkovit sistem urjenja. Uporabljajo ga tudi za ameriške marince, britanske SAS in druge enote, ki veljajo za vrhunec sodobnosti v vojskovanju. Novinca izurijo tako, da mu najprej odvzamejo vsa znamenja človeškosti. Z nekaj tedenskim sistematičnim fizičnim in psihičnim poniževanjem mu zbijejo samozavest in samospoštovanje do stopnje, ko ne ve več, kdo je in je pripravljen verjeti kar koli. Ko fizična utrujenost in psihološka zbitost

⁸² Posilstvo kot genocidno dejanje se vrši v glavnem z namenom »pokvariti seme« nekemu narodu (Urekar 2007–2008).

⁸³ Množična posilstva so sicer spremljevalec vseh vojn in vojsk (partizanska vojska NOB tega ni počela, op. Urekar 2007–2008), toda balkanske vojne zadnjega desetletja lahko navedemo kot tak primer koncepta seksa kot ubijanje: posilstva tako žensk vseh starosti kot moških so bila oblika taktičnega bojevanja s civilnim prebivalstvom nasprotne strani, bila so način ubijanja ponosa, kulture, dokaz nesposobnosti moških, da bi zavarovali svoje družine. Posiljevanje žensk muslimanskega porekla je pomenilo dejansko fizično uničenje le-teh, iz svojega okolja so bile izločene ne glede na to, ali so bile samo posiljene ali so celo zanosile zaradi posilstev (Jelušič 2002: 119).

pustita od njega samo še lupino človeka, ga z vrednotami pripadnosti vojaškemu telesu, discipline in tovarištva na novo sestavijo v profesionalnega človeka, ki dobro deluje samo v okviru svoje enote. Postane industrijski delavec pri vojaškem stroju, ki obvlada tehnološke potrebe svojega dela in se prilagaja njihovim spremembam. Določa ga poklic, ne pa domovinska pripadnost, nacionalnost ali družinski izvor. Večina francoskih vojakov v vojni v Vietnamu je bila Nemcev z ustreznimi izkušnjami iz druge svetovne vojne.

V sodobnih enotah legije so odpravili spopad civilizacij. Enote sestavljajo muslimani in kristjani, ki se brez težav vojskujejo skupaj z ateisti proti komur koli, ki je v tistem trenutku definiran kot sovražnik. Moderna vojska je načeloma neideološka in izurjena za vojno v nedomoljubnih vojnah. Tako kot profesionalci v kateri koli drugi industriji so moderni vojaki zamenljivi.

S. Ž., doma iz Pliskovice na Krasu, je bil skoraj 17 let pripadnik elitne francoske legije tujcev. Vojaški rok je služil v nekdanji JLA. Kasneje se je kot vojak tujske legije vojskoval v vojnah v Libanonu, Senegalu, Čadu, Somaliji, Ugandi, Iraku, Iranu in nekdanji Jugoslaviji. Odlikovan je bil s štirinajstimi medaljami in tremi vojnimi križci. V tujsko legijo je stopil leta 1984 in jo po šestnajstih letih in štirih mesecih zapustil s činom vodnika. Danes je, pri 45 letih, vojaški upokojenec. S. Ž. je človek s svojevrstno izkušnjo, ranjeno dušo in velikim srcem (Šabec 2006).

A: Strah je torej tisti element, zaradi katerega streljaš in se boriš za svoje življenje?

S.Ž.: Tako je. Strah in še enkrat strah. Bojiš se tako ti na tej strani kot sovražnik na drugi. Oba se bojita. Adrenalin takrat izgine. To je približno tako kot človek, ki je šel na Everest in se spustil z gore. Ko je prišel na goro, ga je bilo hudičevo strah, vendar se je pač spustil. Kaj mu je pa drugega preostalo. No, tako je tudi v vojni. Tudi mene je bilo strah. Prekleta strah, tako strah, da nisem več vedel zase.

A: Zaradi strahu torej streljaš ?

S.Ž.: Tako je. V mojem primeru je človek dvignil roko, v tistem trenutku sem se torej obrnil in ustrelil... Avtomatsko.../.../....Oči so tiste, ki te spremljajo, vedno in povsod. Od takrat sem vedno pazil, ko sem ubijal. Samo, da nasprotnika nisem gledal v oči. Nikoli! Od tistega trenutka nisem bil nikoli več Srečko. Nikoli nisem bil več isti človek! Nikoli več! Tako je bilo prvič.

A: Človeka ubijanje spremeni.

S.Ž.: Kasneje se mi je to začelo vedno vračati: doma, ob točilnem pultu...Vedno! Nisem več vedel, zakaj sem, kaj delam, zakaj sploh obstajam. Človek se spremeni, a človek ima srce. Vsak!

A: Če vas prav razumem, se te prvi, ki ga ubiješ, dotakne, te zaznamuje. Potem je lažje?

S.Ž.: Tako je. Potem vedno paziš, da nimaš stika z nasprotnikom ali vsaj čim manj...

A: ...da ga vidiš samo kot vojaka...

S.Ž.: Da. Vedno pade dol, da je največ, kar slišiš, le njegova bolečina, krik.

A: Krik slišiš vedno?

S.Ž.: Vsak človek, ki je zadet in ni takoj mrtev, se vsaj trenutek bori za življenje in ti kriki so grozoviti. Tu gre vse zelo hitro, a slišiš vsak njegov krik. Danes, čeprav sem že toliko časa v pokoju, še vedno slišim te krike. Tega ne moreš več izbrisati iz spomina. Izbrisal sem svojo poroko, ljubezen v življenju... A tistega prvega ne. Ni šans! Kdor govori drugače, laže! Veliko se pogovarjam z drugimi legionarji in ti čutijo enako.

7.3 Učinki trajajoče bitke na povprečnega vojaka

Za sodobne bitke v 20. stoletju lahko rečemo, da imajo značilnost, da je na koncu bitke veliko psihiatričnih izgub. V trajajoči bitki (brez prekinitve) je proces »čustvenega bankrota«, če so vojaki pred bitko bili normalne osebnosti, viden v 98 % vseh vojakov, ki preživijo fizično.

Že Dyer je poudaril (v Grossman 1996: 61–62), da so ekstremno redki »naravni bojevniki«, ki so najbolj sposobni ubijati (naloga bojevnika ni ubijati, ker ni kriminallec, ki naklepa uboj (Urekar 2007–2008)) - te sta identificirala Swank in Marchand (glej shemo 7.4); ta 2 % ima agresivna psihopatična nagnjenja - največ jih je najti v specialnih enotah tipa »commando«. In prav te enote so ponavadi uporabljene za stražo za sovražnikovo črto. Vojaki na straži za sovražnikovo črto ponavadi ne trpijo zaradi psihičnega stresa (in posledično ponavadi ne doživijo psihičnega zloma, op. E. K.), zato ker ni prisoten element, ki povzroča bojni stres - njim se ni potrebno spopasti iz oči v oči (*Face-to-Face*) z agresivnimi dejanji proti sovražniku. Kljub temu, da so te misije zelo nevarne, nevarnost in strah pred smrtjo in poškodbe niso prevladujoči vzrok psihiatričnih izgub v borbi.⁸⁴

Niti pri naših vojaških specialcih niti pri policijskih specialcih ni takšnega tipa enot »commando«, sicer bi iz vsake akcije specialcev odpeljali trupla; povsem nekaj drugega pa je kriminalni namen politikov, ki se spustijo v vojno, kot npr. v Iraku, za povrh pa so še tako nepremišljeni, da so s tem okrepili Iran, kjer so na oblasti skrajni nazadnjaki (Urekar 2007–2008).

⁸⁴ V vsaki ameriški vojni do druge svetovne vojne je veliko več vojakov umrlo zaradi bolezni kot pa zaradi sovražnikovih akcij (Grossman 1996: 96).

V shemi 7.4 je prikazan primer ameriških vojakov v bitki na Normandiji,⁸⁵ kjer vidimo povezavo stresa in razvoja bojne utrujenosti glede na bojno učinkovitost povprečnega vojaka. Prikazan je primer ameriških vojakov v bitki na Normandiji, ki sta jo preučevala Swank in Marchand v drugi svetovni vojni. Ugotovila sta, da po 60 dneh neprestanega bojevanja, 98 % preživelih vojakov postane psihično poškodovanih oz. psihiatričnih izgub (*Psychiatric Casualties*), ostala 2 % preživelih vojakov pa sta definirana kot »agresivne psihopatske osebnosti« (*Aggressive Psychopathic Personalities*), (ki niso postale psihiatrične izgube, op. E. K.). Trajajoča bitka bo na koncu pripeljala do tega, da bo 98 % vseh mož postalo norih, ostala 2 % pa sta bila nora že na začetku bojevanja.⁸⁶

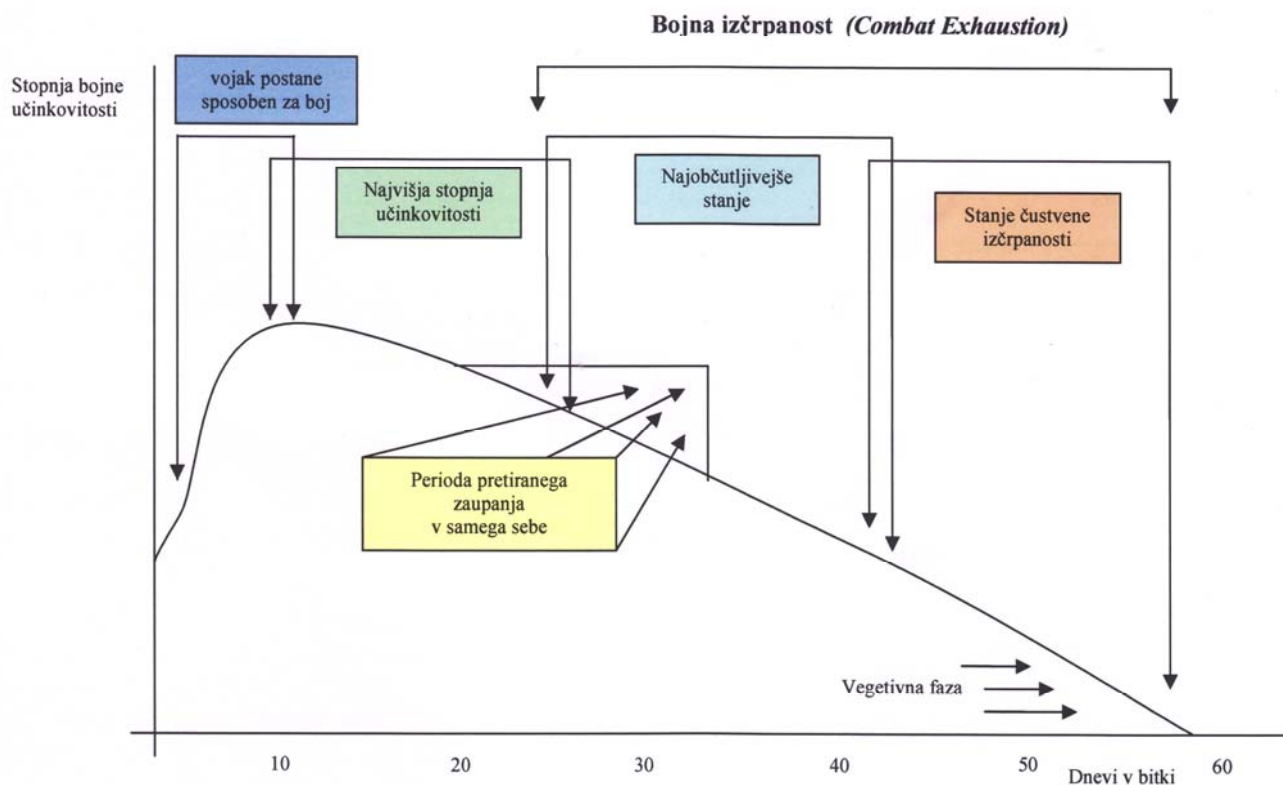
Bitka pri Normandiji se odlikuje z enim najbolj brezobzirnih in neodgovornih žrtvovanj vojakov, ki so jih poslali na juriš na čistini brez zaklonov proti izjemno učinkovitim nemškimi položajem, opremljenim z mitraljezi »šarci«, ki streljajo do 4200 m daleč in jih ima še vedno v oborožitvi tudi naša vojska, ker izredno malokdaj zatajijo. Poslati maso ljudi nad mitraljeze, zato da Nemci porabijo še zadnje zaloge municije – to je dejansko patološko početje izobraženih vojskovodij višjega ranga, in so to prav dobro vedeli. Vedno se preučuje zgolj to, kako vojak odpove v nemogočih razmerah (Urekar 2007–2008).

⁸⁵ Bitka na Normandiji (06.06.1944–25.08.1944) t.i. *Operacija Overlord* (tudi »Dan D«) – zahodna zavezniška vojaška operacija med drugo svetovno vojno je obsegala hkrati izkrcanje, letalski desant, letalske napade in diverzantske akcije v zaledju. Do danes je operacija Overlord največje vojaško izkrcanje v zgodovini človeštva, saj je v invaziji sodelovalo skoraj tri milijone ameriških, britanskih in kanadskih vojakov, ki so iz Velike Britanije prečkali Rokavski preliv in napadli okupirano Francijo.

⁸⁶ »Nenormalna reakcija na nenormalno situacijo je normalno vedenje.« (Victor Frankl – preživel nacistično koncentracijsko taborišče) (v Grossman 1996: 78)

Slika 7.4: Učinki trajajoče bitke – povezava stresa in razvoja bojne utrujenosti glede na bojno učinkovitost povprečnega vojaka

(The Effects of Continuous Combat - The Relation of Stress and Development of Combat Exhaustion to the Combat Efficiency of the Average Soldier)

Vir: Grossman 2000.

8. ZAKLJUČEK IN VERIFIKACIJA HIPOTEZ

V zaključku naj še enkrat opozorim na uporabo besede »ubijanje« (ang. *killing*) čez celotno diplomsko delo, ki je bila izbrana zaradi lažjega razumevanja, predstave in podajanja vsebine, drugače pa ta beseda nikakor ni primerna, ker »ubijanje« vnaprej določa izid. Gre za to, da se nasprotnika (sovražnika) v boju onesposobi zaradi tega, da nam ne bi škodoval. Ni pa primarni namen ubijati nasprotnika (sovražnika) v smislu kriminalnega dejanja.

Človek se je tekom zgodovine razvil do te mere, ko mu je orožje postalo zelo nevarno, da psihično težko zdrži borbo. Prišlo je že tako daleč, da bo človek v vojni, ali znorel, ali pa mora najti nove načine reševanja spopadov. Zato mora človek izbirati. Ali bo dojel, da bo moral vojno plačati s svojo človeškostjo?

Vse to je produkt človekovega uma in volje in se lahko spremeni, če želimo preživeti in ohraniti duševno zdravje. Ljudje lahko in morajo spremeniti način, s katerim razmišljajo o vojni. Nevarnost je v tem, da ne vidijo, kam streljajo, ampak bodo nadaljevali z današnjimi načini, in zato jih bo sovražnik uničil, ali pa kar je najbolj verjetno, uničili se bodo sami (Gabriel 1991).

Prvo hipotezo, ki pravi, da je psihični zlom reakcija normalnih, duševno zdravih ljudi, ki so se prisiljeni prilagajati izjemnim čustvenim okoliščinam, lahko delno potrdim. Nenormalna okoliščina je vojna. Da bo vojak v vojni preživel, mora biti najprej čustveno uničen - s tem pa se izgubijo tudi človeške dimenzije vojne. Le 2 % ljudi se psihično ne zlomi - ti so že od začetka bojevanja psihično motene osebnosti. Ostalih 98 % doživi psihični zlom. Tako lahko zaključimo, da se psihično zlomijo samo duševno zdravi, a tisti, ki pa so že duševni bolniki oz. agresivne, motene osebe (z nenavadnimi značajskimi lastnostmi in iztirjenostmi na področju etike, morale, socialnih norm, nagona, motivov, volje, čustev, delovnih navad in še posebno v čustvenem življenju; psihopatske osebe niso duševni bolniki), se pa lahko le prilagajajo grozotam vojne. Izgleda logično, vendar ni res. Vsi našteti »duševni« bolniki se tudi zlomijo, zlom pa ni enak duševni bolezni. Slednja je razvojnega porekla.

Naš organizem pod stresom avtomatsko reagira – po fizioloških značilnostih je človek žival, ki je opremljen s fiziološkimi mehanizmi, ki telesu omogočajo, da se bori proti stresu in ga posledično tudi preživi. Je pa številčno zelo malo vojakov, ki imajo

kontrola nad fiziološkimi reakcijami na stres; ko nevarnosti ni več, se začne telo umirjati. Človek ima razum, s tem pa sposobnost, ki mu omogoča, da pravilno presoja okoliščine in da izbere pravi način reagiranja. Zaradi fizioloških reakcij na stres je telo izčrpano, to pa povzroča negativni vpliv na um. Zato se zmanjšajo sposobnosti dojetja in uporabe informacij, ki so takrat dane, s tem pa tudi težko odločanje, kako reagirati. In iz tega sledi, da bo telo v vsakem primeru in situaciji doživelo zlom, ne glede na to, ali si to vojak »želi« ali ne. Um ima tudi svojo obrambo; v stresnih situacijah ne deluje avtomatsko, medtem ko organizem deluje avtomatsko. Psihičnemu zlomu pa so podvrženi vsi vojaki, če so le dovolj dolgo izpostavljeni stresom v vojni.

Drugo hipotezo, ki se glasi: čim bolj je osebnost čustveno in fizično stabilna (normalna), toliko večja je možnost, da bo premagala nevarnost in ne bo doživela psihičnega zloma. Osebnost z nenormalnimi potezami v svoji strukturi bo v izrednih razmerah (v vojni) prej doživela psihološke (psihične) motnje. To hipotezo lahko potrdim. Normalne osebe kažejo potrebno stopnjo psihične vzdržljivosti in tolerantnosti, kadar so izpostavljene obremenitvam, kar jim omogoča ohraniti potrebno psihično ravnotežje, da ne zapadejo v nevrotične in druge neadekvatne oblike reagiranja. Ker imajo pravilna stališča do drugih oseb, sebe in svojega okolja, lahko izkazujejo kooperativnost, konstruktivnost ter druge potrebne lastnosti, ki utrjujejo enotnost kolektiva, da lahko ta kolektiv v izredni situaciji oz. vojni »pravilno« odreagira, in zato posledično te osebe ne doživijo psihičnega zloma oz. je verjetnost zelo majhna. Osebnost z nenormalnimi potezami v svoji strukturi bo v frustracijski konfliktni situaciji (v vojni) reagirala neracionalno, tj. z agresijo, bežanjem ali pa bo pogosto uporabila obrambne mehanizme, in to samo tiste, ki samo za določen čas pripeljejo do umiritve situacije. Pri tem je tudi stopnja verjetnosti psihičnega zloma zelo visoka.

Tretja hipoteza se v celoti potrdi. Predpostavlja, da sta fizična razdalja od tarče in odpor do ubijanja v enakem sorazmerju kot fizična razdalja od tarče in verjetnost psihičnega zloma. Večja je fizična razdalja od tarče, manjša je verjetnost, da vojak, ki ubija na določeni razdalji, doživi psihični zlom, ter večja je fizična razdalja od tarče, manjši je odpor do ubijanja.

Vojskovanje je doseganje ciljev, ki imajo z ubijanjem le posredno zvezo. Osnovni namen je onesposobitev nasprotnika čimprej, tem manj bo mrtvih. Vojne ne smemo enačiti z ubijanjem, ker je ubijanje vrsta kriminala - vojna pa to ni vedno. Vojna zaveznikov in partizanskih enot zoper nacistični režim in pomagače ni bila kriminal. V vsaki vojni je največ žrtev zaradi pomanjkanja; običajno lakota in mraz pobijeta bistveno več ljudi kot

orožje. To vedo vsi izobraženi vojaki, zato so vojaške operacije kljub velikim žrtvam orožja običajno preventiva med še večjimi žrtvami pomanjkanja, ki ga prinese 3-4 letna vojna. V današnjem času pa ima vojska varovalno funkcijo. Vojak »le« preprečuje namere nasprotnika, in če že vzame življenje nasprotniku, ga proti svoji volji. Istočasno se je pri kriminalcih »morilcih« izkazalo, da so v precejšnjem % želeli svojo žrtev ubiti; nimajo nikakršnih stresnih odzivov, pogosto pa jim je žal, če jim ni uspelo njihove namere uresničiti. Zgodi se tudi, da po povratku iz zapora (ali ko so še na prestajanju kazni) grozijo ali skušajo z maščevalnimi nagibi svoje namere dokončati. Če bi vojak želel ubijati, ne bi zaradi tega trpel. Vojak ni kriminallec, pač pa ima pogosto za svoje intervencije zakonsko osnovo.

Če pa pogledamo iz drugega vidika, pa opazimo, da je v vojni »najvišje« dejanje ubiti (čim več) in biti ubit. Cenijo ga človeške družbe in ga omenjajo kot herojstvo. Nasprotnika se sme uničiti, ker je nasprotnik; nasprotnik je zato, ker ni takšen, kot je stran, ki je z njim v spopadu; ker ni takšen, ni treba občutiti krivde za njegovo uničevanje; ker je v vojni vse dopustno, gre za praktično dekriminalizacijo vsega, kar je sicer protipravno. In žrtve na tej strani so vsaj toliko vredne, kot tisti, ki so uničeni na oni drugi. In če jih je na tej strani več, naj jih utрпи tudi druga. Bolečine in trpljenje na tej strani je treba plačati s prizadevanjem še večjih bolečin in trpljenja na drugi. Situacija boja vključuje tako vojaško osebje kot civiliste. Največja razlika med njimi je, da je vojaško osebje izurjeno, da zaščiti sebe, in če je potrebno tudi sprejme smrt, medtem ko civilisti niso izurjeni na tak način. Glede civilistov pa je odvisno od države do države; pri nas v Sloveniji so bili tudi civilisti izurjeni zaradi splošne vojaške naborne obveznosti.

Četrta hipoteza pravi, da več ko je članov v skupini, bolj psihološko je skupina (kolektiv) povezana, in tem bolj je skupina v neposredni bližini posameznika-vojaka, večja je možnost, da se omogoči ubijanje oz. onesposobitev nasprotnika. To lahko delno potrdim: sama navzočnost skupine še ne zagotavlja agresivnosti - posameznik se mora s skupino identificirati in biti povezan s takšno skupino, ki ima legitimno pravico za ubijanje. Da pa lahko skupina vpliva na posameznikovo obnašanje, mora posameznik biti v njej ali pa biti povezan z njo. Pomembno vlogo v skupini igra tudi vodja oz. poveljnik.

Reagiranje in vedenje skupine v vojni je odvisno od delovanja biološko-psiholoških in socioloških dejavnikov osebnosti, dejavnikov okolja in objektivnih pogojev. V takšnih izrednih razmerah se obče psihološke in sociološke zakonitosti vedenja kažejo na ta način, da vse osebe, ki so izpostavljene psihofizičnim obremenitvam, doživljajo negotovost in strah, specifične zakonitosti pa v tem, da doživljajo posamezniki vsa neprijetna čustvena

stanja na svoj način, individualno, z različno stopnjo trajanja in z različnimi spremljevalnimi psihosomatskimi izražaji. Podobno individualnemu reagiranju in vedenju posameznika v sklopu psiholoških in socioloških zakonitosti, se razvija tudi notranje psihično življenje v skupinah ter večjih in manjših kolektivih, tudi z določenimi specifičnostmi in značilnostmi.

V vojni ne obstaja samo fizična razdalja, ampak igra pomemben del v procesu tudi čustvena razdalja v premagovanju odpora do ubijanja.

Ker se vojaki kasneje, ko/če bitko fizično preživijo, soočajo s težkimi posledicami, je zelo pomemben interdisciplinaren proces zdravljenja oz. rehabilitacije v raznih centrih, socialnih in medicinskih ustanovah. Proces zdravljenja naj bi bil postopen, takšen, da upošteva vse stopnje, ki pripeljejo do tega, da na koncu vojak ne bi več trpel oz. vsaj z manjšo intenziteto zaradi posttravmatskega stresnega sindroma, ki se najpogosteje pojavlja. Najprej moramo poznati in tudi upoštevati situacijo v vojni, se nato informirati o sindromu in simptomih, ki ga spremljajo. Proučiti moramo postopke, kako bodo sindrome obvladali - to bo pripeljalo do tega, da se bodo vojaki soočili s svojo travmo, se ponovno osebno sestavili in si pomagali s psihoterapijo, ki naj jo vodi usposobljeni strokovnjak. Ta naj bi jim pomagal s svetovanjem, nasveti, usmeritvami, jih pripravil do tega, da poskušajo ponovno zaživeti na stopnji pred travmo, jim z resocializacijo pomagal ponovno vključevati se v civilno življenje. Taka naj bi bila slika realne sedanjosti.

Če pa pogledamo malo naprej, v bodočnost, kot je tudi opisoval Gabriel, in predpostavimo, da v vojnah bodočnosti tudi ne bo več čustev, ne bo več ljudi, ker se bodo že prej pobili. Sodobni vojak, ki bo deloval pod vplivom kemičnih substanc, bo celotno bitko doživljal brez milosti in sočutja, ne bo rabil razloga za ubijanje; enostavno bo ubijal. Kemične sestavine bodo preprečevale pojav anksioznosti, ki je fiziološka podlaga in osnova vseh človeških čustev, vendar zavest posameznika bo ostajala izostrena, čustva bodo prisotna, vendar se jih ne bo dalo več občutiti.

V vojnah bodočnosti tudi ne bo zaklonišč in primernega prostora, kjer bi zdravili psihične izgube, primanjkovalo bo terapevtov ali pa jih sploh ne bo. Če spet izhajam iz predpostavke, da se vsi duševno zdravi ljudje pod nenormalnimi pogoji, ki se vršijo v vojni, slej ko prej duševno zlomijo, bi bila ena rešitev ta, da bi v bodočnosti rekrutirali v vojsko le psihično motene osebe. Sliši se najbrž zastrašujoče in absurdno, ampak tako bi bilo na koncu manj psihičnih izgub. Druga rešitev pa bi bila kemična; duševno zdravemu

človeku bi s pomočjo kemičnih substanc pomagala, da psihično preživi, in tako ga bo ravno tako naredila norega kot je okoliščina, v kateri mora delovati. Pod temi okoliščinami spet nenormalno postaja normalno. Ko pa se na bojišču pojavi vonj po smrti, je stanje že absurdno.

Nekako znano se tako sliši, da se ljubezen do miru prične s tem, ko prenehaš govoriti o pravičnih vojnah. Ali bodo sodobne vojne pravične in/ali pravične vojne sodobne? Kako naj torej govorimo o miru, ali še več, o ljubezni do miru?

9. LITERATURA

1. Arnautović, Dragoljub, Ljubomir Kasagić in Desimir Pajević (1988): *Vojna psihologija: udžbenik za vojne akademije*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
2. Bourke, Joanna (1999): *An Intimate History of Killing – Face to Face Killing in 20th Century Warfare*. London: Granta Books.
3. Brain Injury Association of America – TBI (2007): *The Invisible Injury*. Dostopno na http://www.biausa.org/elements/pdfs/invisible_dod_qxp.pdf (11. junij 2007).
4. Bučar, Bojko, Zlatko Šabič, Milan Brglez in Monika Kalin Golob (2002): *Navodila za pisanje - seminarske naloge in diplomska dela*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
5. Bunc, Stanko (1988): *Mali slovenski pravopis*. Maribor: Založba Obzorja.
6. Bunc, Stanko (1998): *Slovar tujk*. Maribor: Založba Obzorja.
7. Chan, Jason (2007): *TBI updates*. Dostopno na <http://depts.washington.edu/rehab/pdfs/tbi/news4.4.pdf> (11. junij 2007).
8. Clausewitz, Von Carl (2004): *O vojni*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
9. Cmelić, Stojan, Mara Đakić in Mladen Zvonarević (1973): *Osnovi vojne psihologije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, Centar za andragoško-psihološka i sociološka istraživanja u JNA.
10. Earle, Edward Meade, ed. (1973): *Makers of Modern Strategy*. New York: Princeton University Press.
11. Franklin, Jones D., Linette R. Sparacino, Victoria L. Wilcox, Joseph M. Rothberg in James W. Stokes (2000): *A Psychological Model of Combat Stress*. Dostopno na <http://www.vnh.org/WarPsychiatry/Ch.6.pdf> (13. junij 2007).
12. Franklin, Jones D., Linette R. Sparacino, Victoria L. Wilcox, Joseph M. Rothberg in James W. Stokes (2000): *Disorders of Frustration and Loneliness*. Dostopno na <http://www.vnh.org/WarPsychiatry/Ch.3.pdf> (13. junij 2007).
13. Freud, Sigmund (2001): Inhibicija, simptom in tesnoba. *Problemi* 37(1–2), 145–159.

14. Furlan, Branimir, brigadir, major Davorin Rečnik, polkovnik v pokoju Rudi Vrabič, polkovnik Vasilije Maraš, podpolkovnik Janez Cerkovnik, podpolkovnik Branko Špur, polkovnik Miloš Šonc, major Marjan Tušak, major Marijan Ivanuša, podpolkovnik Boris Gorjup, major Martin Kojadin, stotnik Kamil Lasič in major Marko Unger (2006): *Vojaška doktrina*. Ljubljana: Defensor.
15. Gabriel, A. Richard (1991): *Nema više heroja: ludilo i psihiatrija u ratu*. Zagreb: Alfa.
16. Gal, Reuven (1991): *Handbook of Military Psychology*. Chichester: John Wiley & Sons.
17. Grad, Anton (1987): *Angleško-slovenski slovar*. Maribor: Založba Obzorja.
18. Grossman, Dave (1996): *On killing: The Psychological Cost of Learning to kill in War and Society*. London: Boston Little Brown.corp.
19. Grossman, Dave (2000): *Evolution of Weaponry*. Dostopno na http://www.killology.com/art_weap_sum_overcoming.htm (4. julij 2005).
20. Grossman, Dave, Bruce K. Siddle (2000): *Psychological Effects of Combat (in Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict, Academic Press)*. Dostopno na http://www.killology.com/article_psychological.htm (4. julij 2005).
21. Handel, I. Michael (2001): *Masters of War - Classical Strategic Thought*. London: Frank Cass Publishers.
22. *Health Status of and Services for OEF/OIF Veterans After Traumatic Brain Injury Rehabilitation*. Dostopno na <http://www.va.gov/oig/54/reports/VAOIG-05-01818-165.pdf> (11.junij 2007).
23. Hladnik, Milharčič Edvin (2006): *Poklicne vojske in oborožena ljudstva*. Dostopno na <http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/197353> (29. avgust 2006).
24. Ignjatief, Majkl (1999): *Virtuelni rat*. Beograd: SAIZDAT FreeB92.
25. Intervju z višjim vojaškim uslužbencem g. Igorjem Urekarjem, psiholog, specialist klinično-psihološkega svetovanja. Ljubljana: Vojaška zdravstvena služba, Štula-Šentvid (november 2007–april 2008).
26. Jelušič, Ljubica (2002): Globalnost varnostnih interesov in groženj. *Teorija in praksa* 39(4), 613–620.
27. Jelušič, Ljubica (2002): Ritualizacija čustev v vojaški organizaciji. *Teorija in praksa* 39(1), 112–132.

28. Jogan, Savin (1997): *Mednarodno vojno (humanitarno) pravo*. Ljubljana: Center vojaških šol MORS.
29. Jovičević, Milanko (1983): *Posameznik in kolektiv v izrednih razmerah*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
30. Jurančič, Janko (1955): *Srbohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.
31. Keegan, John (2005): *Zgodovina vojskovanja*. Ljubljana: FDV.
32. Klain, Eduard in Nada Anić (1992): *Ratna psihologija i psihiatrija*. Zagreb: Glavni sanitetski stožer Republike Hrvatske.
33. Kohn, Richard in Alex Roland (1995): *Psychology and War: (Conference at the Siena Hotel in Chapel Hill, USA (dr. Gregory Belenky, Anthony Kellett, Robert Ursano))*. Dostopno na <http://wwwpps.aas.duke.edu/centers/tiss/research/war/findings.php#psychology> (11. junij 2007).
34. Komar, Miroslav, Vladimir Rožič, Mirko Drenovac, Slavko Klajić in Vladimir Kolesarić (1992): *Poglavja iz vojne psihologije*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Uprava za informativno-psihološku djelatnost.
35. Kostnapfel, Janko (1994): *Z vojno po vojni*. Ljubljana: Partizanski knjižni klub.
36. Luard, Evan, Iztok Simonitti in Anton Grizold (2001): *Človek, država, vojna*. Ljubljana: Zbirka Mednarodni odnosi, FDV.
37. Markovič, Božo (1999): Agresija, vojna in psihoanaliza. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 50(3), 243–245.
38. Nastran, Ule Mirjana (1997): *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
39. Pagon, Milan (2001): *Dnevi varstvoslovja*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
40. Pečar, Janez (1992): Kriminal vojne - kriminologija vojne. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 43(2), 132–144.
41. Polič, Marko (1993): *Vojaška psihologija - skripta*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, Šola za častnike.
42. Reber, Arthur S. (1985): *The Penguin Dictionary of Psychology*. Great Britain: Hazell Watson & Viney Limited, Penguin Group.
43. Remarque, Erich Maria (1981): *Na zahodu nič novega*. Maribor: Založba Obzorja.

44. Rus, Velko S. (1997): *Socialna in societalna psihologija (z obrisi psihopatologije)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
45. Salecl, Renata (2000): Umetnost vojne in vojna umetnosti. *Problemi* 38(4–5), 105–120.
46. Schmidt, Aleksander (2001): *Najmanj, kar bi morali vedeti o stresu*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
47. Shea, Neil (2006): Od fronte do doma - vojaška medicina: hitrost rešuje življenja. *National Geographic* (8)2006, 72–109.
48. Strehovec, Janez (1994): *Virtualni svetovi - K estetiki kibernetične umetnosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
49. Šabec, Robi (2006): *Srečko Žerjal, legionar (intervju): Ko sem ubil prvega človeka, nikoli več nisem bil Srečko*. Dostopno na <http://www.dnevnik.si/novice/aktualne teme/zgodba/197392> (29. avgust 2006).
50. Toffler, Alvin, Heidi (1998): *Rat i antirat*. Beograd: Paideia.
51. Tsu, Sun (1998): *Umetnost vojne*. Ljubljana: Amalietti.
52. Warden, dr. Deborah in Walter Reed (2007): *Brain Injury and the War in Iraq (Research), Army Medical Center, United States*. Dostopno na <http://www.icms.com.au/braininjury/abstract/335.htm> (11. junij 2007).